

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії**

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 9

**Житомир
Видавець О.О. Євенок
2020**

УДК 94(477):94(100)
ББК 63.3(4укр):63.3(0)
С 88

Затверджено Вченою радою Житомирського державного університету
імені Івана Франка (протокол № 6 від 29 травня 2020 р.)

Редакційна колегія збірника:

Голова редакційної колегії:

д. і. н., проф. Стародубець Галина Миколаївна

Заступник голови редколегії:

к. і. н., доц. Власюк І. М.

Члени редакційної колегії:

д. і. н., проф. Буравський О. А.

к. і. н., доц. Шевчук А. В.

к. і. н., доц. Гуцало Л. В.

Відповідальний секретар редколегії:

к. і. н., доц. Міщук Г. А.

Рецензенти:

Стельникович С. В., доктор історичних наук, професор
Житомирський державний університет ім. Івана Франка

Сініцький А. Ц., кандидат історичних наук, доцент
Поліський національний університет (м. Житомир)

Кругляк М. Е., кандидат історичних наук, доцент
Державний університет «Житомирська політехніка»

С 88 **Студентські історичні студії:** Збірник наукових праць. Вип. 9.
Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2020. 144 с.

У збірнику вміщено наукові статті студентів історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка та інших навчальних закладів, присвячені проблемам історії слов'ян, інших країн Європи та Азії. Збірник сформовано за матеріалами ІХ Всеукраїнської заочної студентсько-учнівської наукової конференції «Актуальні проблеми історії слов'янських народів».

УДК 94(477):94(100)

ББК 63.3(4укр):63.3(0)

Відповідальність за правильність фактів, посилань,
наведених у статтях, несуть їх автори.

© Колектив авторів, 2020

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯН З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ XX СТ.

Анна Карпенко, Анастасія Новобранченко. Локалізація літописних міст на прикладі Ніжина.....	6
Валерій Товщик. Археологічні дослідження на території кляштору ордену Босих кармелітів у м. Бердичеві (II половина XX – початок XXI ст.).....	9
Сергій Майстер. Державотворчі процеси у південних слов'ян в добу середньовіччя.....	12
Владислав Барановський. Політичний розвиток Хорватії XVI-XVII ст. ...	15
Анатолій Грибан. Змова Зрінські – Франкопана.....	19
Сергій Слободянюк. Особливості Белградського пашалику.....	22
Мирослава Завадська. Граф Олексій Бобринський.....	25
Марина Панчук. Постать російського імператора Олександра I в історичній науці.....	29
Тарас Коновалов. Українці в польському національному повстанні 1863-1864 рр.	32
Ольга Хабчук. Житомирський період Волинської духовної семінарії (кінець XIX – початок XX ст.).....	35
Вікторія Сіончук. Особливості реалізації аграрної реформи Петра Столипіна в Україні та Білорусі.....	38
Марія Хилевич. Оцінки правління імператора Миколи II в історіографії.....	41

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ У XX – XXI СТ.

Ірина Кузьміч. Протиріччя між південними слов'янами в ході Балканських війн та Першої світової війни.....	44
Олексій Мельниченко. Події лютого-жовтня 1917 року в Росії: погляди сучасних істориків.....	46
Ігор Макарчук. Участь отамана Гарася у діяльності Волинської повстанської армії.....	49
Вікторія Чижук. Політична діяльність Юзефа Пілсудського у 1918-1935 рр.	52
Владислав Барановський. Іноземні дипломати про голодомор 1932-1933 років.....	55

Сніжана Шевчук. Діти «ворогів народу»: трагедія дитинства в тоталітарному суспільстві.....	59
Андрій Флоранський. Споживчі пільги та привілеї радянської політичної еліти.....	63
Христина Розбицька. Процес формування української дивізії «Галичина».....	67
Вікторія Чепель. Національний рух опору в роки Другої світової війни в історії мого краю.....	71
Альона Костецька. Особливості підбору та розстановки керівних партійно-радянських кадрів у Західній Україні (1944-1953 рр.).....	73
Вікторія Сіончук. Освітня мережа Житомирщини в 1944-1946 рр.: основні проблеми і шляхи вирішення.....	77
Мирослава Завадська. Культурний простір Житомирщини в повоєнні роки.....	80
Артем Супрученко. Підняття синьо-жовтого знамена юними патріотами села Переросля Надвірнянського району 31 жовтня 1953 року.....	83
Владислава Перестюк. Режим Тодора Живкова в Болгарії (1954-1989 рр.) у сучасних наукових дослідженнях.....	85
Вікторія Покальчук. Конституційна криза 1992-1993 рр. в Російській Федерації: причини, хід та наслідки.....	88
Ярослав Школьник. Сербія і проблеми Косово у ХХІ ст.	90
Ірина Прокопчук. Хорватія та Словенія на сучасному етапі: досвід євроінтеграції.....	93

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Вікторія Хотинська. Таємниця лінійного письма «А» та «Б».....	97
Ліза Шуняєва. Таємниці створення Великої Китайської стіни.....	100
Анастасія Філенко. Політичний лад грецького суспільства за поемами Гомера «Іліади» та «Одіссеї».....	103
Віталій Гарячий. Легіон Римської республіки.....	106
Максим Коржак. Протистояння оптиматів та популярів у пізній Римській республіці I ст. до н.е.	108
Юлія Кириченко. Образ Цезаря в джерелах та історіографії.....	111
Анастасія Михалюк. Період Реставрації в Італії (1815–1820 рр.).....	114
Марія Хилевич. Джузеппе Гарібальді – борець за незалежність Італії.....	117
Аліна Козачук. Роль королеви Вікторії у державному житті Великобританії.....	120
Марина Панчук. Утворення дуалістичної монархії в період правління Франца Йосифа I.....	124
Ірина Усик. Рабство й аболіціоністський рух напередодні Громадянської війни у США (1861–1865).....	127

Ірина Кузьміч. Особистість та роль Бісмарка в процесах об'єднання Німеччини.....	130
Артем Захаров. Перші випробування зброї масового ураження як початок ядерного протистояння між США та СРСР в другій половині 40-х рр. XX ст.	133
Ірина Лісогурська. Проблеми сепаратизму в регіонах Іспанії: Каталонії та Країні Басків	136
Дмитро Андрійченко. Принцип багатонаціональності та білінгвізму через систему освіти в Сінгапурі.....	139

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯН З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анна Карпенко, Анастасія Новобранченко
студентки II курсу історико-юридичного факультету
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. С. Кедун**)

ЛОКАЛІЗАЦІЯ ЛІТОПИСНИХ МІСТ НА ПРИКЛАДІ НІЖИНА

Місто Ніжин має настільки ж давню, наскільки й повну “білих плям” історію. Численні дискусії серед істориків та археологів на тему розташування давньоруських поселень та городищ на території міста породили декілька установлених в історіографії теорій, які ми спробуємо окреслити та проаналізувати у даному доробку.

Найбільш відомі і поширені (не лише в наукових колах) назви, які ототожнюють з Ніжином – це «Ніжатин», «Уненіж» та «Ніжати́на нива».

У літописі «Повість временних літ» подано інформацію про «Нѣжати́нь» під 1135 роком, де *«Всеволод зі своїми братами і з Ізяславом та Святополком Мстиславичами пішли, розоряючи села й городи Переяславської волості, а людей рубаючи. Навіть і до Києва вони прийшли, і Городець [Пісочний] (за Лаврентіївським списком «Нѣжати́нь») запалили в день святого Андрія [Первозваного]»*[4]. Тобто, в уявленні літописця, Ніжатин відносився до Переяславської землі (якщо звичайно прийняти версію, що Ніжин це Ніжатин).

Дуже часто в літературі про історію Ніжина можна зустріти посилання на тезу О.Ф. Шафонського, який у праці «Черниговского наместничества топографическое описание» (1786 р.) здійснив спробу локалізації згаданого у літописі Ніжати́на на території Ніжина. Учений взяв за основу співзвучність вищезгаданого топоніму та сучасної назви міста. Такий підхід може й виглядав логічним у XVIII столітті, але, на думку авторів цієї статті, він не має права вважатися об'єктивним у XXI столітті. Оскільки до сьогодні давньоруських укріплень та активної забудови на території центральної частини сучасного Ніжина не виявлено. Зважаючи на зазначене, воліємо погодитись із яскравим і змістовним висловленням П.В. Голубовського, який іменував метод Шафонського антинауковим.

Помилкова ситуація вийшла також і з М. В. Гербелем, який зробив неякісний переклад «Слова о полку Ігоревім» щодо назви Ніжати́на Нива,

ототожнивши її з територією сучасного Ніжина, саме через співзвучність назв.

Випадково знайдені скарби: у 1852 році – скарб складався із близько 200 давньоруських монет, у 1873 році – складався з 1302 римських денаріїв та прикрас часу Великого переселення народів, та поховання вершника XII століття, мали сильний вплив на подальші висунування концепцій щодо історії міста Ніжина.

Синтезна концепція була запропонована Ю.Ситим та В.Коваленком. Вчені провели розкопки у багатьох частинах міста та здійснили значний вклад у прояснення ситуації з розміщенням літописних городів. Зокрема, Ю.Ситий дійшов висновку про існування одразу двох давньоруських поселень на території Ніжина. Літописний Ніжатин він локалізував у межах городища, котре знаходиться в центрі сучасного Ніжина (урочище «Замок»). Літописний Уненіж археолог пов'язував із Городком (урочище «Комуна») на правому березі річки Остер. Також дослідник зазначав, що Ніжатин був давнішим за Уненіж поселенням, адже вже у X ст. він виник спочатку як село, яке згодом розрослося в місто [7].

Щодо топоніму «Уненіж», то він згадується у літописі під сюжетом від 1147 року: *«Коли ж почули інші городи,— Уненіж, Біла Вежа, Бохмач,— що Всеволож узятий, то побігли [жителі їхні] до Чернігова, і багато інших городів побігло. Почувши ж [це], Ізяслав і Ростислав послали вслід за ними [воїв]. І догнали вони [їх] на полі, і там узяли ті три городи, а інші втекли. І повелів Ізяслав запалити городи ті»*[4].

На сьогодні Ніжин активно та систематично досліджується Ніжинською археологічною експедицією на чолі з Кедуном І. С. Розкопки проводяться з метою уточнити вже відомі та відкрити нові факти про заснування Ніжина. З 2017 року в місті діє цільова програма археологічних досліджень, фінансована міською радою.

О. Морозов, який здійснював археологічні дослідження ще з останнього десятиліття XX ст., в результаті розкопок у місті Ніжині та його околицях виявив 17 нових об'єктів, обстежив та уточнив топографію і датування раніше виявлених пам'яток [5]. Зокрема, він погоджувався з локалізацією літописного Уненіжа на території урочища «Комуна» на східній околиці сучасного Ніжина.

В ході археологічних досліджень XXI століття вдалося підтвердити існування в урочищі «Комуна» давньоруського поселення, яке мало примітивні укріплення (рів з частоколом на дні). Таке поселення можна охарактеризувати як укріплене селище[3].

На території урочища «Комуна» було виявлено майже ненасичений культурний шар, що відразу ж відкидає можливість існування на цій території великого поселення, як це вказано у літописі, під назвою «Уненіж».

Також, враховуючи наявність двох давньоруських поселень (Магерки I і Магерки II) та знайдений у 1852 році поблизу них скарб з давньоруськими монетами, дослідник припускав існування на цій території феодального маєтку XI ст. або шляху на Чернігів, що проходив через болото Смолянка[5].

Роботами експедиції з 2004 по 2012 рр. вдалося відкрити ще одну ділянку давньоруської забудови на правому березі річки Остер – Нове місто.

Були виявлені цінні об'єкти, а саме: споруда, до якої входили залишки котловану на рівні материка, стовпова яма, шматки печини (існування печі), залишки якої потрапили до котловану, також у ньому віднайшли уламки кругового посуду XI-XII століття, кам'яний розтирач та фрагмент кістяної голки - усі ці артефакти вказують на те, що споруда мала житлове призначення.

Тому останні роботи Ніжинської археологічної експедиції дають підстави спростувати усталену в історіографії ідею про заселення даної території в литовсько-польський період історії Ніжина та засвідчити заселення історичного «Нового міста» вже в домонгольський період – принаймні з XI століття [1].

На сьогодні відомо існування в межах сучасного міста принаймні трьох заселених у XI-XII (сер. XIII) ст. Ділянок [6] . О.Пархоменко припускає, що Уненіж і Ніжатин не були укріпленими форпостами Чернігівського і Переяславського князівств, а скоріше за все, вони могли виступати в ролі стоянок для торгових караванів. Такі припущення він висловлював з огляду на відсутність будь-яких слідів городища.

Проведені останнім часом розкопки дають нам змогу підсумувати і узагальнити вищенаведені факти. Скоріш за все, існування поселень на березі річки Остер пов'язане з вигідним положенням на торговому шляху від Києва до Волзької Булгарії.

Таким чином на сьогодні можна впевнено констатувати лише виникнення на берегах річки Остер в XI ст. неукріплених поселень, які з часом, можливо були укріплені через небезпеку з боку нападів кочовиків. Проте остаточно стверджувати, що це літописні «Уненіж» та «Ніжатин», здається, зарано. Але слід пам'ятати, що подальші археологічні дослідження та розширення площі робіт зможуть скоригувати вже існуючі висновки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кедун І. С. До питання про першопочатки давньоруського Ніжина. *Ніжинська старовина*. К., 2013. Вип. 15 (18). С. 1316.
2. Кедун І. С., Пархоменко О.Г. Археологічні дослідження поселення Магерки I в Ніжині. *Археологія і давня історія України*, 2017. вип. 1.

3. Кедун І. С., Пархоменко О. Г. До питання про локалізацію літописного Уненіжа// Місто: історія, культура, суспільство. 2016.
4. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. К.: Дніпро, 1989.
5. Морозов О. Археологічні пам'ятки Ніжина та околиць. *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2007. Вип. 3 (6).
6. Пархоменко О. Археологічні пам'ятки XI–XVст. Ніжина: компаративний аналіз історіографічної традиції та археологічних даних. *Сіверщина в історії України*. вип. 8. 2015.
7. Ситий Ю. До питання про локалізацію літописного Ніжати́на та Уненіжа. *Ніжинська старовина*: Науковий історико-культурологічний збірник. 2005. Вип. 1(4). С. 7-13.

Валерій Товщик

студент III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: ст. викл. **М. В. Хададова**)

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ КЛЯШТОРУ ОРДЕНУ БОСИХ КАРМЕЛІТІВ У М. БЕРДИЧЕВІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX – ПОЧАТОК XXI СТ.)

Кляштор Ордену Босих Кармелітів знаходиться в західній частині м. Бердичіва на правому березі р. Гнилоп'ять. Будувався він протягом XVII–XVIII ст. Ще у 20-х роках XX ст. фортеця була взята на державний облік як пам'ятка архітектури. Тоді на території кляштору був утворений музей та антирелігійний кінотеатр. Саме антирелігійна пропаганда була головною метою закладу [1, с. 25].

В експозиції музею були представлені предмети культу і облаштування костьолу, інші історичні предмети, зібрані працівниками Бердичівського історико - культурного заповідника та першим його директором, відомим українським археологом Т.М. Мовчанівським.

Сьогодні відомі матеріали археологічних досліджень Т. Мовчанівського на території м. Бердичева та його околиць, зокрема досліджень давньоруського Райковецького городища [2, с. 211]. Але невідомо, чи були в планах дослідника розкопки на території самого кляштора. Тож протягом довгого часу фортецю розглядали як пам'ятку архітектури і містобудування. Але археологічні розвідки на території міста та околиць засвідчили, що місцевість була заселена ще в часи енеоліту – бронзи, раннього залізного віку, ранньослов'янського часу та в

період Київської Русі. Тож така вигідна територія, на якій побудований кляштор, також повинна мати археологічні матеріали попередніх епох.

Першу археологічну розвідку на території кляштору провели члени Житомирського археологічного товариства в 80-х роках ХХ ст. З певних причин розвідки проводились епізодично протягом трьох років. Товариство було громадською організацією, його члени не мали права на проведення археологічних досліджень в повному обсязі. Тому дослідження обмежувались візуальною розвідкою та складанням планів.

Так, у 1982 р. було проведено візуальну розвідку території кляштору та складено схематичний план. Було оглянуто територію біля наземного костюлу та могильні плити біля центрального входу. Оглянуті були також приміщення підземного «дольного» костюлу. Було виявлено підземний хід, простежено його напрямок і відгалуження. Пройти по підземним галереям до наступного виходу дослідникам не вдалося, завадили завали каміння та будівельного сміття [3, с. 395].

У нижньому костюлі була обстежена усипальниця, що складалась з рядів поховальних камер. Вони були замальовані і описані. Серед знахідок в усипальниці – фрагменти плит з фрагментарними написами польською мовою, фрагмент тасьми, можливо від оббивки труни та людські кістки. Вірогідно, це рештки поховань членів родин Тишкевичів і Радзивілів.

У січні 1984 р. було складено план зовнішніх укріплень фортеці та позначені місця провалів в будівлях. Було продовжено огляд поховальних камер в нижньому костюлі. Там також були виявлені розграбовані поховання, черепа та кістки, рештки трун, незначні знахідки – кілька срібних цвяхів, натільний хрест, фрагменти могильних плит. Всі знахідки були передані до Житомирського краєзнавчого музею [3, с.397].

Візуальні дослідження 80-х років ХХ ст. зафіксували факт руйнування поховальних камер, які були пограбовані в попередні часи, руйнування окремих частин будівель фортеці. Однак дослідження культурного шару на території кляштору проведено не було через відсутність у дослідників дозволу – Відкритого листа.

Вперше дослідження культурного шару на території кляштору було проведено в 2018 році. роботи проводились науковцями Житомирської археологічної експедиції Інституту археології НАН України на запрошення Римсько-католицької парафії. Тоді були зафіксовані об'єкти і рештки матеріальної культури давнього населення доби бронзи, раннього залізного віку, середньовіччя та ранньомодерного часу.

Для дослідження потужності культурного шару біля оборонної стіни замку було закладено шурф 2х2 м. Виянилось, що потужність культурного шару складала 5,4 м. Найбільш цікавими знахідками із шурфу стали предмети із органічним речовин – шкіри та дерева. Органічні матеріали рідко можна виявити під час розкопок, вони зберігаються лише

в певних умовах. Хімічний склад ґрунту, в якому предмети були виявлені, був сприятливий для їх збереження. Серед вказаних предметів були фрагменти дерев'яних виробів, звитки берести, гілки дерев, дерево зі слідами обробки, а також шкіряні вироби. Серед останніх фрагменти ремня та взуття, із добре обробленої шкіри [4, с.409].

Серед інших знахідок:

- фрагменти кераміки – ліпної та гончарної, різних археологічних періодів;
- будівельні рештки – шматки цегли-пальчатки та обмазки з відбитками дерев'яних колод;
- шлак металургійний;
- фрагменти кахлів;
- залізні вироби різного призначення;
- мідні і срібні монети.

Більшість знахідок належали до XVII-XVIII ст., тобто періодом функціонування кляштора, це підтверджують і монети. Аналіз фрагментів кераміки дозволив розширити хронологію. Серед зразків була представлена ліпна кераміка бронзового віку, раннього залізного віку (фрагменти стінок і донець). Кружальна кераміка представлена фрагментами давньоруського посуду та керамікою XVII-XVIII ст. Всі знахідки передані до Бердичівського краєзнавчого музею [4, с.412].

Це свідчить про те, що територія на якому зараз розташовано кляштор, була заселена протягом кількох археологічних періодів, однак під час будівництва фортеці та костельу, існуючий культурний шар було сплановано або переміщено. Тому зараз на вказаному місці ми зустрічаємо лише одиничні знахідки попередніх періодів. Але якби дослідження на території кляштора були продовжені, зросла б і кількість нових знахідок – свідчень заселення цієї території протягом довгого часу. Це дозволило б більше дізнатись про давню історію міста Бердичева.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мовчанівський Т. Бердичівський державний історико-культурний заповідник. Провідник. Харків. 1931. 50 с.
2. Нестуля О. Неспокій серця. *Репресоване краєзнавство (20-30 роки)*. 1991. С.209-215.
3. Тарабукін О.О. Розвідки на території Бердичівського кляштору-фортеці ордену Босих кармелітів у 1982 – 1984 рр. *Бердичівська земля як феномен розвитку європейської культури та мистецтва*. Вип.58. Бердичів. 2019. С. 393-398.
4. Петраускас А.В., Тарабукін О.О., Хададова М.В. Археологічні дослідження Бердичівського замку у 2018 р. *Бердичівська земля як*

Сергій Майстер

студент III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник : к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ У ПІВДЕННИХ СЛОВ'ЯН В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Середньовічна історія балканських країн залишається актуальною темою наукових досліджень, оскільки на ній базуються історичні та культурні традиції цих держав.

Метою статті є пошук спільного та відмінного у державотворчих процесах південних слов'ян в добу середньовіччя.

Історія виникнення Болгарського царства починається від протоболгар – тюркських племен, які під проводом хана Аспаруха (681-700) прийшли на Балкани у VII ст. із приазовських степів. Союзниками протоболгар у війнах проти Візантії виступала значна частина місцевих слов'янських племен (за іншою версією, слов'яни були підкорені протоболгарами), які змішалися із автохтонним фракійським населенням. Усі ці процеси сприяли утворенню слов'яно-болгарської держави. Перше Болгарське царство проіснувало з 681 до 1018 рр. Столицею держави стало місто Пліска. Успішні походи проти Візантії збільшили територію держави, включивши до її складу Македонію та Албанію. Особливих успіхів зміг досягти хан Крум (802-814), який усе своє життя боровся проти Візантії.

У Першому Болгарському царстві міцною була влада ханів : в їхніх руках зосереджувалася законодавча, виконавча, судова влада. При хані діяла рада знаті, яка не обмежувала ханську владу. Другою особою після хана був кавхан, який в основному командував військом. Натомість у Другому Болгарському царстві посилюється влада феодалів, і навіть від них часто залежала влада царя. Державне управління було вже організовано за візантійським зразком [4, с. 215].

Важливим кроком у розвитку Першого Болгарського царства стало запровадження у 865 р. князем Борисом I (852-889) християнства за візантійським зразком. Видатним правителем цього періоду був Симеон I (893-927), за правління якого держава стала гегемоном на Балканах. У Другому Болгарському царстві (1185-1396) необхідно виділити правління

Івана Асеня II (1218-1241), який проводив активну зовнішню політику, вміло лавіруючи між Латинською імперією і візантійцями [5, с. 430]. Значний вплив на розвиток середньовічної Болгарії справляли соціальні заворушення. У Першому Болгарському царстві це був рух богомилів, який проходив під релігійними прапорами. Рух набув великого розмаху, охопивши здебільшого селян. Масове селянське повстання під проводом пастуха Івайла (1278-1279) відбулося і в Другому Болгарському царстві, а його очільник на деякий час навіть став правителем держави. У 1396 р. Болгарія на 500 років була підкорена Османською імперією.

Найбільший розквіт середньовічної Сербії пов'язаний із династією Неманичів (1168-1371). Засновник династії Стефан I Неманя (1168-1196) об'єднав сербські землі і в союзі з Болгарією воював проти Візантії, яка була змушена визнати незалежність Сербії. Його син Стефан II Першовінчаний (1196-1228) зміг зміцнити Сербську державу. Певною мірою це відбулося за рахунок вдалого лавірування між католицьким і православним світами: здобуття автокефалії православної Сербської церкви, надане патріархом Мануїлом I, і отримання корони з Риму.

Найвидатнішим військово-політичним діячем періоду Середньовіччя в Сербії є Стефан Душан (1331-1355). Він зупинив процес роздробленості Сербії і змусив угорських, болгарських та візантійських феодалів на деякий час пригальмувати агресію проти своєї країни. Стефан IV приєднав до Сербії землі Македонії, Фессалії, Епіру, Етолії, Боснії, Албанії, що дозволило йому проголосити у 1346 р. себе «царем сербів і греків». Стефан мріяв завоювати Константинополь, але цим планам не судилося здійснитися [2, с.12].

Після смерті Душана сербським царем став його син Урош V, при якому Сербія остаточно розпалася. Вона стала легкою здобиччю османів, що продемонструвала битва на Косовому полі (1389). Правда, Сербія не зникла повністю із політичної карти, перетворившись на Сербську деспотовину (1402-1459).

Отже, протягом правління династії Неманичів можна простежити періоди, коли правитель держави посилював свою владу, що в свою чергу тягнуло за собою посилення її в міжнародних відносинах (Стефан Неманя, Стефан Першовінчаний, Стефан Душан), але можна простежити і періоди, коли міжусобиці заважали зміцненню держави, наприклад з 1228 до 1331 рр., коли в державі не зупинялися міжусобиці за титул короля.

Історія середньовічної Чорногорії тісно пов'язана з історією Сербії. Дукляни були одним із сербських племен. В XI-XII ст. тут існувала Дуклянська держава, яка була центром сербської державності в цей період. Очолювала Дуклю династія Воїславичів, яка вела запеклу боротьбу з Візантією за панування на сербських землях. З XI ст. вживається термін Зета, а сама країна була приєднана до Рашки за

правління Стефана Немані. Після розпаду Сербсько-грецького царства на чолі Зети стала династія Балшичів, які активно боролися проти сербського царя та венеціанців. Із приходом османів Зета стала шукати підтримки у Венеції, але фактично була розділена між Портою і Республікою Святого Марка. У 1496 р. самостійність Чорногорії була ліквідована турками, але у 1513 р. країна отримала внутрішній суверенітет під покровительством султана.

У Середні віки Боснія останньою з південнослов'янських народів утворила власну державу та прийняла християнство, оскільки вона географічно була ізольована від своїх сусідів. Країна поперемінно переходила до складу Сербії, Хорватії, Візантії та Угорщини, а в XIII ст. стала об'єктом хрестових походів через поширення богомільства. У 1377 р. бан Твртко I Котроманич проголосив себе боснійським королем (1377-1391). До кінця XIV ст. Боснія стала великою слов'янською державою з виходом до Адріатичного моря, однак після смерті Твртка розорилася і занепадала. У 1463 р. більша частина Боснії, а в 1482 р. і Герцеговина були підкорені турками-османами, при яких на території цих земель поширився іслам.

У X-XI ст. Королівство Хорватія було однією з найсильніших держав Адріатичного регіону. Першим королем був Томислав I (925-928), засновник династії Терпимировичів, який об'єднав хорватські землі. Томислав уклав союз із Візантією проти болгарського царя Самуїла, чим і відстояв свою державу. Його наступники Терпимир II (928-935) і Крешимир I (935-945) зберегли добрі стосунки з Візантією і папою, але при Мирославі (945-949) Хорватія втрачає Далмацію і Боснію. Крешимир II (949-969) і Стефан Держислав (969-997) відновили хорватську владу на більшій частині території держави, орієнтуючись у зовнішній політиці на Візантію. У пер. пол. XI ст. Хорватія втрачає на користь Венеції міста Далмації, а Дубровник стає незалежним містом-державою (Республікою Святого Влада). Під час правління Крешимира IV (1058-1074) Хорватське королівство досягло піку своєї територіальної експансії, але вторгнення норманів і фактичне припинення династії Терпимировичів поставили країну на межу розпаду. Димитрій Звонимир (1075-1089) остаточно переорієнтовує Хорватію на Західну Європу [1, с. 16-20]. Після його смерті у країні спалахнула короткочасна громадянська війна, яка закінчилася унією з Угорським королівством (1102). Завдяки ній Хорватія не була повністю підкорена османами, а унія діяла до 1918 р.

Першою словенською державою є князівство Хорутанія, яке виникло у 626 р. У 788 р. Хорутанське князівство було приєднане до держави франків разом з Баварією, васалом якої воно було. З 843 р. після розпаду єдиної Франкської держави територія Словенії відійшла до Східно-Франкського (Німецького) королівства. У його складі словенські землі

були поділені на три області – Штирію, Каринтію і Крайну. У Словенії велася німецька колонізація, а панівною релігією став католицизм. У 1276 р. Штирія увійшла до володінь австрійських Габсбургів, а в 1335 р. були приєднані Крайна і Каринтія. Таким чином, словенські землі на близько 600 років стали австрійським володінням [3, с. 37].

Отже, південнослов'янські народи пройшли багато в чому схожий шлях державотворення. Усі їхні державні утворення виникали як відповідь на зовнішню загрозу (найчастіше від Візантії), проходили етапи піднесення і занепаду, мали своїх видатних представників і були представлені певними династіями. Велику роль у державотворенні відіграла християнська церква, а її розпад в XI ст. на католицьку і православну змінив подальший розвиток південних слов'ян. Також до кінця Середньовіччя усі балканські народи втратили свою державність під тиском Османської імперії (болгари, серби, боснійці, чорногорці), Угорщини (хорвати) та Габсбургів (словенці). Разом з тим, кожен народ мав і багато своєрідних особливостей, які робили його певною мірою унікальним.

Список використаних джерел та літератури :

1. Фрейдзон В. И. История Хорватии. Краткий очерк с древнейших времен до образования республики (1991 г.). СПб.: Алетейя, 2001. 318 с.
2. История Сербии и Черногории. Босния и Герцеговина, Македония, Словения, Хорватия / Н. Добронравов, Д. Войнович, А. Л. Погодин [и др.]; сост.: С. Шумов, А. Андреев. М.: Монолит: Евролинц: Традиция, 2002. 496 с.
3. История Словении / Л. А. Кирилина, Н. С. Пилько, И. В. Чуркина; отв. ред. И. В. Чуркина. СПб.: Алетейя, 2011. 480 с.
4. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій: Навч. посібник / В. І. Яровий, П. М. Рудяков, В. П. Шумило та ін. К.: Либідь, 2009. 632 с.
5. Литаврин Г. Богария и Византия в XI-XII вв. М.: Изд-во Академии наук СССР, 1960. 475 с.

Владислав Барановський

студент II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Г. А. Міщук**)

ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ХОРВАТІЇ XVI-XVII СТ.

Коли у світі з'являється наддержава, її керівники прагнуть підкорити собі весь світ. Дану тезу можна вважати аксіомою, якщо говорити про

державу, яка поступово стає гегемоном. XVI століття – час, коли апогею своєї могутності сягнула Османська імперія, вектор завойовницької політики якої був спрямований на Європу. Підкорюючи собі країни та народи «Старого світу» турки піддавали їх асиміляції та всіляко використовували у власних цілях. Однією з таких країн у XVI столітті стала Хорватія, яка опинилася на перехресті між Османською та Габсбургською імперіями.

Мета дослідження – розглянути особливості політичного розвитку Хорватії у XVI – XVII століттях.

На межі XV-XVI століть Габсбурги були номінальними господарями Європи. Але після битви під Могачем 1526 року ситуація докорінно змінилася. Політичними наслідками битви стало визнання Фердинанда Габсбурга угорським і хорватським королем. Це історична подія супроводжувалося тривалою (до 1538р.) громадянською війною між двома претендентами на престол - трансільванським воєводою Яношем Запольї та братом німецького імператора австрійським ерцгерцогом Фердинандом Габсбургом. Трон зайняв Фердинанд (1538р.) [3,с.47]. Хорватія в складі угорсько-хорватського королівства увійшла в імперію Габсбургів. У державно-правовому відношенні Фердинанд іменувався королем угорських і хорватських територій. Реально, під його владою і владою його наступників знаходилася лише невелика частина Хорватії, яку самі хорвати називали «залишками залишків» колись славного хорватського королівства[1, с.238]. А геополітичне найменування «Хорватія» стало означати область з центром в Загребі, де знаходився бан, єпископ і часом збирався Сабор. Ця територія простягалася вузькою смугою від Хорватського Примор'я до Дунаю. Такий стан хорватських земель стало наслідком міжусобної війни і постійного вторгнення турків як в угорські, так і в хорватські землі.

Найбільш нагальними питаннями на Саборах були ті, що стосувалися оборони країни. Було прийнято цілу низку постанов, що зобов'язували дворянство посилати своїх підданих на будівництво укріплень та забезпечувати гарнізони фортець продовольством. Хорватський парламент також визначав розміри військових загонів, що виставляються великими феодалами. Разом з тим, бану було надано право в разі особливої небезпеки оголошувати загальну мобілізацію [1, с. 236-237]. Хорвати вели героїчну боротьбу проти турецького наступу. Варто зазначити, що натиск з боку османів не слабшав до кінця XVI ст. Хорватію в той час іменували форпостом християнського світу. Вся Європа була здивована героїчною обороною угорської фортеці Сігет 1566 року. Об'єднаним загоном хорватів і угорців командував бан Нікола Зрінський. Протягом місяця цей загін, який нараховував 600 чоловік, відбивав атаки стотисячної армії султана. Не отримавши підкріплення,

Нікола Зрінський спробував прорватися з оточення, але під час запеклого бою біля стін Сігетвара загинув разом з усім своїм загоном. Через кілька років кардинал Рішельє назвав це зіткнення «битвою, що врятувала цивілізацію». Реальна загроза хорватським і угорським земель, а також можливе просування османів вглиб австрійських володінь змусило Фердинанда перейти до реальної допомоги Хорватії. У першій половині XVI ст. Габсбурги організували спеціальні територіальні одиниці - «капетанії», дві в Хорватії і три в Славонії. З середини XVI ст. капетанії в межиріччі Сави і Драви стали називатися Славонським кордоном (Крайною), а від Сави до моря - Хорватським. Таким чином, ці адміністративно-територіальні одиниці підпорядковувалися безпосередньо австрійській владі та відокремлювали володіння Габсбургів від Османської імперії [3, с. 54-55].

В кінці XVI – на початку XVII століть одночасно з боротьбою проти турків хорвати були втягнуті в конфлікт між Габсбургами та Венецією. Це було пов'язано з прагненням Габсбургів зміцнити свої торгові позиції на Адріатиці, де найважливішим їх портом була Рієка. Її торгове значення на початок XVII століття значно зросло, що викликало невдоволення князів Зрінських, які вели торгівлю через сусіднє місто Бакар [1, с. 243]. В середині XVI століття в Хорватсько-Славонській Крайні з'являється нова категорія військ - військові поселенці, біженці. Це були головним чином скотарі-влахи, які несли у турків військову та сторожову службу. Це назву вони зберегли й у Військовій Крайні. Військових поселенців іноді називалися також граничарами, ускоками [1, с. 236-237]. 1630 року було видано Влашський Статут, який закріплював автономні права влахів, що проживали там. Що стосується адміністративно-територіального поділу, то Військова Крайна поділялася на: Банську Крайну, Карловацьке та Вараждинське генеральства. У першій половині XVI століття в Хорватію проникла Реформація, але за рішенням Сабору 1604 року протестанти повинні були покинути Хорватію. У роки Тридцятилітньої війни (1618-1648) австрійці досить активно використовували хорватську кавалерію, що в подальшому створило образ «кроата» (хорвата), тобто варвара-головоріза [2, с. 98-99].

Віденський уряд мріяв про перетворення Угорщини і Хорватії в звичайні провінції імперії, подібні спадковим землям. Абсолютистські і централізаторські тенденції Габсбургів змусили угорське і хорватське дворянство задуматися про свою політичну самостійність, що в підсумку призвело до Антигабсбурзької змови. Ініціаторами цієї змови були хорватський бан Нікола Зрінський та кілька угорських магнатів, до яких незабаром приєднався князь Франьо Крсто Франкопан. Змовники склали план відділення угорських і хорватських земель від габсбурзької монархії і відновлення в них колишніх «свобод» місцевої знаті. Вони вели

переговори з державами, які перебували на той час у ворожих відносинах з Габсбургами: з Францією, Венецією та Польщею. Навесні 1670 року Петар Зрінський і Франьо Франкопан все-таки спробували підняти повстання, розраховуючи крім своїх підданих залучити до нього городян. Однак план зазнав краху, змову було викрито. У зв'язку з цим посилилася централізаторська політика Габсбургів, спрямована на злиття різнорідних володінь династії в цілісне, неподільне дворянське держава. Проводячи таку політику, Габсбурги могли майже не рахуватися зі слабким хорватським дворянством, яке продовжувало відстоювати право на самостійне становище хорватських земель у складі Австрійської монархії і на їх возз'єднання в єдине політичне ціле. У той же час вони повинні були враховувати інтереси більш потужних економічно і політично угорських феодалів, які вимагали не тільки особливого положення Угорщини в складі Австрійської монархії, а й претендували на політичне верховенство в хорватських землях.

Отже політичний розвиток Хорватії XVI-XVII ст., знаходився під пильним контролем Австрійської держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бромлей Ю. В., Достян И. С., Карасев В. Г., Никитин С. А. (ред.) История Югославии. Москва, Изд-во АН СССР, 1963. 753 с.
2. Бромлей Ю. В. Крестьянское восстание 1573 г. в Хорватии. Москва 1959; Чулинович Ф. Крестьянские восстания в Хорватии, пер. с сербохорв., М., 1959. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/81851>.
3. Фрейдзон В. И. История Хорватии. Краткий очерк с древнейших времен до образования республики (1991 г.). Санкт-Петербург, Алетея, 2001. 318 с.

Анатолій Грибан
студент II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к.і.н., доц. **Г.А. Міщук**)

ЗМОВА ЗРІНСЬКІ – ФРАНКОПАНА

Історія Священної Римської імперії в XVII столітті являється досить неоднозначною. Відносно невдалий зовнішній та внутрішній політичний курс імператора Леопольда I відобразився у ряді селянських повстань, вершиною яких стала змова Зрінські – Франкопана. Дана подія стосувалася не лише прагнення хорватських феодалів до створення незалежної держави, а, також, відповідала інтересам угорської знаті, адже мала стійку соціальну базу та власну програму. Метою статі є дослідження приводів формування та особливостей опозиції хорватської моделі та зв'язок їх з причинами поразки.

Серед історіографічних досліджень звернуто увагу на праці Ф. Чулиновича, Л. Контлера, О.А. Акімової, В.І. Фрейдзона, М.М., Ю.В. Бромлея .

За ініціативи імператора Леопольда I, в 1663р. був організований антиосманський похід, головною метою якого було послабити позиції Порти на Балканах. Ініціативу Габсбургів підтримали ряд європейських країн, зокрема Франція, а у складі імперської армії активну участь, в даному «зимовому поході», брали хорватські сили, під командуванням бана Миколи Зрінського.

Похід був відносно успішним, але отримані успіхи розвинути не вдалося. В певний момент союзні війська зупинилися й Микола Зрінські був змушений віддати османам, побудовану на власні кошти, фортець Зріні -Уйвар. Наслідком зимового походу 1663-1664 рр. став Вашварський мир (1664 р.), за яким мав запанувати спокій на південному кордоні з Портою. Водночас інтереси угорців та хорватів були відкинуті на друге місце і тому серед хорватів була поширена інша назва цієї угоди – «ганебний мир». В цей час для угорців були різко підвищенні податки, що додатково підбурювало опозицію [1, с. 63]. Фактично підписання мирного договору між Портою та Священною Римською імперією стало передумовою для, так званої, змови Зрінські-Франкопана, але фактично це була змова не лише двох осіб, а загальне прагнення угорських та хорватських великих та дрібних феодалів до автономії.

Активну позицію в даній події займав хорватський бан Микола Зрінські, який став ініціатором створення опозиції. До новоствореної опозиції приєдналися Ференц Вешшелені, Ференц Ракоці та ряд інших

впливових феодалів. Микола Зрінські почав консолідувати навколо себе свої прибічників та формувати прототип військових сил, задля боротьби з австрійською владою. До останньої були винесені вимоги: по-перше розірвати мирний договір з Портою та проголошення війни; по-друге створити союз із Францією. Можливо, у другому пункті змовники вбачали відновлення хорватської державності за сприяння французького правителя Людовіка XIV, чи більш ймовірно - перехід хорватів під французький протекторат. Також для хорватської частини повстанців принциповим було релігійне питання, як один із наслідків повстання [2,с100-101]. Але нещасний випадок на полюванні 18 листопада 1664 р. зупинив життя очільника повстання і на чолі змови прагнув стати його брат Петар Зрінські, зайнявши посаду хорватського бана. Але затвердження Петара, на посаді бана, затягував австрійський уряд із невідомих причин. Після смерті Миколи Зрінські до повстання приєднався впливовий хорватський землевласник - Фран Крсто Франкопан.

Досить вірними та продуманими були дії змовників щодо пошуку підтримки держав тогочасної Європи. Основна увага змовників була направлена на потенційних ворогів Габсбурської імперії, а саме: Францію, Венецію, Польщу [3, с. 249].

Однак після смерті в 1667 р. одного із ініціаторів змови – Ференца Вешшелені, французький король відмовив у допомозі бунтівникам, тому зовнішньополітичний курс опозиції був направлений у бік Порти. Так, 1669 р. до султана прибув капітан Ф. Буковачкий, із двома хорватськими дворянинами, задля домовленості про подальші спільні дії. Султан погодився на спільні дії проти Священної Римської імперії, а саме: Хорватія та Угорщина переходила під протекторат «великого султана», але при цьому султан гарантував цим територіям свободу, конституцію; за потреби султан повинен був направити 30-тисячне османське військо на допомогу змовникам; у разі успішних дій проти Габсбургів, усі захоплені угорські та хорватські міста підлягали передачі місцевим феодалам, а останні у свою чергу сплачували щорічну данину на користь Порти, в розмірі 12 тис. талерів [1, с. 64].

Описані вище події залишилися лише пустими обіцянками, адже сам візир виступав проти допомоги для хорватів та угорців тому що, в цей час Порти вела вже друге десятиліття Кандійську війну проти Венеції [3, с. 249].

Усвідомлюючи те, що на допомогу від Порти можна не розраховувати, Петар Зрінські зробив відчайдушний та фатальний крок – закликав до боротьби за свою свободу інші верстви населення (селян, граничар). Показовим у цьому плані є агітація Ф. Франкопана в м. Загребі в березні 1670 р., коли Загребський капітул відмовив підтримати змовників [2, с.100-101]. Одночасно із цим Ференц Ракоці розпочав

антиавстрійський рух у Верхній Угорщині з надією, що він набуде загальнонаціонального розмаху, але надії Ф. Ракоці не виправдалися, на допомогу не прибули ні союзники із Європи, ні обіцяна допомога від Порту. В цей час у Відні була проведена секретна конференція, рішенням якої було – зупинити змовників за допомогою війська .

12 квітня 1670 року Петар Зрінські та Фран Крсто Франкопан відправилися каятися до австрійського імператора, де їх було одразу заарештовано та 30 квітня 1671 р. страчено разом із поплічниками. Загалом смертельний вирок був винесений для 27 осіб і більше 600 землевласників були позбавлені свого майна [4, с. 226].

Найбільш імовірною причиною поразки опозиції, за словами американського історика Р. Канна був розрив між лозунгами, які несли очільники опозиції та їх соціальною суттю, що призвело до втрати довіри серед населення. Фактично, хорватські та угорські землевласники боролися за розширення прав у вигляді автономії на своїй території [5, с.161].

Отже, для хорватського народу дана подія стала не лише, як невдала спроба відвоювати свою свободу, а і тим, що фактично два народи лишилися без своєї політичної еліти, що в подальшому продемонструвало себе у вигляді економічного колапсу, адже страченими були не лише декілька осіб, а фактично ціли роди хорватських та угорських феодалів.

Список використаних джерел та літератури

1. Фрейдзон В.И. История Хорватии. Краткий очерк с древн. времен до образования республики (1991 р.) Санк-Петербург: Алетейя, 2001.318 с.
2. История Венгрии. Т. 1 / под ред. В. П. Шушарина. Москва: Наука, 1971. 643 с.
3. История Югославии: в 2 т. /под. ред.: Ю. В. Бромлей, И. С. Достян, В. Г. Карасев, С. А. Никитин. Москва: Изд. АН СССР, 1963. Т. 1. 736 с.
4. Контлер Ласло История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы / пер. с англ. Москва: Изд. «Весь Мир», 2002. 656 с.
5. Славяне и их соседи. Средние века раннее новое время. Вып. 9. Славяне и немцы. 1000 летнее соседство: мирные связи и конфликты. Москва: Наука, 1999. 245 с.

Сергій Слободянюк
студент II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник - к. і. н., доц. **Г.А. Міщук**)

ОСОБЛИВОСТІ БЕЛГРАДСЬКОГО ПАШАЛИКУ

Белградський пашалик як частина сербських земель, що перебували в складі Османської імперії в кінці XVIII – початку XIX ст., відіграв виключну роль у становленні сербської державності. Сербська історія тісно взаємопов'язана з розвитком загальноєвропейської історії, і сучасні євроінтеграційні процеси та необхідність відстоювати територіальну цілісність України від зовнішньої агресії наповнюють актуальністю проблематику вивчення особливостей Белградського пашалику як етапу становлення сербської держави.

Метою даної статті є розглянути географічно-економічні, політичні та релігійні особливості Белградського пашалику як автономії в складі Османської імперії в період кінця XVIII – початку XIX ст.

Аналіз процесів, що відбувалися на корінних сербських землях в період турецького володарювання, зокрема специфіка утворення та існування Белградського пашалику, розглядається в роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників В. Ярового, С.Шумила, П.Рудякова, В.Макарчука та інших.

В кінці XVIII ст. Османська імперія переживає як політичну, так і військово-економічну, коли жорстка централізація та контроль за земельною власністю привели до нездатності утримувати кордони, підтримувати в дієздатному стані військову машину, зростанню сепаратистських рухів, що напряду виступали проти влади султана.

Особливості розвитку Белградського пашалику в складі Османської імперії зумовила його географічно-політична специфіка прикордоння. Белградський пашалик опинився на кордоні між імперією Габсбургів та Османською імперією. На австрійській стороні по річкам Дунаю та Саві з кінця XVIII ст. проживало сербське населення, яке переселилося з Центральної Сербії, отримавши від австрійського уряду цілий перелік прав в рамках національно-церковної автономії. Столиця краю – Сремські Карловці - виконувала роль освітнього, релігійного центру сербської громади. Територіальна близькість та можливість комунікації сербів Османської імперії зі своїми одноплемінниками, які отримали більші преференції для розвитку національної ідентичності, прискорили процес формування і їх національної самосвідомості.

Прикордонне значення Белградського пашалику посилюється в умовах австро-турецьких війн XVIII ст., коли міста і села краю стали однією з найголовніших ланок у структурі оборони державних кордонів імперії, а населення приймало участь в військових подіях. Під час австро-турецької війни 1788-1791 рр. серби активно підтримали австрійські війська, які окупували землі пашалику. Зокрема, це частини сербських добровольців – фрайкори, четники, гайдуки. За умовами мирного договору австрійці відійшли на інший берег Дунаю, а за ними емігрували 50 тисяч сербів з побоювань кара калъних акцій з боку турків, хоча амністія всім учасникам бойових дій гарантувалася. Окрім того, великого морального і військового удару Османській імперії нанесла відмова яничар Белградського пашалику прийняти участь у війні взагалі [1]. Тому передумовою необхідного реформування пашалику стає військово-оборонний фактор. Селім III, розуміючи прикордонне значення регіону, починає реформування армії за європейським зразком замість яничарського корпусу, що дискредитував себе. Став зрозумілим і факт підтримки ворога сербським населенням, що гостро поставило питання про надання автономних прав сербам.

Наступною особливістю пашалику стала його етнічна однорідність: абсолютну більшість населення склали православні серби, кількість яких сягала 300 тисяч. Мова, звичаї та релігія сербів цього регіону, які називалися Шумадія (від сербського слова «шума» - ліс) були єдиними. Меншу частину населення складали мусульмани різних національностей [2]. Окрім етнічної однорідності населення пашалику, йому притаманна і соціальна однорідність. Сербське населення в основному було сільським, причому селах зберігалися патріархальні сім'ї – задруги. Це були територіальні общини з власним самоврядуванням. Заможні селяни займалися торгівлею, продаючи до Австрії свою продукцію, причому значну складову складала свинина. Мусульманське населення було сконцентроване в містах та фортецях.

Ситуація в пашалику ускладнювалася і падінням міжнародного авторитету колись непереможної держави, яка в мирні договори по закінченню війн з європейськими державами змушена була включати пункти щодо особливого статусу християнського населення Балканського півострова. Активне втручання Росії та Австрії в справи Белградського пашалику прискорили регіональні поступки султана, який прагнув зберегти ці території під своєю владою [3]. І після підписання Систівського миру в 1791 р. Белградський пашалик став першою слов'янською територією імперії, що отримала автономію. Ці привілеї в 1793-1794 рр. були оформлені спеціальними фірманами (указами) султана-реформатора Селіма III (1761-1807).

Отже, прикордонне положення, етнічна та соціальна однорідність населення, міжнародний вплив сприяли визначенню особливого статусу Белградського пашалику.

Першим кроком в розширенні автономних прав регіону стала підтримка елементів місцевого самоврядування. В пашалику вже існували сербські общинні інститути, які відігравали важливу роль в житті суспільства. Патріархальним рудиментом сербського села залишалася скупщина, на яку для вирішення важливих загально общинних справ збиралися старійшини-кмети, крези та інші впливові люди. В кожному селі були обрані старости-кмети, декілька сіл складали кнежину, якою керував кнез, великі адміністративні одиниці - нахії - керувалися обер-кнезами. Кнези та обер-кнези мали широкі повноваження і владу: вони судили дрібні правопорушення, інколи збирали податки, ставали довіреними особами турецьких землевласників, виступали посередниками між місцевими та центральними органами влади. Кандидатури кнезів мали обов'язково проходити затвердження у паші [2]. Таким чином створювалася місцева сербська адміністрація, яка мала за мету впроваджувати реформи на місцях та допомагати паші зі збором податків.

Другим привілеєм, який був отриманий Белградським пашаликом, стало впорядкування оподаткування. Традиційно збирання податків входило до компетенції паші, який визначав, скільки має сплачувати окрема нахія (адміністративна одиниця пашалику). В свою чергу, в нахіях кнезами податок розподілявся по селах, а в селах кметами – по домівкам і кількості населення. Із зібраних податків паша виділяв суму обов'язкової плати султану, так званий харч, забезпечував оплату праці найманих чиновників та воїнам регулярної армії – яничарам. Щоб сплатити податки паші селянин мав відпрацювати сто днів на рік на пашу або віддати частину врожаю чи гроші. Так як податки не були сталими, селянам доводилося віддавати натуральну частину заробленого на утримання свого безпосереднього пана [4, с.518]. З отриманням автономних прав в пашалику встановлювалися фіксовані суми податків, які збирали місцеві 12 обер-кнезів за кількістю нахій в автономії. Окрім того суттєво зменшувався розмір харачу.

Реформи в Белградському пашалику були спрямовані і на зміну політики в боротьбі з яничарською анархією, які грабували, встановлювали непомірні додаткові податки в сербських землях. Незважаючи на всю важкість податкового тягаря, найжорсткішим для сербів був так званий «податок кров'ю», за яким туркам віддавали своїх дітей до яничарського війська. За фірманами Селіма III туркам-яничарам було заборонено проживати на території Белградського пашалику. Земельні володіння яничар (чітлуки) вилучалися на користь імперії, яничарські посади скасовувалися.

Натомість сербське населення зобов'язувалося нести прикордонну службу. Для цього створювалися спеціальні загони міліції з правом носіння зброї. Фірмани султана також оголошували амністію військовим фрайкору, які виступали на боці австрійців [4, с.526]. Такі поступки, на думку Селіма III, мали залучити сербське населення на сторону Османської імперії та спонукати до повернення на покинуті землі біженців.

Особливим привілеєм в пашалику стало питання облаштування релігійного життя сербського населення. В умовах постійного протистояння православних сербів мусульманам важливою поступкою стало право на будівництво власних церков, які почали активно облаштовуватися в селах. Саме в цей час історики відзначають активізацію так званого міфу «сербського православ'я», виключності релігії власного народу [5, с. 94]. В свою чергу, саме цей чинник став вагомим для національної консолідації у умовах протистояння релігійному тиску та само ідентифікації народу.

На жаль, автономія Белградського пашалику протрималася недовго. В 1799 р. Селім III дозволив яничарам повернутися до пашалику. І вже в 1800 р. вони вбили представника султана в Белграді та захопили владу. Першими їх кроками були розправа з непокірними сербами, скасування місцевого самоврядування, встановлення нових норм оподаткування. Це спричинило першу хвилю масового військового повстання сербів в боротьбі за автономію краю.

Таким чином, незважаючи на коротку історію існування автономії Белградського пашалику, вона виконала своє історичне призначення в становленні сербської національної державності, відкривши можливості місцевого самоуправління, посиливши етнічну та соціальну однорідність турецьких сербів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Макарчук В. С. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посібник. Вид. 4-те, доп. К.: Атіка, 2004. 616 с.
2. Сербія // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П–С. 736 с.
3. Бажова А.П. Россия и югославы в конце XVIII – начале XIX века /РАН, ин-т российской истории. М., 1996. 192 с.
4. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст..) Курс лекцій: Навч. посібник/ В.І.Яровий, П.М.Рудяков, В.П. Шумило та ін. К.: Либідь, 2009. 632 с.
5. Картунов С. В. Национальная идентичность. Постигание смысла. М.: Аспект-пресс, 2009. 598 с.

Мирослава Завадська
студентка II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Г. А. Міщук**)

ГРАФ ОЛЕКСІЙ БОБРИНСЬКИЙ

Прийнятий в середньовічній Європі термін «бастард», що означає позашлюбних дітей можновладних осіб, в Росії не прижився. Це, однак, не означало, що подібного явища в Російській імперії не було. Навпаки, починаючи з XVIII століття, з впровадженням на російських землях європейських традицій, позашлюбними зв'язками з усіма витікаючими наслідками грішили навіть імператорські особи.

Мета нашого дослідження - історія роду Бобринських, історія царських інтриг. Важливе значення для розвитку російської історії кінця XVIII – першої половини XIX ст. мала діяльність графа Олексія Григоровича Бобринського, генерала-майора, родоначальника графського роду Бобринських, який займав чільне місце у військовій сфері того періоду.

Граф Олексій Григорович народився 11 квітня 1762 року. Батьки — Катерина II та Григорій Орлов. Через два з половиною місяці після народження дитини Катерина II посіла на троні. Відносини між сином і Катериною II склались не просто. Є відомості, що вона побачила хлопчика тільки через півтора роки після завершення політичних пристрастей. Бачились вони регулярно, однак не частіше одного разу в місяць [6, с.171].

Коли Олексій був маленьким, мати постійно приїжджала до сина, а коли він підріс та навчався в Сухопутному кадетському корпусі, він власним екіпажем приїздив до Зимового Палацу, але не сам, а постійно в супроводі. Мати зробила багато для успішного, безбідного життя свого сина: купила йому великі поля в Тульській губернії, побудувала за допомогою архітектора І. Є. Строева будинки у Богородицьку та Бобринках (звідси ймовірно і прізвище Бобринський), щомісячно виплачувала 2500 руб. на його утримання в Кадетському корпусі, поклала на його ім'я в Опікунську раду понад 1 млн. руб., викупила для нього після смерті Орлова палац, побудований Рінальді на набережній Мойки. Імператриця затвердила герб роду Бобринських, поклавши в його основу свій. Герб графів Бобринських являв точну копію особистого герба Катерини Великої, як принцеси Ангальт-Цербстської. Додано лише зображення бобра, що символізує прізвище, і двоголового орла в центрі щита, що символізує зв'язок роду із царствующим родом. Девіз графів

Бобринських: «Богу – слава, життя – тебе» [5, с. 82]. Незадовго до смерті Катерина придбала для Олексія Григоровича Гдановське командорство (24 тис. чол.), забезпечуючи просування по кар'єрних сходах, добравшись до чина бригадира. Вимушена керуватися необхідністю забезпечувати своєму сину гарантоване майбутнє, імператриця пішла на довгу розлуку з ним протягом 14 років [6, с. 172].

Шість з них він провів у подорожах по Росії та Європі, а наступні вісім — в Ревелі [4].

Тримаючи Олексія Григоровича на малій відстані, Катерина II задумала ввести свого позашлюбного сина до кола імператорської родини. Для цього йому потрібно було одружитись на принцесі Фредериці, однак він відмовився це робити [6, с. 172].

Перший Бобринський успадкував від свого батька складний, неврівноважений характер. Олексій Григорович спромігся за короткий час наробити мільйонних боргів, через це імператриця відправила його на проживання в Остзейський край (Прибалтика), свого роду почесне заслання. Імператор Павло I вступивши на російський престол викликав Бобринського до Петербургу, дав йому графський титул, великі маєтки, в Сенаті відкрито оголосив його своїм братом і представив його членам імператорської сім'ї, як родича. Нащадки першого Бобринського офіційно ніколи не визнавались родичами Романових, проте у приватному спілкуванні з членами імператорської сім'ї вважали себе такими [5, с. 81].

1796 року, Олексій Григорович будучи бригадиром у відставці, був призначений командиром четвертого ескадрону лейб-гвардії і зведений в графську гідність Російської імперії разом з новонародженим сином Олексієм. Крім того, Павло I передав Бобринському величезний будинок князя Орлова, так званий Штегельманській будинок. Пізніше цей будинок був викуплений у Бобринського для Олександрівського сирітського інституту.

У день коронації імператора, 5 квітня (16 квітня) 1797 року Бобринський був підвищений до звання генерал-майора, залішаючись в кінній гвардії, а 30 червня йому надано командорство в Гдовському повіті Петербурської губернії, що складалось з 11 селищ, нагороджено орденом Святої Анни першого ступеня. 17 вересня того ж року генерал-майору кінної гвардії графу Бобринському, який командував другим батальйоном, наказано «числитися по армії та носити загальний кавалерійський мундир» [2], а 24 грудня 1797 року він прийнятий в число почесних опікунів ради при Санкт-Петербурзькому виховному будинку. Вже 2 вересня 1798 року він був звільнений від військової служби, а 25 вересня склав із себе звання почесного опікуна та переїхав у Тульську губернію, в Богородицьк, де проживав більшу частину року, продовжуючи відвідувати Оберпален і Петербург [1].

Помер 20 червня 1813 року. Мав дітей від шлюбу з Анною Унгерн-Штернбер: донька Марія Олексіївна та 3 сини: Олексій Олексійович, Павло Олексійович та Василь Олексійович [3, с. 129].

Його старший син Олексій Олексійович одружився з племінницею іншого фаворита Катерини II графа Г.О. Потьомкіна, яка успадкувала від дядька землі на Київщині. В ознаменування великих заслуг графа О. О. Бобринського йому було споруджено пам'ятник у м. Києві, який було освячено 6 лютого 1872 р. Пам'ятник було споруджено по проекту академіка І. Шредера. Це був перший пам'ятник у Російській імперії, присвячений людині, яка не займала державні посади.

Олексій Бобринський став першозачинателем відомого роду Бобринських, зробив значний внесок у розвиток військової могутності Російської імперії. Бобринські – засновники цукрової промисловості України, їх зусиллями Київ став цукровою столицею світу, а Російська імперія стала одним із найбільших виробників цукру.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бобринский А. Г. URL: [http://ru.wikipedia.org > wiki](http://ru.wikipedia.org/wiki) > (дата звернення: 17.02.2020).
2. Бобринский А. Г. Записка графа Бобринского о карточной игре // Русский архив, 1876. – Кн. 3. – Вып. 9. – С. 38-40. URL: <http://memoirs.ru/texts/BobrKartRA76K3V9.htm> (дата звернення: 17.02.2020).
3. Бобринские. *Энциклопедический словарь* / под ред. И. Е. Андреевский. Санкт-Петербург: Брокгауз–Ефрон, 1891. Т. IV. С. 129.
4. Дневник графа Бобринского, веденный в кадетском корпусе и во время путешествия по России и за границу: URL: <http://memoirs.ru/texts/bobrinsky.htm> (дата звернення: 17.02.2020).
5. Кротов О. І. Діяльність графів Бобринських на теренах сучасної Кіровоградщини. *Олександрівщина. Минуле. Сучасне. Майбутнє*: матеріали конф.-презентації. (Кіровоград, травень 2008 року). Дніпропетровськ, АРТ ПРЕС, 2008. 188 с.
6. Петрова М. В. Из прошлого рода графов Бобринских. *Вопросы истории*. 1993. № 5. С.171-176.

Марина Панчук
студентка III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ПОСТАТЬ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРАТОРА ОЛЕКСАНДРА І В ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ

Олександр І, як державний діяч, є чи не найбільш суперечливою постаттю в історіографії. На особистість Олександра впливали ті історичні обставини, які оточували імператора: революції, війни та реформи, що мали місце в історії як Російської імперії, так і Європи в цілому.

В історіографії досі не склалося однозначної оцінки постаті імператора. Кожна епоха вносила певні корективи у відношенні особистості Олександра І під впливом тих чи інших зовнішніх обставин, що обумовлювали і ставлення до постаті імператора. Свої дослідження постаті імператора присвячували Богданович М. І. [1], Соловйов С. М. [5], Шільдер М. К. [7] та ін.

Мета статті – з'ясувати значення постаті Олександра І в історії, що відобразилось в працях істориків різних епох.

В ряді дореволюційних праць постать Олександра І розглядалася крізь призму його особистих якостей та умов, за яких він посів престол. Історики ХІХ ст. намагалися пов'язувати діяльність імператора як таку, що залежала від попередніх правителів, а внутрішня перебудова поставлена на паузу через зовнішні обставини.

С. М. Соловйов характеризує діяльність імператора відзначає, що основи політики, яку він проводив ґрунтувалися на багатосторонності його характеру. Оскільки він виховувався під впливом надзвичайних рухів, які вирізнялися своїми крайностями це відбилося на напрямку політики. Імператор уникав будь-яких крайнощів, тим самим даючи їм існувати і не доводячи до кровопролитних зіткнень як всередині держави, так і в площині зовнішньої політики. Олександр І, вміло маневруючи між протилежними настроями в суспільстві, зумів не допустити ситуацію до революційної [5, с. 556].

Серед істориків ХІХ ст., що досліджували постать російського імператора Олександра І можна відзначити також М. І. Богдановича. Для нього історія Російської імперії під час правління Олександра І є прямим відбитком біографії імператора, а також умов в яких він зійшов на престол. Весь період правління відзначився мінливим характером імператора. В перші роки сходження на престол він намагався слідувати

усталеним напрямкам в політиці, а через деякий час не знайшов підтримки в суспільстві. Втягнутий у війни, не зміг пильно стежити за внутрішньою політикою і побачив неспроможність своїх зусиль [1, с. 22]. Автор зазначав, що правитель з великою повагою ставився до законності і хотів об'єднати силу верховної влади з численними свободами для народу. Але такий вектор політики був досить небезпечним, враховуючи те, що суспільство могло сприйняти такі дії імператора як вияв його слабкості або нездатності об'єктивно оцінювати обширність імперії та потребу тримати народ в покорі [1, с. 48].

Мінливість у настроях імператора відзначав також історик Шільдер. За його переконанням період правління Олександра I умовно можна поділити на три періоди. Перший з них тривав впродовж 1801-1810 рр. і характеризувався великою нестійкістю та коливаннями від однієї політичної системи до іншої. Причину цього автор знаходить в особистості імператора та особливостях його характеру [7, с. 1]. Другий період 1810-1816 рр. відзначився боротьбою з Францією, тут імператор несподівано для всіх виступив досить рішуче. І третій період правління 1816-1825 рр. – реакційний. Тоді Олександр I, за словами історика, представляв собою мученика, який втомився від життя. Тут можна помітити деяку суперечність між його власними колишніми ідеалами та посиленням впливом Олексія Аракчеєва [7, с. 2].

Ставлення до імператора Олександра I було дещо іншим в радянській історіографії, зважаючи на посилену заідеологізованість історичної науки, що була поставлена під контроль держави. Історик О. О. Корнілов наголошував на неготовності імператора до його вступу на престол. Автор також зазначав, що Олександр I не скористався можливостями до ґрунтовних внутрішніх перебудов після того, як підтвердив свої ліберальні погляди конституціями, які надані ним або за його сприянням Польщі, Фінляндії, Франції, Швеції. На думку Корнілова, причиною виникнення таємних організацій є утворення прірви між думаючим населенням та імператором внаслідок недбалості у внутрішній політиці впродовж останніх років його правління [3, с. 132].

Серед радянських істориків, які досліджували постать Олександра I необхідно виокремити С. Б. Окуня та А. В. Предтеченського. Вони висловили свої думки щодо мотивації проведення реформ з боку імператора. Але їхні бачення достатньо різнилися. С. Б. Окунь бачить проведення реформ виключно як спробу не допустити ситуацію до революції, але запропонована ним періодизація правління імператора, що демонструє лавірування уряду, не збігається з концепцією реформаторської активності. Це помітив А. В. Предтеченський, який аргументував свою точку зору тим, що реформи проводилися в мирні

часи, а їх згортання було обумовлене наростанням революційних настроїв в Європі [2, с. 16].

Що стосується сучасних істориків, то Олександр І виступає як правитель, що своїми ліберальними намірами намагався виправдати своє сходження на престол. Проте провадити політику в повній мірі йому заважали дворянські кола, які мали величезний вплив на більшість сфер державної діяльності і не були зацікавленими в подібних діях. Каталізаторами внутрішніх змін історики вважають й зовнішні фактори – прагнення імператора зрівняти соціально-політичний режим з європейськими країнами.

Підкреслюючи благі наміри Олександра І, С. В. Мироненко знаходить причину неможливості зміни політичного устрою саме спротивом переважної більшості дворянства. Це стало ключовим фактором зупинки реформ, які були ініційовані імператором [4, с. 232].

Історик Троїцький М. О. відзначає, що Олександр І опинився в досить непростій ситуації. Зі вступом на престол на нього були покладені великі сподівання, як від дворянських кіл, так і від суспільних низів. Дворяни прагнули зберегти й посилити самодержавно-кріпосницький устрій [6, с. 9].

Отже, на прикладі оцінки імператора Олександра І в працях істориків можна простежити як змінювалося ставлення до нього, як державного діяча. Таке суперечливе ставлення до Олександра І в історіографії дозволяє максимально окреслити усі його сторони як особистості так і політика.

Список використаних джерел та літератури:

1. Богданович М. И. История царствования императора Александра I и России в его время: В 6 т. Т. I. СПб.: Тип. Ф. Сушинского, 1869–1871. 539 с.
2. Жуковская Т.Н. Павел I и Александр I в лекционных курсах 1930-1950-х годов А.В. Предтеченского и С.Б. Окуня // Труды исторического факультета Санкт-Петербургского университета. 2012. № 11. С. 10-21.
3. Корнилов А.А. Курс истории России XIX. Издание 2-е. М.: Издательство М. и С. Сабашниковых, 1918. 447 с.
4. Мироненко С. В. Самодержавие и реформы. Политическая борьба в России в начале XIX в. М. :Наука, 1989. 240 с.: ил.
5. Соловьев С.М. Император Александр I. Политика, дипломатия. СПб: Типография М. М. Стасюлевича, 1877. 563 с.
6. Троицкий Н. А. Россия в XIX веке. Курс лекций: Учеб. пособие/Н.А. Троицкий. 2-е изд., испр. М. :Высш. шк., 2003. 431 с.
7. Шильдер Н. К. Император Александр I. Його життя і його царювання. СПб., 1904-05. Т. 1-4. 488 с.

Тарас Коновалов
студент III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

УКРАЇНЦІ В ПОЛЬСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПОВСТАННІ 1863-1864 РР.

Польське повстання 1863–1864 рр. мало значний вплив на території Литви, Білорусі та Правобережної України. Це проявилось в участі у ньому представників корінних народів. Яскравими учасниками Січневого повстання були українці Ярослав Домбровський і Андрій Потебня.

Ярослав Домбровський народився в Житомирі 13 листопада 1836 року. Дитинство Ярослава пройшло в родині збіднілих шляхтичів, які не зуміли відстояти свої привілеї і жили життям простих житомирських міщан. Житомир в ту пору губернське місто – центр Волинської губернії був провінцією, зі значною часткою єврейського і польського населення.

Коли Ярославу виповнилося 9 років, його віддали навчатися в Брестський кадетський корпус. В архівах збереглися накази про заохочення Домбровського «за дуже хорошу поведінку, моральність і старанність до науки».

У 1859 році Ярослав Домбровський вступив в Миколаївську академію Генерального штабу. Перед молодим офіцером відкривалася кар'єра військового діяча. Але він вибрав шлях революціонера. У 1860 році група офіцерів-поляків, які навчалися в академії генштабу, створила таємний гурток – його незабаром очолив Ярослав Домбровський, якому вдалося встановити контакти з керівниками польських опозиційних груп [1, с. 8].

Початок 1860-х – це період лібералізації внутрішньої політики Росії. У країні скасували кріпосне право. Новий імператор, Олександр II, вирішив розширити зневажені його батьком цивільні права поляків. На території Польщі була створена декоративна автономія з урядом, очолена маркізом Олександром Великопольським. Було дозволено польську мову, відкрився Варшавський університет. Але для багатьох радикально налаштованих польських патріотів все це лише напівзаходи, оскільки вони виступали за повне відродження Речі Посполитої. Серед радикалів був Ярослав Домбровський. Фактичним керівником гуртка був єдиний центр влади – Центральний національний комітет.

6 лютого 1862 Ярослав Домбровський приїхав до Варшави і почав конспіративну роботу в якості революційного начальника міста і члена Центрального національного комітету. Він приєднався лівого крила

повсталих («партії червоних»). Домбровський готував план повстання. 14 серпня Домбровського заарештували й ув'язнили у Варшавську цитадель, однак йому завдяки співчуваючим охоронцям вдалося керувати повстанням з тюремної камери. Диктатор польського повстання Ромуальд Траугутт постійно підтримував контакт з Домбровським (хоча досить ревниво ставився до популярності «шаленого Ярослава»). Саме Домбровський розробляв план основних сутичок з російськими військами (всього відбулося понад 1200 боїв) [2].

У 1864 році повстання було придушене. Понад 40 тис. польських патріотів виявилися в Сибіру. Була ліквідована автономія Польщі в складі Росії, а для польської мови та польської культури введені обмеження. Але польські селяни отримали землю на більш вигідних умовах, ніж інші жителі сільських районів Росії. Поляки, незважаючи на майже сто років життя під владою трьох монархій, продемонстрували бажання відродити свою державність

Домбровського перевели в Москву і віддали під суд. Його позбавили військових звань і засудили до 15 років каторги. Але Домбровський втік з московської в'язниці, після чого деякий час жив на конспіративній квартирі, розробляв план нового польського повстання [3, с. 366].

У березні 1871 р. Ярослав Домбровський приїхав у Париж. Тут 18 березня представники лівих сил створили Паризьку комуни, Домбровський став її активним учасником. У квітні Домбровському присвоїли звання генерала та доручили керувати військами комуни в боях проти версальських військ.

У травні 1871 року версальські війська увірвалися до Парижу. Домбровський керував обороною Комуни. 23 травня 1871 року куля влучила в голову генерала. Він помер через дві години в паризькій лікарні Ларібуазьє [4, с. 473].

Андрій Потебня народився 19 серпня 1838 року в селі Перекопівка на Роменщині Полтавської губернії. Батько Андрія – Панас Юхимович Потебня, козацького роду, походив із запорожців. У 1848 році батьки віддають десятилітнього Андрія до Орловського, а згодом до Полоцького кадетського корпусу. Відкритий у 1835 р. в древньому білоруському місті, корпус мав цілком конкретну мету: активно русифікувати дворянську молодь західних, недавно загарбаних губерній, подолати ворожі царській Росії настрої, які йшли з Польщі після потопленого в крові повстання 1830–1831 років. Згодом 16-й випуск Полоцького кадетського корпусу, до якого належав Андрій Потебня, переводять до Петербурга.

Андрій Потебня закінчив навчання в званні прапорщика і був направлений у 16-й Шліссельбурзький піхотний полк 4-ї піхотної дивізії, розквартирований у Варшаві. Між ним і людьми, до яких так рвалася його

душа, постав мундир офіцера російської армії – мундир загарбника. Не допомагали ані досконале знання польської мови, ані вроджені щирість та доброта. Через два роки Потебню посилають у Царськосільську стрілецьку школу.

Там студентська громадськість перебувала під впливом діячів революційно-демократичного руху, зокрема друга Тараса Шевченка Зигмунта Сераковського, який називав себе «українцем з правого берега Дніпра». Дружба з ним завершила формування поглядів Андрія Потебні. Діставши 1 грудня 1859 року свідоцтво I ступеня про відмінне закінчення офіцерської школи, він повернувся до свого Шліссельбурзького полку в Польщу. І одразу знаходить однодумців.

Виникає революційна організація російських офіцерів у Польщі, що згодом дістала назву «Організація Потебні».

У лютому 1863 року Андрій Потебня приїздив до Лондона, аби переосмислити ситуацію після кількадечної партизанської війни. Поразка польського повстання була очевидною, але він особисто пообіцяв Огарьову та Герцену зберегти комітет російських офіцерів.

Після повернення до Варшави, закликав офіцерів і солдатів російської армії підтримати польське повстання; переконував, що свобода багатостраждальної батьківщини тісно пов'язана із звільненням Польщі.

У ніч з 4 на 5 березня 1863 року повстанці, озброєні косами, напали на значно чисельніший загін російського війська. Їх очолював, також з косою в руках, Андрій Потебня. Куля наздогнала його біля стіни цвинтаря містечка Пяскова Скала. Товариші віднесли смертельно пораненого в груди Потебню в сторожку, і там він на світанні помер на їхніх руках – спокійно й мужньо. Останніми його словами були: «Дай вам Бог перемогти в боротьбі супроти тиранії...». Його було поховано в братській могилі на околиці Кракова [5, с. 500].

Висновок. Українці поряд із поляками активно взяли участь у боротьбі з російським царизмом, борючись «за нашу і вашу свободу». Пам'ять про Ярослава Домбровського і Андрія Потебню живе серед українського і польського народів. Їхня самопожертва не була даремною.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дяков В. А. Ярослав Домбровський. М., 1969. 58 с.
2. Зашкільняк Л.О. Польське повстання 1863–1864. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Polske_povstannia_1863
3. Константинов В.Ю. Польське повстання 1863-64 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. К.:Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.

4. Усенко П. Г. Домбровський Ярослав. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. Наук. думка, 2004. Т. 2. 518 с. : іл.
5. Франчук В. Ю. Потебня Андрій Опанасович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. Наук. думка, 2011. Т. 8. 520 с.: іл.

Ольга Хабчук
курсантка IV курсу факультету
охорони державної таємниці
та інформаційного протидіювання
Житомирського військового інституту
імені С. П. Корольова
(науковий керівник: к. і. н., доц. **А. А. Кавун**)

ЖИТОМИРСЬКИЙ ПЕРІОД ВОЛИНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Релігійна освіта як духовна пам'ять українського народу є надзвичайною цінністю, хранительською життєвих принципів. Значне місце у процесі становлення та розвитку релігійної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. займала Волинь. Цей край здавна був форпостом східнослов'янської освіти та культури. Як зазначав академік І. Крип'якевич, «через неї культурні впливи переходили до східних слов'ян і навпаки» [13, с. 43].

Волинська духовна семінарія (ВДС) була головним православним навчальним закладом Волинської губернії з кінця XVIII до початку XX ст., осередком православної духовності нашого народу. У своєму дослідженні ми зупинимось на періоді існування ВДС в м. Житомирі до початку Першої світової війни, а саме на передумовах та процесі переведення ВДС до міста та організації навчального процесу в даний період.

Найбільш яскраво інтерес до проблеми становлення та розвитку релігійної освіти Волині виявився в другій половині XIX – на початку XX ст. Саме у цей період з'явилися численні праці вчених М. Барсова, М. Бикова, І. Липського, М. Теодоровича, Ф. Четиркіна. Серед сучасних дослідників історії релігії та релігійної освіти Волині необхідно виділити В. Рожка. Його історико-краєзнавчий нарис є найбільш вагомим серед сучасних досліджень з історії та сьогодення семінарії.

Значним джерелом для наших досліджень усіх напрямів діяльності ВДС стали «Волынские епархиальные ведомости». Їх зміст носив офіційний характер.

Сучасна українська історіографія нараховує незначну кількість праць, які

віддзеркалюють тенденції та суперечності процесу становлення та розвитку релігійної освіти на Волині на початку ХХ ст.

Одним з найбільш важливих мотивів переведення семінарії у губернський центр Волині була гостра необхідність посилення впливу Православної церкви у місті, де багато років вже існувала римо-католицька семінарія, перебувала кафедра Луцько-Житомирських біскупів.

Однак реалізації задуму перешкодили фінансові труднощі. В Житомирі не існувало належних будівель, а на зведення нових потрібні були значні кошти і час. У січні 1887 р. Священний Синод видав указ про переведення ВДС в єпархіальне місто Житомир [11, с. 95]. Планувалося, що навчання на новому місці розпочнеться у 1896 р., на столітній ювілей семінарії. «В 1867 році стояло питання, - читаємо в історичних джерелах, - щоб в місті Житомирі побудувати нові приміщення семінарії. На цю мету духовенство Житомирського, Овруцького, Новоград-Волинського повітів зберуть 30 тис. рублів» [14, с. 1040]. Проте лише в 1896 р. розпочалися конкретні роботи з побудови нових корпусів семінарії в Житомирі. За побудову приміщень конкурували кілька фірм, однаке виграла її фірма Бевензе [3, арк. 14]. Будівництво семінарії мало розпочатись на землі, яку подарував для цих цілей місцевий кафедральний собор і міське управління. Архітектор Преображенський склав кошторис і проект садиби, а також проект і будівель семінарії [1, арк. 2]. Матеріали на будівництво семінарії: камінь, цеглу, ліс постачали з місцевих джерел. Ліс мав бути просушений не менше двох років, камінь місцевих твердих порід під фундамент, цегла високоякісна [2, арк. 15].

Будівництво комплексу приміщень семінарії в Житомирі тривало до 1902 р. Було побудовано і обладнано за найновішими тогочасними взірцями як самі приміщення, так і кабінети, аудиторії, спальні тощо. «Так корпуси гуртожитку та навчальний на 1 вересня 1902 р. були приведені у відповідний стан, забезпечені паровим опаленням, телефонами, електричним освітленням» [10, с. 883].

До 1 вересня 1902 р. у Житомир переїхало все семінарське майно, правління, почали прибувати викладачі. [6, с. 631]. Переміщення семінарії у губернське місто позитивно позначилося на матеріально-технічному стані і навчально-виховному процесі.

Шестирічний термін навчання став більш насиченим і диференційованим. Зокрема, в перших чотирьох класах вивчалися загальноосвітні предмети, а два останні присвячувалися поглибленню богословських [12, с. 151].

Перед Першою світовою війною предметна сітка ВДС мала такий вигляд: у перших чотирьох загальних класах викладалось 29 предметів У V-VI богословських класах викладалось 12 предметів [4, арк. 87-87 а].

Для керівництва, забезпечення навчання та підтримання життєдіяльності семінарії існував штат служителів: ректор, інспектор, 16 штатних викладачів, 3

помічники інспектора, 2 наглядчі, 2 економи, духівник, лікар – він же викладач медицини, вчителі гімнастики, музики, іконопису. Крім того, при семінарії існували: зразкова церковно-приходська школа, фізичний кабінет, бібліотека. В ній книги для читання видавались щоденно. Так, у 1903 р. всіма вихованцями було затребовано з бібліотеки близько 4000 книг. Старші класи отримували книги богословського, філософського та історичного змісту, молодші класи вимагали літературу виключно витонченої словесності [5, с. 142-147].

В семінарії значна увага приділялась підготовці та вихованню викладацького складу. Для викладання в семінарію призначали кращих випускників духовних академій, які мали стаж практичної роботи та відповідні церковні звання. З метою підняття престижу викладацької діяльності кращих викладачів відмічали державними нагородами та заохочували їх працю на урочистих засіданнях семінарії [8, с. 407].

Для вступу на навчання до ВДС бажаючі здавали екзамени. Так у 1910 р. в перший клас необхідно було здавати наступні предмети: географію та арифметику, катехізис, церковний статут, російську та церковнослов'янську мови, грецьку та латинську мови, загальну громадянську історію та співи. Для тих, хто поступав у класи вище першого, складали іспити з вихованцями семінарії в ті ж дні і з тих же предметів [9, с. 522-523].

Після закінчення навчального року щорічно публікувався Розрядний список вихованців ВДС усіх класів та відділень. Список складався по всіх шести класах у двох розрядах. В даний список заносились вихованці залежно від їх успішності та поведінки, перший розряд був вищим.

З метою заохочення кращих вихованців нагороджували за постановою педагогічного зібрання книгами, використовувався й принцип заохочення найкращих певними видами стипендій. Надавалися вони за рахунок пожертв та фонду опікунської ради [7, с. 533-534].

Навчально-виховний процес у ВДС було організовано відповідно до встановлених норм статуту семінарії та статуту «Опікунства над вихованцями Волинської духовної семінарії», «Правил для учнів Волинської духовної семінарії», «Інструкції, що визначала виховну діяльність викладачів Волинської духовної семінарії», розроблених програм з навчальних предметів для середніх навчальних закладів та указів Святого Синоду.

Таким чином, переведення семінарії у губернський центр Волині викликала гостра необхідність належної презентації Православної церкви у місті. Навчально-виховний процес у семінарії був організований у відповідності до вимог нормативних документів та розроблених навчальних програм з предметів для середніх навчальних закладів і указів Святого Синоду.

Сукупність і характер дисциплін, які викладалися у ВДС, створювали таку інтелектуальну та духовну атмосферу, яка сприяла розвитку особистості, формуванню особливого сакрального типу мислення, значно підвищило

інтерес молоді до семінарської освіти, підтвердженням чого є значне зростання кількості вихованців під час перебування її у місті.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). Ф. 158. Оп. 1. Спр. 465. 127 арк.
2. ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 465. 127 арк.
3. ДАЖО. Ф. 158. Оп. 1. Спр. 465. 127 арк.
4. ДАЖО. Ф. 158. Оп. 42. Спр. 194. 131 арк.
5. «...Из доклада секретаря правления семинарии». Волынские епархиальные ведомости (далі – ВЕВ). 1904. № 6. Ч. неоф. С. 142-147.
6. «От правления Волынской духовной семинарии». ВЕВ. 1902. №24. Ч. офиц. С. 631.
7. «Положение о стипендии при Волынской духовной семинарии имени священника Феофила Антоновича». ВЕВ. 1905. № 30. Ч. оф. С. 533-534.
8. «Правительственные распоряжения. Высочайшие награды» ВЕВ. 1910. № 22. Ч. оф. С. 407.
9. «Правление Волынской духовной семинарии. Объявление о сроках экзаменов и переэкзаменовках.» ВЕВ. 1910. № 29. Ч. оф. С. 522-523.
10. «Торжество перехода Волынской духовной Семинарии из г. Кременец в новые здания в г. Житомир и освящение семинарского храма». ВЕВ. 1902. № 31. Ч. неоф. С. 883.
11. Батюшков А. В. Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края. СПб, 1888. 288 с.
12. Жилюк С. І. Російська православна церква на Волині: 1793–1917. Житомир: Журфонд, 1996. 174 с.
13. Крип'якевич І. П. Галицько-волинське князівство. Київ: Національна думка, 1984. 173 с.
14. Теодорович М. Історичний нарис..., ВЕВ, 1884. ч. 36. С. 1040.

Вікторія Сіончук

студентка III курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ ПЕТРА СТОЛИПІНА В УКРАЇНІ ТА БІЛОРУСІ

Для кожного народу споконвіку земля була основним джерелом існування. Впродовж багатьох століть робилися спроби реформувати

аграрні відносини і тим самим гармонізувати взаємини різних форм земельної власності. В процесі реформування аграрного сектору України на сучасному етапі досвід столипінських перетворень може бути використаний в частині раціонального розподілу землі, яка передається у приватну власність, у вирішенні питань залучення цих наділів до торговельного обігу, заохочення землекористувачів державою за рахунок кредитів, позик, пільг тощо.

Було в реформаторській діяльності П. Столипіна й багато помилок, які потрібно знати, щоб уникнути при здійсненні подібних реформ у наш час.

Метою статті є окреслення особливостей реалізації аграрної реформи в Україні та Білорусі. Серед науковців, які досліджували столипінську реформу в Україні варто відзначити Власюка І. М., Марочка В.І., Олешка П.С., Стрілюк О.Б. та інші. В Білорусі в цьому напрямку відомі історики В.Ф. Батя, П.І. Брігадін, В.М. Бусько та інші.

Столипінська аграрна реформа передбачала здійснення таких основних заходів: 1) руйнування общин і вихід з них селян; 2) надання кредитної допомоги селянам через Селянський земельний банк; 3) організацію переселення селян у малозаселені райони Сибіру, Північного Кавказу, Середньої Азії.

Кожен селянин мав право вимагати від громади виділення замість черезсмужних земель однієї компактної ділянки – відрубку. Передбачалось також переселення на хутори.

Царським указом від 9 листопада 1906 р. розпочалася реалізація аграрної програми Столипіна, направленої на створення на общинних землях дрібної селянської власності. Після оприлюднення навколо положень проекту реформи розпочалася гостра боротьба, що віддзеркалювала інтереси різних станів і прошарків суспільства, яких прямо чи опосередковано стосувалась дана реформа [1, с. 32].

У політичному плані ця реформа дозволяла розшарувати село, прискорити утворення заможної верстви селян, який міг би в подальшому стати опорою самодержавства.

В Україні процес виходу з общини проходив швидше, ніж в Росії чи Білорусі, але тут були певні відмінності між окремими регіонами. Так, на Лівобережжі общинне землеволодіння переважало і досягало в Харківській губернії 93,2 % всіх селянських дворів, Чернігівській губернії – 51,5 %, Полтавській губернії – 17,9 % [3, с. 576].

За цей час закріпили землю в індивідуальну власність на Правобережній Україні – 48,9 % селян, на Півдні – 42 %, на Лівобережжі – 16,5 %. Масової хуторизації в Україні не відбулося.

Столипінська аграрна реформа передбачала також переселення селян у малозаселені райони Сибіру, Північного Кавказу, Середньої Азії [4, с.7].

Реформа збільшила масштаби переселення з українських земель. Протягом 1906–1912 рр. виїхало близько 1 млн осіб [7, с. 275–278]. Однак багато селян поверталось додому внаслідок погано організованої переселенської компанії.

Столипінська реформа прискорила перехід українського села на індустріальну основу, створила сприятливі умови для розвитку приватного селянського землеволодіння, стимулювала розвиток агрономічних заходів. При всьому цьому, не можна сказати, що в аграрній реформі були лише позитивні сторони. Уже на ранньому етапі проведення заходів йшло розшарування селянської маси, у результаті якого сильні ставали багатші, а слабкі, бідні розорялися. До негативних наслідків варто віднести також зниження інтересу селян до суспільних справ і більшої, ніж будь-коли зайнятості своїм господарством. Було й багато невдоволених і незгодних селян, які заважали проведенню реформи.

У Білорусі столипінська реформа мала свої особливості її реалізації. Реформа торкнулася фактично тільки Могилевської і Вітебської губернії, де общинне землекористування становило відповідно 79,2 і 44,6% від усіх селянських земель [5, с. 194].

До 1916 року в цих самих губерніях з громади вийшло 63% селян. Аграрна реформа Столипіна в цілому сприяла підйому сільського господарства. З 1907 по 1913 рр. посівні площі в Білорусі збільшилися на 11%, поголів'я великої рогатої худоби зросло на 10%. Реформа сприяла також підвищенню товарності сільськогосподарського виробництва [2, с. 440].

Однак, столипінські перетворення не увінчалися успіхом. Перш за все через те, що велике поміщицьке землеволодіння залишилося здебільшого недоторканим, яке в результаті реформи скоротилося лише частково [6, с. 416]. Більшість пережитків кріпацтва в ході реформи так і не було усунуто.

Причин краху реформи було декілька: протидія селянства, нестача коштів, що виділяються на землеустрій і переселення, погана організація землевпорядних робіт. Але головною причиною був опір селянства проведенню нової аграрної політики.

Отже, аграрна реформа П. Столипіна мала як позитивні, так і негативні наслідки для України та Білорусі, але через низку причин так і не була повністю реалізована.

Список використаних джерел та літератури:

1. Волковинський В. М., Хоптяр Ю. А. Столипінська аграрна реформа. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К. Наук. думка, 2012. Т. 9. 944 с.

2. Гісторыя Білоруський РСР у пяці тамхена. Т.2. Білорусь у перыяд капіталізму (1861 – 1917 рр.). Мн., "Навука и техника", 1972. 688 с.
3. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.]; НАН України. Інститут історії України. – К.: Ніка-Центр, 2011. Т. 1. 696 с.
4. Ігнатова Л. Ринкові відносини в Україні в період столипінської реформи на початку ХХ ст. Історія України. 2000. № 34. С. 6-7.
5. Історія Білорусі: У контексті світових цивілізацій: Учеб. посібник / В.І. Голубович и др.; під ред. В.І. Голубовича, Ю.М. Бохана. Мінськ: Екоперспектива, 2008. 464 с.
6. Нариси гісторіі Беларусі. У 2-х ч. Ч.1. М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штихаў и ін. Мн.: Білорусь, 1994. 527 с.
7. Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства [Текст] : навч. посібник / ред. Б. Д. Лановик. К.: Генеза, 1994. 368 с.

Марія Хилевич

студентка III курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ОЦІНКИ ПРАВЛІННЯ ІМПЕРАТОРА МИКОЛИ ІІ В ІСТОРІОГРАФІЇ

Микола ІІ – правитель Російської імперії, останній імператор, найтрагічніша постать серед європейських правителів нового часу. Його правління є неоднозначним завдяки вдалим заходам, які він зробив для імперії, але й занапастив багато життів, що в подальшому призвело до розпаду імперії.

Період правління Миколи ІІ привертав увагу багатьох істориків. Його діяльності присвятили свої праці такі історики, як: Марк Касвінов, Валерій Шамбаров, Олександр Боханов, Ігор Лисенко та інші.

З ім'ям Миколи ІІ пов'язують багато епітетів: Микола Кровавий, Микола Романов, Микола Великий, Наш Цар, Білий Падишах, самозакоханий деспот і багато інших.

У 1923 р. вийшли з друку «Спогади» С. Ю. Вітте, в яких він називає Миколу ІІ зовсім не досвідченим, але гарно вихованим чоловіком. На його думку імператор в основному покладався на армію, вважав, що лише силою можна заспокоїти народ. Не міг переносити біля себе людей сильних, незалежних, що мають свою точку зору. Проте легко піддавався

впливу ззовні, значний вплив мали родичі, в останні роки правління особливо дружина та придворні [2].

У 1933 р. в Парижі видав книгу «Із мого минулого» В. Н. Коковцев. Автор посилається на різноманітні документи, називає царя відповідальним, незалежним у своїх діях правителем.

Велику працю присвячену Миколі II присвятив Сергій Ольденбург – «Царювання імператора Миколи II». Основою для книги стали спогади сучасників Миколи II, періодичні видання, копії листів імператора зі своїм оточенням, а також інші архівні документи. Автор зазначає: «Імператор Микола II, уважно вислуховував найрізноманітніші думки, врешті-решт, діяв згідно зі своїм розсудом...» [4, с. 30].

Загалом автор позитивно оцінює правління Миколи II, зазначає, що цар і в день, і в ночі опікувався долею країни, думка про добробут держави ніколи його не покидала.

Радянський науковець Марк Касвінов в книзі «Двадцять три ступени вниз», вважав, що у всі свої двадцять три роки царювання Микола II був жорстоким, нерозумним правителем. Через його нерозсудливість загинули тисячі людей. І саме через це смертний вирок, це найменше покарання, яке йому виніс народ, яке не підлягає виправданню.

Аналізуючи досвід роботи над історичним образом останнього самодержця, сучасні історики виділяють і протиставляють два основні підходи, які умовно позначаються як «принизливо-критичний» і «апологетичний», «підхід марксистської історіографії» і «підхід дворянської історіографії», «сльозливі розчулення» і т. п. Відмінності між «карикатурним образом» Миколи II і його «іконографічним зображенням святого новомученика», створеними за допомогою застосування зазначених підходів у дослідницькій практиці [3].

Думки сучасних російських істориків також є не однозначними. Так, наприклад, Валерій Шамбаров у більшості своїх праць схиляється до того, що цар був занадто м'яким у відношенні до своїх ворогів та оточення. Саме ця м'якість і занепастила імперію. Цар прогинався під своїми ворогами, намагався задовольнити вимоги всіх, це призводило до того, що вірні Росії люди покидали територію країни, а на їх місце призначалися ті, хто дбав лише про свої інтереси.

На противагу В. Шамбарову, доктор історичних наук Олександр Боханов вважає, що правління Миколи II – це найкращий, найбільш стабільний період існування російської імперії.

Думку О. Боханова підтримує Олег Платонов. У своїй праці: «Убийство царской семьи» головну проблему розпаду країни науковець бачить в тому, що імператор намагався зберегти традиції правління імперії, а прогресивні кола вимагали змін. Можливо, якби вони знайшли компроміс, доля країни склалася зовсім інакше. Платонов

наводить багато фактів, що саме цар зробив для імперії. В даний період економіка зросла на дев'ять відсотків, Микола II першим в світі запропонував ідею всезагального розбросення [1].

У підсумку зазначимо, що серед дослідників не існує єдиної думки щодо оцінки правління Миколи II. Погляди науковців в різні періоди розбігаються. Але частково дослідивши дане питання ми можемо сказати, що Микола II був людиною розсудливою, освіченою, дещо запальною. За час свого правління намагався зробити все для добробуту країни, проте не зміг пристосуватися до змін, що проходили в світі і яких вимагав народ, що призвело до краху імперії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боханов А. Н. Николай II. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1031196>
2. Горбунова Ю. Ф. Император Николай II как государственный деятель в отечественной историографии: конец XIX начало XXI века // URL: <https://www.dissercat.com/content/imperator-nikolai-ii-kak-gosudarstvennyi-deyatel-v-otechestvennoi-istoriografii-konets-xix-n>
3. Лисенко І. В. Благочестивість імператора Миколи II, як предмет дослідження. Частина друга аналіз життя імператора. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/blagochestie-imperatora-strastoterptsanikolaya-ii-kak-predmet-issledovaniya-chast-vtoraya-analiz-zhitiya-imperatora/viewer>
4. Ольденбург С. С. Царствование императора Николая II. М.: Центрполиграф, 2015. 50 с.

ПРОБЛЕМИ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ (XX – XXI СТ.)

Ірина Кузьміч

студентка III курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ПРОТИРІЧЧЯ МІЖ ПІВДЕННИМИ СЛОВ'ЯНАМИ В ХОДІ БАЛКАНСЬКИХ ВІЙН ТА ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Дослідженнями протиріч між південними слов'янами в період Балканських війн та Першої світової війни займалися історики А. Г. Задохін [1], А. М. Зайончковський [2], Н. Г. Корсун [3], А. Рябінін [4] та ін.

Першу світову війну можна вважати причиною формування геополітичних прагнень, які є актуальні в сьогоденні.

Основними геополітичними прагненнями було те, що Болгарія та Греція претендували на Фракію; Греція, Сербія і Болгарія – на Македонію. Чорногорія із Сербією – на адриатичні порти. Першочерговим рішенням був план перемоги над Туреччиною, а пізніше – вирішення територіальних питань [1, с.105].

В результаті Першої Балканської війни 1912-1913 років Османська імперія була вимушена відмовитися від значної частини своїх володінь в Європі на користь Балканського союзу, який виник в ході війни як об'єднане формування південних слов'ян. Залишалася ще одна проблема, яка спровокувала продовження війни – поділ завойованих територій. Це призвело до Другої Балканської війни 1913 року, в результаті якої було вирішено суперечки щодо встановлення кордону між Туреччиною і Болгарією. Між Грецією і Османською імперією залишалися питання належності островів в Егейському морі. Сербія вважала доцільним анексію півночі Албанії, що суперечило намірам Австро-Угорщини та Італії [2, с.139].

Ці протиріччя породжували ґрунт для Першої світової війни. Європа підтримала розвал Балканського союзу. Балкани в черговий раз підтверджували актуальність назви – "порохова бочка Європи". Болгарія намагалась включити до свого складу весь східний Балканський півострів. Сербія – отримати вихід до Адриатичного моря, приєднати Македонію і Албанію. Чорногорія – турецькі порти на Адриатиці. Греція також прагнула розширити межі. Європейці продовжували вплив на Балкани.

Сербія була не згодна з анексією Боснії Австро-Угорщиною, що призвело до приводу для початку Першої світової війни – вбивство сербським змовником Гаврилом Принципом австрійського спадкоємця Франца Фердинанда в боснійському місті Сараєво [2, с.144].

Сербія ж після вигідної для неї поразки Болгарії і Туреччини в Балканських війнах мала потенціал стати найбільш впливовою державою на Балканах. Перемоги в двох війнах поспіль спричинило посилення національних настроїв. Наприкінці 1913 року сербськими військами було зроблено спробу окупації частини Албанії. Це стало причиною Албанської кризи, що завершилась виходом війська Сербії з новоствореної держави. Під впливом сербської контррозвідки південними слов'янами було сформовано ряд угруповань. За підтримки одного із цих угруповань було скоєно вбивство у м. Сараєво. Австро-Угорщина шукала приводу для ліквідації Сербії як держави на Балканах. Німеччина підтримувала це прагнення, оскільки Сербія заважала проникненню на Близький Схід. Тому німецькою стороною було пред'явлено ряд претензій, слідом за якими почалася Перша світова війна [4, с.123].

Балканський театр військових дій охоплював території Чорногорії, Албанії, Сербії, а також частину Болгарії та Греції. На півночі бойові дії були обмежені річкою Савою та Дунаєм, на сході існувала умовна лінія Лом-Паланка, Софія, Кавала. На півдні дії розгорталися на узбережжі Егейського моря, на заході опорним пунктом ставало Адріатичне море. Військова кампанія продовжувалась протягом усієї війни 1914-1918 років. Підсумками кровопролитних боїв став розпад Австро-Угорщини, в результаті якого на слов'янських територіях виник ряд комітетів, що стало в подальшому і причиною розпаду Четверного союзу. Албанія в результаті договору з Італією втратила свою незалежність до 1920 року. Болгарія втратила ряд територій, в Греції отримувала розголосу ідея створення Великої Греції. Сербські протиріччя були вирішені створенням Королівства сербів, хорватів і словенців, до складу якого увійшла також Чорногорія [3, с.112].

Отже, перераховані конфлікти та протиріччя між південними слов'янами були врегульовані в наслідок завершення Першої Світової війни, але не закінчили їх остаточно, залишивши ґрунт для міжнаціональної напруженості навіть в сучасному світі. Національні суперечності, які зародилися на початку XX століття були однією з причин того, що в 1990-ті роки регіон був схвильований конфліктами в республіках колишньої Югославії, які закінчилися розпадом країни на Сербію, Хорватію, Чорногорію, Боснію і Герцеговину, Словенію, Північну Македонію і частково визнано Косово. Балкани як і раніше залишаються конфліктним і суперечливим регіоном [2, с.162].

Список використаних джерел та літератури:

1. Задохин А. Г., Низовский А. Ю. Пороховой погреб Европы. М.: Вече, 2000. 416 с.
2. Зайончковский А. М. Первая мировая война. СПб.: Полигон, 2000. 878 с.
3. Корсун Н. Г. Балканский фронт мировой войны. М.: Воениздат НКО СССР, 1939. 124 с.
4. Рябинин А. Малые войны первой половины XX века. Балканы. М.: АСТ, 2003. 542 с.

Олексій Мельниченко

студент III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ПОДІЇ ЛЮТОГО-ЖОВТНЯ 1917 РОКУ В РОСІЇ: ПОГЛЯДИ СУЧАСНИХ ІСТОРИКІВ

Дослідженнями подій лютого-жовтня в Росії займалося чимало істориків у радянський період, проте ця тема є актуальною і сьогодні. Сучасну історіографію з даної проблематики представляють науковці А. Н. Медушевський [1]; У. Г. Розенберг [2]; Т. П. Хлинїна [3]; В. В. Шелохаєв [4] та ін.

Події лютого-жовтня у новому трактуванні із використанням раніше заборонених джерел є досить важливим зараз.

Основною проблемою є розуміння того, що саме відбувалося у Росії на період 1917 року. Трактування від «змовницького перевороту» до визначної революції досить сильно розділяють істориків і на сучасному етапі дослідження.

Лютнева революція 1917 року в Росії відбулася у формі масових рухів робітників проти існуючого становища у державі, що призвело до остаточного занепаду і падінню самодержавства та встановленню влади Тимчасового уряду. Революційні події у лютому прискорили переворот, що відбувся у жовтні. Жовтневі події призвели до падіння Тимчасового уряду та встановлення радянської влади на території Росії. Ці події є одними із найважливіших політичних подій у XX столітті, що суттєво вплинули на хід подальшої історії і не втрачають своєї актуальності сьогодні [1, с.23].

Події обох революцій досліджувались чималою кількістю істориків, не виключенням є XXI століття. Що ж до досліджень подій у лютому, то з усіх верств населення найбільшу увагу історики в 1990-і рр. приділили

аналізу ментальності селянства – наймасовішого соціального прошарку, носія традиційної політичної культури.

Ю.П. Бокарев справедливо зазначає: "Не стільки сама дійсність управляла селянським поведінкою, скільки її переломлення через особливості селянського менталітету". На думку окремих істориків визначальною рисою поведінкових установок селян залишалася общинність. З одного боку, це означало існування таких високих моральних начал селянського мікросвіту як демократизм, соціальна справедливість, рівність, яких були позбавлені макросуспільство і людство в цілому, що викликало значних змін. Важливою соціальною силою революції в минулому вважалися середні міські верстви [2, с. 105].

Принциповою новизною публікацій початку ХХІ століття стало використання набагато більш широкого кола джерел, що визначали мотивацію дій мас, прошарків і груп. Простежено також, що реальними факторами соціальної історії є емоції, ілюзії, чутки, упередження, традиції. Відзначається, що на їх появу, а, отже, на хід революції могли впливати забезпеченість даного району продовольством, близькість до залізниць, щільність населення.

Згідно з концепцією авторів «Чорної книги комунізму», Лютнева революція в Росії ознаменувала початок розвалу традиційних установ і всіх форм управління взагалі під впливом ряду руйнівних сил, які розвивалися в обстановці загальної війни, яка сама по собі стала джерелом загального занепаду, економічної кризи, соціальних потрясінь і падіння авторитету держави в цілому [2, с. 162].

Сучасні історики не обходили також події жовтня. Наприклад, Б.М. Миронов у своїй праці «Криза самодержавства – міф, вигаданий більшовиками», намагається підтвердити дану тезу. Розвиває цю думку в книзі «Добробут населення і революція в імперській Росії. Революцію у жовтні історик розглядає як певну змову. В. Ніконов, зокрема, розглядає революцію в тому контексті, що «Захід історично завжди був противником Росії», бажаючи її ослаблення або загибелі [3, с.174].

У ХХІ ст. відкрився доступ до закритих документів, що змінило оцінку поглядів на події революції. У Росії зміст деяких документів став відомим завдяки виданню в 2001 році книги «Таємниця Жовтневого перевороту. Ленін і німецько-більшовицький змова », складеної вітчизняним філологом, завідувачем кафедри Балтійського інституту іноземних мов та міжнародного співробітництва Віктором Кузнецовим. Серед цих документів, наприклад, велику популярність отримало клопотання німецького МЗС від 1 квітня 1917 року перед імперським казначейством з метою отримання 5 млн. марок на ведення політичної пропаганди в тилу противника. Складність в тому, що не конкретизовано,

на чий потреби переводилися ці кошти. Підпільних опозиційних груп у Російській імперії існувало безліч [4, с. 222].

А. Медушевський вважає, що термін перебування ліворадикалів при владі залежав від уміння маніпулювати настроями різних соціальних верств населення. Насильницький розпуск Установчих зборів символізував кризу російської демократії і означав руйнування інститутів громадянського суспільства і політичної демократії. Разом з тим не можна погодитися з думкою про те, що "жовтнева революція" 1917 року – це "свято люмпенів"[1, с. 27].

Доречним є судження про класифікацію подій жовтня 1917 року – весни 1918 року як ліворадикальної революції, яка включала як антидемократичні, так і демократичні тенденції, основним змістом якої був виступ солдатських мас проти Тимчасового уряду. Демократичні тенденції, носіями яких були пролетарі, склали основу антифеодальної революції.

Що стосується підготовки і проведення жовтневого перевороту, аналіз документів свідчить про незначну підтримку його робітниками промислової Росії [2, с.231].

Список використаних джерел та літератури:

1. Медушевский А. Н. Причины крушения демократической республики в России 1917 года. М: Отечественная история, 2007. 27 с.
2. Розенберг У. Г. Критический словарь Русской революции: 1914-1921. СПб.: Нестор-История, 2014. 768 с.
3. Хлынина Т. П. Советы и традиционное общество Юго-востока Европейской России. 1917 год в судьбах России и мира. Октябрьская революция. От новых источников к новому осмыслению. М: Отечественная история, 1998. 280 с.
4. Шелохаев В. В. Либеральная модель переустройства России. М.: РОССПЭН, 1996. 280 с.

Ігор Макарчук
студент I курсу магістратури
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., доц. **О. М. Білобровець**)

УЧАСТЬ ОТАМАНА ГАРАСЯ У ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛИНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Поразка Другого Зимового походу стала завершальним етапом боротьби армії УНР за звільнення України. Однак збройний рух опору продовжував існувати на окупованій більшовиками території і створював проблеми новій владі для реалізації своєї політики. Його організовували різні нерегулярні збройні формування, повстанські ватажки, отамани, а також підпільні рухи та організації.

Метою статті є дослідження участі отамана Гарася у діяльності Волинської повстанської армії (ВПА) та з'ясування його ролі в історії цієї організації.

Серед сучасних дослідників, які у своїх працях висвітлювали діяльність отамана Гарася, варто виділити Малихіна Юрія [1].

Джерельну базу дослідження склали низка справ з фондів Державного архіву Житомирської області (ДАЖО), що пов'язані з роботою різних радянських структур по боротьбі з кримінальним бандитизмом, повстанським рухом та підпільними організаціями.

Отаман Гарась залишався одним з найактивніших повстанських діячів Волині. Серед інших повстанських отаманів його прізвище найчастіше згадувалось у звітах місцевих органів та нарад по боротьбі з повстанським рухом. При цьому, доволі часто під час характеристики різних ватажків Волині радянські органи характеризували більшість з них як кримінальний елемент, окремо виділяючи Гарася, як політичного. Хоча характеристика з боку радянських органів не була остаточною, і в деяких випадках Гарася і його повстанців також характеризували як злочинця. Сам повстанський керівник мав кількарічний досвід партизанської діяльності та збройної боротьби на Волині. Його відділ також рейдував і в південні райони Мінської губернії. У травні 1922 р. відділ Гарася вирішив здатися владі, проте згодом повстанці припинили переговори у цій справі [2, арк. 39].

Під час формування Волинської повстанської армії і з початком її активної підпільної роботи, керівники цієї організації не могли оминати своєю увагою отамана Гарася, який мав практичний досвід повстанської діяльності. Отаман міг стати хорошою опорою для розвитку осередків

ВПА в Коростенському та Овруцькому повітах. Ці повіти були дуже сприятливими для ведення партизанської і підпільної діяльності через великі площі лісів. Вони були відносно віддаленими від центру губернії, тому владі було складно їх контролювати. Тому ватажки ВПА встановили зв'язок з отаманом Гарасем та іншими місцевими повстанськими ватажками. За планом загального повстання, який сформував штаб ВПА, відділи отаманів Гарася, Зубрія і Базовського чисельністю більше, ніж 300 чоловік, мали бути сконцентровані у лісах біля Коростеня і Овруча для захоплення цих міст [2, арк. 35-36].

Однак, через наявність інформаторів та агентів ГПУ у лавах організації, план повстання у запланований час втілити в життя не вдалось, оскільки радянські органи спрацювали на випередження. Почались арешти серед підпільників та підозрюваних у причетності до організації, а керівний склад організації, уникнувши затримання, вимушений був відступати за кордон. Тут відділ Гарася відіграв дуже важливу роль, адже для затримання ватажків ВПА радянські органи відправили цілий відділ. У своїх звітах радянські органи зазначали, що вони натрапили на відступаючих ватажків ВПА, але ліквідувати її не було можливим, оскільки вони весь час йшли лісовими стежками в напрямку польського кордону, прикриваючи свій відступ групою Гарася. Не змігши наздогнати втікачів, переслідувачі спробували знищити відділ Гарася. У цьому протистоянні загинув ад'ютант отамана, а також його сотенний, було поранено зв'язкового. Радянським органам вдалося перехопити листування і документацію [2, арк. 37]. З іншого джерела стає також відомо те, що в бою загинув брат Гарася (можливо він і був ад'ютантом отамана) [3, арк. 207].

Завершення ліквідації ВПА стало черговим серйозним ударом для повстанського руху Волині після поразки Другого Зимового походу. Серйозних кадрових втрат зазнав й відділ Гарася. Однак, отаман навіть після цього не припинив свою боротьбу. Радянські органи відзначали: «Нині на території Волинської губернії оперує в районі Овруцького району політична банда Гарася». У них були припущення, що в зв'язку з припиненням діяльності остання розпалась. Однак, на той час цей відділ мав чисельність близько 10-15 озброєних повстанців, тому потребував ліквідації з боку органів ГПУ. Вони розробили план, що включав, насамперед знищення бази отамана. Під час його втілення було арештовано 4 чоловіка, троє з них являлись інформаторами повстанців, ще один – активний учасник руху – Кобилинський. Одночасно було виявлено ще 4 особи, які споряджали отамана і надавали притулок повстанцям. У ніч з 13 на 14 січня 1922 р. були знайдені вбитими два інформатора ГПУ. Радянські органи припускали, що обидва вбивства мали характер терористичних актів з боку Гарася чи його співучасників. Вони

відзначали: «Із всього вказаного видно що, після ліквідації ПВА озлоблені петлюрівські елементи застосовують тактику окремих терористичних вбивств» [4, арк. 63].

За спостереженням радянських органів, станом на 21 червня 1923 р. група Гарася чисельністю 6 бійців продовжував діяти в Овруцькому районі. Вони відзначали, що цей відділ є частково кримінальним, але використовувався політичними організаціями, зокрема ВПА. Далі в звіті йдеться про те, що отаман Гарась активно себе не проявляє і пішов в глибоке підпілля. Більшовики також зазначили, що підтримка населенням повстанців помічається з боку куркульського елемента, а в матеріальному відношенні і з боку сільської інтелігенції: вчителів, учнів і духовенства [5, арк. 21].

Очевидно ліквідація ВПА не могла охопити всіх учасників організації, адже до її діяльності була залучена значна кількість місцевого населення. Тому, навіть через рік після арешту причетних до ВПА, радянські органи констатували той факт, що деякі повстанці ВПА не були затримані і продовжували перебувати в підпіллі на Волині. Їх також прагнув залучити до партизанської боротьби й отаман Гарась. В одному зі звітів волинської губернської міліції за 10 вересня 1923 р. зазначалось, що з Польщі на територію Коростенського округу перейшло 4 повстанця: Деркач Петро, Бурлін Іван, Кобилинський Іван і Цикман, які в 1920 р. служили в польській армії. Вони приєднались до відділу Гарася, який в той час налічував 22 чоловіка і діяв в районі населених пунктів Рудня, Девошин-Заболотьє. У той час отаман Гарась проводив агітацію серед населення, а також підготовку серед підпільників ВПА що залишились [6, арк. 134в].

Таким чином, можна зробити висновок, що отаман Гарась зі своїми повстанцями з самого початку існування ВПА активно долучився до її діяльності, ставши опорою організації на Овруччині. Навіть під час операції ГПУ з ліквідації ВПА, Гарась допоміг керівникам підпілля уникнути арешту. Ціною втрат важливих кадрів свого загону Гарась зміг затримати й відволікти радянський відділ, давши можливість керівникам перейти кордон і не бути зартриманими. Після такого серйозного удару для підпільного руху на Волині і власних втрат в загоні, отаман Гарась не склав зброї і продовжив боротьбу проти радянської влади. До цієї боротьби він залучав, в тому числі і тих місцевих підпільників ВПА, що змогли уникнути арешту.

Список використаних джерел та літератури:

1. Малихін Ю. Збройна боротьба повстанського загону Гарася проти органів радянської влади на початку 1920-х рр.: матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції «Проблеми дослідження

українського визвольного руху ХХ століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого зимового походу)» / За заг. ред. проф. Г. М. Стародубець. Житомир: «Полісся», 2016. С. 10-14

2. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). Ф. р-1657. Оп. 5. Спр. 21. 67 арк.

3. ДАЖО. Ф. п-2. Оп. 1. Спр. 152. 207 арк.

4. ДАЖО. Ф. р-28. Оп. 6. Спр. 33. 292 арк.

5. ДАЖО. Ф. р-28. Оп. 6. Спр. 34. 28 арк.

6. ДАЖО. Ф. р-28. Оп. 6. Спр. 36. 253 арк.

Вікторія Чижук

студентка IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮЗЕФА ПІЛСУДСЬКОГО У 1918-1935 РР.

Здобуття польської державності на початку ХХ ст. завжди було актуальною темою для дослідження в історичній науці, навколо якої і сьогодні не припиняються дискусії. Важливим діячем цього періоду є Юзеф Пілсудський. З його ім'ям пов'язують відродження Речі Посполитої та її суспільно-політичний розвиток у міжвоєнний час.

Метою статті є дослідження історичної ролі фундатора польської державності Ю.Пілсудського.

13 травня 1926 р. у Польщі відбувся державний переворот під керівництвом Ю. Пілсудського, що призвело до створення в країні режиму «санації». Польський історик Г. Дільонгова зазначає, що нова система влади мала риси авторитаризму, незважаючи на формально парламентський лад держави. 2 жовтня 1926 р. Ю. Пілсудський, ставши прем'єр-міністром, на будь-які посади призначали лише відданих йому людей. Таким чином, офіційно на відміну, наприклад, від Гітлера, який об'єднав в своїй особі посади канцлера і президента, ставши тим самим і верховним головнокомандувачем, Пілсудський не вважався першою особою країни, що свідчить на користь того, що його режим був скоріше авторитарним, а не тоталітарним [1, с. 57].

Проте Г. Матвеев вказує, що Пілсудський з самого початку зробив ставку на завуальоване, а не відкрите диктаторство. 31 травня 1926 року Пілсудський був обраний президентом Польщі, але він відмовився прийняти цю посаду і президентом став І. Мосцицький. Однак,

вирішальну роль в державі відігравав перший маршал. Ю.Пілсудський був призначений генеральним інспектором армії і зберіг посаду міністра воєнних справ. Крім того, Пілсудський займав ще місце прем'єра і в нього було достатньо можливостей ігнорувати законодавців, залишаючись в рамках Конституції. Після травневого перевороту він став фактичним диктатором Польщі, опираючись на армію і державний апарат [3, с. 440].

Відтак у Польщі був проголошений «режим санації». Інша назва режиму Пілсудського – «правління полковників». Адже оточення Пілсудського складалося в основному з діючих офіцерів або ветеранів Польських легіонів. На відміну, наприклад, від фашистської Німеччини, де німецькі нацисти в короткий час ліквідували основні політичні свободи, заборонили всі партії, розігнали в 1934 р профспілки, скасували свободу друку, то формально в Польщі існувало поділ влади, діяв парламент. При цьому він виконував більшою мірою суто декоративну роль. «Санація» підтримувала своє панування каральними експедиціями («пацифікації»), військово-польовими судами. Придушення інакшумства в Польщі мало місце, але все-таки не вжила таких великих масштабів.

У зовнішній політиці Ю. Пілсудський намагався відтворити кордони Речі Посполитої 1772 р.(концепція «Великої Польщі»). З цією метою він розпочав воєнні дії на Сході, що мали загарбницький характер. Мова йшла про Польщу в складі федерації з Україною, Білоруссю, Литвою та прибалтійськими державами. Шляхом економічного росту Польщі, визначеним Ю. Пілсудським, передбачалося створення нових ринків, насамперед, українських, а також завоювань частини Близького Сходу – Туреччини, Ірану. Ці плани вимагали виходу до Чорного моря. Тому Польща всі свої сили і увагу звернула на Схід [6, с. 45]. Зокрема О.Бетлій відзначає, що у своїй концепції «Великої Польщі» Ю. Пілсудський передбачав федерацію з Литвою, Латвією й Білоруссю, однак, наголошує історик, Україна не мала входити до неї. Вчений пояснює це надзвичайно невиразною ситуацією, яка панувала на той час на українських землях. Пілсудського характеризувала непереборна внутрішня суперечність: з одного боку, він хотів утримати самостійну Україну, яка служила б перепорою проти Росії, а з іншого – своїм завоюванням Східної Галичини знищив шанси на українську самостійність [2, с. 57].

Також у 30-х роках відбулося посилення режиму «санації»: держава здійснила наступ на права і свободи громадян, ліквідовано свободу зібрань, усі громадські організації і профспілки потрапили під жорсткий контроль влади, державна адміністрація підпорядковувала собі систему місцевого самоврядування.

23 квітня 1935 р. було прийнято нову конституцію, згідно з якою зберігався республіканський лад, але Сейм утратив реальне політичне значення. Натомість розширив свої повноваження Сенат, а всю повноту

влади фактично набував президент, який тепер обирався на сім років загальним голосуванням [5, с. 201].

Прийнятий незабаром новий виборчий закон позбавив політичні партії права висувати кандидатів у депутати; це право переходило до виборчих комісій, які призначала влада. Тож конституція, різко обмеживши виборче право, стала ще одним кроком від демократичної парламентської системи до авторитарного устрою держави. Відтак, у 1935 р. конституція Польщі була переписана, перетворивши країну з парламентської на президентську республіку. Зміни проводилися «під Пілсудського», але 12 травня того ж року маршал помер, так і не встигнувши стати президентом [4, с. 281].

Отже, у розвитку відродженої Польщі важливою віхою став державний переворот 1926 р., який здійснив Ю. Пілсудський та його прихильники, що засвідчив згортання парламентсько-демократичних основ у національному державотворенні й створення авторитарного «санаційного» режиму оздоровлення країни. Ю. Пілсудський був прихильником сильної Польської держави. Лише така держава, на його переконання, мала право самоствердитися між Росією та Німеччиною.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795 – 1990 р. : навч. посіб. Київ: пер . з пол. М. Кірсенка. Вид-во Києво-Могилянська академія , 2007. 239 с.
2. Бетлій О. Українські землі – територія для колонізації чи порятунку від російської агресії? До історії вирішення українського питання у Польщі (1919-1920 рр.) / Олена Бетлій // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Зб. наук. праць. – Київ – Краків, 2002. С. 56-63.
3. Матвеев Г. Ф. Пилсудский : монография. Москва : Молодая гвардия, 2008. 474 с.
4. Наленч Д., Наленч Т. Юзеф Пилсудский – легенды и факты : монография. Москва : Политиздат, 1990. 312 с.
5. Польша. Очерки политической истории / Отв. ред. А.Ф. Носкова. М.: Издательство «Индрик», 2012. 952 с.
6. Симонова Т. М. Стратегічні задуми начальника Польської держави Юзефа Пілсудського. *Військово-історичний журнал*. 2001. №11. С. 42-48.

Владислав Барановський
студент II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **Г. М. Стародубець**)

ІНОЗЕМНІ ДИПЛОМАТИ ПРО ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ

Якщо за ідею гине хоча б одна людина, то така ідея не варта бути втіленою в життя. Здавалося б звичайні слова, які зрозумілі кожному і несуть в собі нотки гуманізму, але дана теза повністю спростовується, коли мова йде про політичну боротьбу, про втілення політичної програми в життя, про боротьбу партії з людським опором.

Мета дослідження – показати Голодомор в Україні очима іноземних дипломатів.

Для досягнення мети було використано: праці зарубіжних та вітчизняних вчених, істориків, що перебувають у діаспорі, архівні дані, що були засекречені у радянські часи, а також листи іноземних дипломатів, які стосувалися внутрішнього становища України.

Актуальність роботи полягає у тому, що більше ніж півстоліття правда була прихована, а сам факт геноциду повністю заперечувався. Сьогодні ми маємо дуже складні, дещо незрозумілі стосунки у форматі Україна-Росія тому варто показати, що український нація, попри всі спроби зламати її опір та моральний дух, змогла вистояти і відродитися. Зважаючи на закритість та утруднений доступ до інформації у період з 1922 року по 1991 рік, іноземні джерела є найбільш цінними, оскільки вони описують події того часу без суттєвих утисків з боку влади.

«Україна – золото Сталіна». Свого часу таку тезу виголосив британський журналіст Гарет Джонс. Він перший, хто побував в Україні у 1932 році, перший, хто побачив ту завуальовану правду [2, с.204]. На досить прості запитання журналіста з Альбїону, селяни відповідали просто: «У нас немає навіть клептика власної землі. Вони забрали нашу землю, пшеницю. Чому ми маємо працювати, якщо нашу пшеницю в нас буде відібрано?» [2, с. 205]. Не менш важливою була й політика так званої радянської «модернізації» [5, с. 84]. Варто усвідомити, що вона включала в себе різні заходи: індустріалізацію, колективізацію, культурну революцію, терор та репресії [5, с. 85]. Режим не мав поняття, куди він прямує, рішенням бракувало чіткості, вони лише підривали сільське господарство [3, с. 99].

28 червня 1929 року було ухвалено закон, за яким селянина можна було карати штрафами навіть за відсутності «приховування» зерна.

Відбувалося вилучення зерна, що вело до погіршення становища села [3, с. 119].

Свого часу академік А. Д. Сахаров писав, що у Сталіна з'вилася «українофобія», він боявся посилення України, її самостійності. Саме тому 1929 року було заарештовано більше 5000 чоловік, здебільшого інтелігенції. У 1931 році прокотилася нова хвиля арештів провідних представників інтелектуальних шкіл [3, с. 244-245]. Усі ці атаки передували загальній кампанії, яка з самого початку була спрямована проти селянства [3, с. 246].

Виходячи з економічних показників частка України становила 27% усього врожаю зерна в Радянському Союзі. У 1931 році перед Україною було поставлено вимогу здати 7,7 млн т зерна, що у відсотковому співвідношенні становило 42%. Українське керівництво відчувало в цьому загрозу і намагалося переконати Москву, але безрезультатно. У липні 1932 року уряд фактично прийняв фатальне рішення. Було поставлено вимогу про здачу 7,7 млн т зерна з урожаю 14,7 млн т. Давалися взнаки також і несприятливі погодні умови в деяких областях. Навіть скорочення цієї вимоги до 6,6 млн т не допомогло уникнути подальшого голоду [3, с. 249-250].

Англійський журналіст Малколм Маггерідж свого часу повідомляв, що під час візиту до Північного Кавказу та України у 1933 році він побачив щось на зразок двобою між урядом і селянами. Він пише, що політики перетворили найродючішу землю в світі на пустелю [3, с. 292]. Теорію голоду в Україні відстоював й американський історик Джеймс Мейс [2, с. 391]. Він писав, що метою колективізації було руйнування соціальної основи українського націоналізму – індивідуальне селянське сільське господарство. Англо-американський історик Роберт Конквест пише, що то був апогей «революції згори». Відбувалося придушення двох елементів, що вважалися запеклими ворогами тодішнього режиму: радянське селянство в цілому та український народ [2, с. 396-397].

Світова громадськість не могла стояти осторонь подій, що відбувалися в Союзі. Так, у листі німецького консула Рота про ситуацію в радгоспах вказується на недоліки функціонування цього державного сільськогосподарського підприємства. Для проведення хлібозаготівельної кампанії було створено комуністичні бригади. «Варварами та нелюдами» називали учасників цих бригад інформатори німецького консульства, яких не зворушують ні благання матерів, ні голодні діти [1, с. 277]. Японський дипломат Б. Танака, прибувши в Україну, став свідком ніколи небачених подій. Коли після обіду консул передавав недоїдки, то їли ж їх робітники з жадібністю, а Танака все це фотографував [1, с. 279].

Натомість німецький консул Рот повідомив, що в місті Коростишеві та на території Білоцерківського округу було відмічено декілька

самогубств і смертей на ґрунті голоду. Суміші висівок, картопляних очисток і якогось місива складали раціон українського села [1, с. 280]. Дипломати також звертали увагу й на примусові заходи, прийняті керівними органами. Йдеться про те, що заборонялося купляти та продавати сільськогосподарські продукти та предмети першої потреби [1, с. 290]. У селах спеціальні бригади проводили обшуки хат, вилучаючи посівний матеріал. За приховування хліба могли навіть віддати під суд [1, с. 292]. На цей самий аспект звертає увагу німецький посол у Москві Дірксен. Згідно із звітами про стан сільського господарства, складеними експертом, йшлося про масове вимирання людей. У зв'язку з голодом в Україні було рекомендовано припинити пропаганду акції «Брати в нужді», бо це могло лише зашкодити німцям в УСРР [1, с. 294]. Генеральний консул Німеччини Вальтер, будучи у Харкові, зазначає, що «катастрофа голоду спостигнула всю Україну і винятком являються райони, де ще є хліб», в українських селах померло від голоду 80 % населення [1, с. 295].

26 серпня 1933 року до Одеси прибув колишній прем'єр-міністр Франції Едуард Ерріо в супроводі сенаторів Жульєна та Серлена, а також депутата міста Марсель Рея. За французькими політиками велося постійне спостереження. Влада робила все, щоб показати високий рівень добробуту у радянській Україні. Гостям показували комори, переповнені зерном, повідомили, що колгоспникам припадає на трудовень 15 кілограмів хліба, крім овочів і фруктів. Але все-таки органи ДПУ зафіксували висловлювання місцевих жителів французьким дипломатам про голодування людей, розгін черги біля овочевої лавки та інші заходи дискримінації [1, с. 298]. За кордоном не розуміли, як в країні з її родючими ґрунтами та врожаєм був можливий голод у такому масштабі. Це зовсім не було схоже на «Запаморочення від успіхів» Сталіна 1930 року. Ба більше відповідальність за це генеральний консул Німеччини покладає на систему та колективізацію. Держава забиравала у селян більше зерна, ніж вони могли дати. Саме через ці заходи в селах не вистачало хліба, харчів та посівного матеріалу. Серед сільського населення існувало переконання, що радянська влада створила голод, щоб «зламати опір проти системи і колективних методів праці». Але, незважаючи ні на що, офіційно, радянська влада голод спростовувала [1, с. 302]. Іноземний відділ ДПУ УСРР свого часу роздобув повідомлення гетьманської управи у Берліні, від 24 січня 1934 року, про катастрофу голоду в радянській Україні. Управа гетьмана П. Скоропадського виступила з повідомленням про колосальну катастрофу-голод. Йдеться про те, що Комітет допомоги голодуючим в Україні під керівництвом Єлизавети Скоропадської прагне організувати винятково матеріальну допомогу голодуючим [1, с. 303-304].

«Нелюдська сила брехні». Так всього-на-всього у трьох слова охарактеризував кампанію Сталіна Борис Пастернак. Але чи дійсно

правда про голод була доступна Заходові? Зрозуміло, що ставити питання на запитання, попередньо не давши відповіді не є коректним, але чому ж тоді у 1933 році іноземним журналістам фактично заборонили в'їзд в Україну та Північний Кавказ? Це означає лише те, що ті факти, які здобули Джонс, Маггерідж та інші, будучи в Україні, виявилися правдивими [3, с. 339-340].

Чи були люди окрім членів партії, які знали правду? Напевно, що так, але вся суть полягала в тому як вони її подавали. Волтер Дюранті – англо-американський журналіст, очільник московського бюро газети «Нью-Йорк Таймс», користувався всілякими привілеями, в тому числі найпочеснішим – брати інтерв'ю у самого Сталіна. Він став першим іноземним кореспондентом, якого у 1933 році допустили у голодуючі райони. Після подорожі Дюранті повідомив, що вживання слова «голод» є абсолютним абсурдом. Це негативно вплинуло на його подальшу репутацію. Маггерідж же назвав його «найбільшим брехуном серед журналістів» [3, с. 350-351].

Отже, ми бачимо, що дипломати іноземних делегацій, усі без виключення, вказували на наявність голоду в Україні. Саме іноземні джерела та поінформованість заходу про голод підтверджують наявність «голодуючих людей, малого врожаю, голодної смерті».

Список використаних джерел та літератури:

1. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: Анований довідник / В.М. Даниленко (відп. упоряд.), Л.Л. Аулова, В.В. Лавренюк. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2010. 472 с.
2. Гудзь Віктор. Історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні: монографія. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 2019. 1153 с.
3. Конвест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Пер. з англ. К.: Либідь 1993. 384 с.: іл..
4. Плохій С. Брама Європи / Сергій Плохій ; пер. з англ. Романа Ключка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2016. 496 с.
5. Сорочинська Н.М., Гісем О.О. Всесвітня історія [рівень стандарту]: підручник для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти / Н.М. Сорочинська, О.О. Гісем. Тернопіль: Навчальна книга–Богдан, 2018. 256 с. : іл..

Сніжана Шевчук
студентка І курсу магістратури
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **Г. М. Стародубець**)

ДІТИ «ВОРОГІВ НАРОДУ»: ТРАГЕДІЯ ДИТИНСТВА В ТОТАЛІТАРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Після краху Російської Імперії у 1917 р. на її руїнах почало формуватися нове радянське суспільство з комуністичними ідеалами. Будувати нову велику міцну державу були зобов'язані всі, хто жив у її кордонах, а хто був не згодний з новою політичною владою та новим порядком автоматично отримували клеймо «ворог народу». З кожним роком число «ворогів народу» активно зростало. Репресії 1937-1938 рр. зачепили всі верстви населення СРСР. Звинувачення у контрреволюційній діяльності, в організації терористичних актів, в шпигунстві і шкідництві пред'являлися як членам ВКП (б), так і малограмотним селянам, які навіть не могли повторити текст формулювання свого обвинувального вироку. Великий терор не оминув жодного регіону держави, жодної національності або професії: «перед репресіями були всі рівні, від керівників партії і уряду до звичайних громадян, від новонароджених дітей до літніх людей» [2].

Окрему категорію постраждалих складають члени сімей «ворогів народу», яких також спіткала доля ув'язнення в ГУЛАГ та виправно-трудові табори. Навіть наймолодших не оминула «справедливість» радянської влади.

Метою нашої статті є дослідження реалій радянського дитинства в період сталінського правління, становища дітей, батьки яких постраждали від рук радянської влади.

Серед істориків та науковців, які займалися вивченням досліджуваної проблематики можна виділити Т. Вронську, в монографії якої аналізується становище сімей репресованих, траєкторія їх долі [2]; Н. Гогохію, яка досліджує буденні аспекти життя дітей в 20-х–30-х рр.[3]; Л. Якубову [6] та низку інших дослідників. Вивченням проблем безпритульності, зокрема на Волині, та політику радянської влади щодо її подолання займається І. М. Власюк [1], окремі аспекти теми висвітлено у роботі Г.Стародубець та І. М. Власюка [7]. Окреме місце у процесі вивчення репресивної політики комуністичної влади займають документи та постанови, які стосуються даної проблеми [3].

У розпал Великого терору 15 серпня 1937 р. нарком внутрішніх справ СРСР М. І. Єжов підписав оперативний наказ НКВД СРСР «Про операцію з репресій дружин і дітей зрадників Батьківщини». Згідно з документом, дружини засуджених за «контрреволюційні злочини» підлягали арешту і ув'язнення в табори на 5-8 років, а їхні діти у віці від 1-1,5 до 15 років прямували в дитячі будинки. Згідно з цим документом було репресовано близько 18 тисяч жінок та «вилучено» майже 25 тисяч дітей [5]. Таким чином діти були вкриті в жорна радянської комуністичної машини будівництва соціалізму та боротьби за справедливість. Відоме гасло, яке з'явилося в 1936 р.: «Спасибо товарищу Сталину за наше счастливое детство!», далеко не для всіх дітей стало реальним втіленням щасливого радянського дитинства.

У постанові НКВД СРСР від 15 серпня 1937 р. містилися чіткі інструкції, що стосувалися долі жінок та дітей «зрадників Батьківщини». В пункті 11 йшлося про те, що діти, старші 15-ти років є соціально небезпечними і здатними до здійснення антирадянських дій. І ці соціально небезпечні діти, залежно від віку, ступені небезпечності та міри виправлення підлягали ув'язненню в табори або виправно-трудова колонії НКВД або ж відправленню в дитячі будинки з особливим режимом. Згідно з пунктами 19–23, в яких містилася інформація про розподілення заарештованих дітей, було вказано наступне: діти до 1 року залишалися зі своїми матерями, які також були відіслані в виправно-трудова колонії або спецпоселення; дітей від 1 до 3 років відправляли до дитячих ясельних будинків по місцях проживання засуджених [4, с. 235].

У кожному місті, де відбувалися операції з ув'язнення дружин «зрадників Батьківщини», створювалися дитячі приймальники, куди надходили діти заарештованих. Перебування в дитприймниках могло тривати від кількох днів до декількох місяців. З дитприймників дітей, які досягли трьох-річного віку та старших відправляли до дитячих будинків Наркомів республік інших країв та областей. Брати і сестри практично не мали шансів залишитися разом, їх розлучали і відправляли в різні установи [5].

На 1938 р. на лише території України існувало понад 90 «будинків немовлят», де розміщували дітей молодших трьох років. На той час там було розміщено більше 4 тисяч малюків. Про їхнє життя згадувала згодом репресована Х. Волович: «...О сьомій ранку няньки робили побудку малюкам. Сторчаками, стусанами вони піднімали їх з не нагрітих ліжечок (для «чистоти» дітей ковдрами не накривали, а накидали їх поверх ліжечок). Штовхаючи дітей у спинки кулаками й осипаючи грубою лайкою, міняли сорочечки, підмивали крижаною водою. А малюки навіть плакати не сміли. Вони тільки крехтали — по-старечому і гукали. Це страшне гукання цілими днями долиняло з дитячих ліжечок. Діти, яким

належало вже сидіти чи повзати, лежали на спинках, піджавши ніжечки до живота, і видавали ці страшні звуки, схожі на приглушений голубиний стогін». Няньки, на кожному з яких припадало сімнадцятеро дітей, не дуже клопоталися із ними, підмиваючи крижаною водою і напихаючи, наче індика, гарячею кашею. Не дарма «мамки» цих дітей гірко жартували: «Якщо немовлята тут виживуть, їх потім і з гвинтівки не вб'єш» [6, с. 428].

По досягненню трьох років діти потрапляли в дитбудинок, де їх чекало чергове коло радянського пекла. Після прибуття, дітей коротко або ж наголо стригли. Нового одягу їм ніхто не видавав. Одягали діток у що було, не завжди одяг був по розміру чи, навіть елементарно, був чистим. Методи виховання в дитбудинках були на кулаках. Вихователі та вчителі дуже часто били головою об стіну і кулаками по обличчю навіть за те, що під час обшуку вони у них знаходили в кишенях хлібні крихти, підозрювали, що вони готують хліб до втечі. Дуже часто вихователі так і говорили дітям: «Ви нікому не потрібні». Діти репресованих батьків розглядалися як потенційні «вороги народу», вони потрапляли під жорстокий психологічний пресинг як з боку співробітників дитячих установ, так і однолітків. У такій обстановці в першу чергу страждала психіка дитини, дітям вкрай важко було зберегти свій внутрішній душевний світ, залишатися щирими і чесними [5].

Умови утримання в дитячих будинках регламентувалися наказом «Про усунення недоліків в утриманні дітей репресованих» та циркуляром № 106 по НКВС, що стосувалися дітей «ворогів народу». Документи скеровували працівників системи на підвищення пильності та зусиль у напрямі «перевиховання» «скалок» репресованих родів: жодної поблажливості, жодного жалю, малолітні вороги мають «перековуватися» на гідних радянських громадян відповідними провині їхніх батьків жорсткими методами. Серед великого переліку виявлених недоліків згадувалися: гвалтування малолітніх, один матрац на трьох осіб, відсутність посуду та постільної білизни, загрозливе розповсюдження туберкульозу та захворювань, які поширюються статевим шляхом [6, с. 430].

Тому не дивно, що діти почали активно втікати від такого життя. Так на вулицях міст почало з'являтися ще більше безпритульних сиріт. Дуже часто діти обирали голодне безпритульне життя, аби більше не потрапляти в пекло радянської турботи. Безпритульні в пошуку кращого життя, ховаючись від міліції, всіма можливими способами переміщувалися з міста в місто, дуже часто жебракували, змушені були красти, щоб здобути собі одяг і їжу.

В 1935 р. наркомом СРСР з внутрішніх справ був прийнятий указ «Про організацію роботи з ліквідації дитячої безпритульності», який

регламентував дії органів охорони революційного порядку і державної безпеки щодо дітей цієї категорії. В усіх містах та населених пунктах республік були організовані загони держслужбовців, які повинні були відловлювати всіх неповнолітніх безпритульних з подальшим направленням та розміщенням їх у трудових колоніях та залученням до праці [4, с. 187].

Місцевими органами правопорядку організовувалися облави на місця збору безпритульних або ж просто ловили їх на ринках чи на вулицях. Після того дітей завантажували на потяги і, як тварин, доставляли до виправно-трудовах таборів. Умови перевозу неповнолітніх до назначених місць були жахливими, тому багато хто гинув у дорозі, багато хто був пристрелений самими НКВДистами через поведінку або ж за спробу втечі.

Про полумані долі дітей «ворогів народу» багато можна дізнатися і з спогадів учасників подій тих страшних років сталінських репресій».

«Наша сім'я складалася з семи осіб, – згадує Любов Іосівна, –: батько, мати та п'ятеро дітей. Батько, Бачук Іосиф Михайлович, працював на Харківському паровозному заводі майстром цеху. В листопаді 1937 року батько, о четвертій годині ранку, був вивезений машиною «чорний ворон». Через багато років стало відомо, що він працював на будівництві Біломорсько-Балтійського киналу, де він і помер. Матір, Бачук Матрьону Платонівну, сорока дев'ятирічну домогосподарку, жінку малоосвічену, заарештували через шість місяців. Згодом ми якось дізналися, що мати була відправлена на п'ять років в Казахстан. Мене як неповнолітню забрали в прийомник-розподільник в місті Харкові, де протримали три місяці на сухому пайку, на табірному режимі. Нас з собаками, під конвоєм водили як дітей політичних «ворогів народу». Потім мене відправили в дитячий будинок в Чернігівську область. В школі мене виключили з піонерів як дочку «ворогів народу». Брата теж у восьмому класі виключили з комсомолу, і він кинув школу і поїхав на Донбас, де влаштувався десь на роботу. Зв'язок один з одним ніхто не підтримував, не дозволяли.

Після закінчення школи я вирішила піти в прокуратуру, щоб дізнатися щось про долю батьків. З великим труднощами дізналася адресу і поїхала таємно до своєї мами. Згодом ми уже так і не змогли зібратися разом (окрім середнього брата). Так була зламана наша велика, чесна, працююча, віддана Батьківщині сім'я, сім'я звичайного робітника, навіть не члена партії.» [4, с. 242].

З утвердженням тоталітарної влади Сталіна, почалися масові переслідування населення Радянського союзу. Революціонери, ті що чинили опір новому режиму, або ж просто неугідні владі піддавалися клейму «ворога народу». Як наслідок страждали їх сім'ї. Масові репресії

не оминули ні жінок, ні дітей. Наймолодші потрапляли до дитбудинків, де вони не отримували належного догляду, підлітків відправляли до трудових таборів та інших установ виправного характеру. Проблемним явищем стала і дитяча безпритульність. Тисячі дітей опинилися на вулицях і були змушені жебракувати, ховаючись від поліцейських загонів. Велика частина дітей не з чуток відчула на собі «счастлиное детство», яке подарував їм Сталін.

Список використаних джерел та літератури:

1. Власюк І. М. Державні та суспільні заходи подолання дитячої безпритульності на Волині в 1920-х рр. *Гуржіївські історичні читання*. 2014 – 2015. № 8–9. С. 100–103.
2. Вронська Т. Упокорення страхом. Сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади, 1917-1953 рр. Київ, 2013. 624 с.
3. Гогохія Н. Праця, навчання та дозволя у житті дитини в УРСР (1929–1939). *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. 2011. Вип. 20. С. 255–268.
4. Дети ГУЛАГа 1918-1956. Документи / под. ред. А. Н. Яковлева. Москва, 2002. 632 с.
5. Социально опасные малолетки. Как советская власть боролась с детьми изменников Родины. Лента. ру: веб-сайт. URL: <https://lenta.ru/articles/2017/03/11/enemykids/>
6. Якубова Л., Примаченко Я. В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні. Харків, 2016. 545 с.
7. Galyna Starodubets, Igor Vlasyuk. Social anomalies in Volyn in the period of nep and the fight against them. *East European Historical Bulletin* / [chief editor Vasyl Ilnytskyi]. Drohobych: Publishing House «Helvetica», 2019. Issue 13. – P. 114-124.

Андрій Флоранський

учень 11-го класу

Денишівської ЗОШ І-ІІІ ступенів

імені В. Г. Бондарчука

Житомирської області

(науковий керівник: вчитель історії **Н. С. Гуринчук**)

СПОЖИВЧІ ПІЛЬГИ ТА ПРИВІЛЕЇ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

Становлення системи пільг і привілеїв у СРСР відбувалося в той час, коли в керівництві країни йшла запекла боротьба за владу. Привілеї та пільги в цих умовах ставали свого роду платою за лояльність Вождю.

Система ця в майже незмінному вигляді проіснувала аж до краху КПРС і СРСР в 1991 р.

Метою роботи є історична реконструкція на основі різноманітних джерел механізму вироблення та реалізації системи споживчих пільг і привілеїв, яка діяла в радянській державі під час становлення та зміцнення радянської влади (1918 р. – початок 1940-х рр.).

Комуністи повели за собою більшість бідного населення Європи та Росії, пообіцявши повну рівність умов життя всіх соціальних груп – «від кожного за здібностями, кожному за потребами».

Пільга визначається як «повне або часткове звільнення від встановлених законом загальних правил, виконання яких-небудь обов'язків». У свою чергу, під привілеєм розуміється «виняткове право, що надається кому-небудь на відміну від інших».

Вперше про необхідність планового розподілу продовольства було згадано в декреті, прийнятому через два дні після захоплення більшовиками влади [4]. Незабаром для цих цілей був створений централізований апарат – Народний комісаріат продовольства (Наркомпрод).

Військовослужбовцям та їх сім'ям покладался так званий військовий пайок. 10 квітня 1919 р. був збільшений продовольчий пайок лікарям і медичним працівникам, зайнятим боротьбою з епідеміями. У квітні 1920 р. всі невійськові пайки були зведені до трьох основних категорій: для осіб фізичної праці, для осіб розумової праці на державних підприємствах і для осіб, зайнятих в приватному секторі що не використовують найману працю [1].

Особливий інтерес представляє поява привілейованих пайків поза рамками загальної системи. Це була винагорода «відповідальним працівникам», яким надавалися ті ж права, що і робітникам, на отримання товарів натурою, а також додаткових пайків.

Посиленим додатковим харчуванням забезпечувалися хворі керівники. Це призводило до того, що деякі з них вважали за краще оголошувати про свою хворобу частіше, ніж це було виправдано.

На ще одне джерело постачання місцевої верхівки під час голодомору перетворилася система Торгзіну. Це спеціальна контора для торгівлі з іноземцями в СРСР, що мала розгалужену мережу магазинів закритого типу, в яких торгували антикваріатом, килимами, хутром, продовольчими й дефіцитними товарами, була створена влітку 1930 р [4].

На початок 1940-х рр. «соцпакет» радянського чиновника був сформований, узаконений і, природно, засекречений. На тлі браку продовольства, карткової системи і періодичного масового голоду спецстолови і спецпайки були розкішшю, доступною вузькому колу обраних.

Влітку 1920 р. рядові комуністи з різних міст стали звертатися з листами в ЦК РКП (б), вимагаючи припинити розвиток системи матеріальних привілеїв для посадових осіб. Йшлося не тільки про продовольче постачання, а й про розподіл одягу. Перше місце серед популярного одягу займала шкірянка, яка була предметом приналежності особистості до вищих верств радянського суспільства періоду громадянської війни. З другої половини 1920-х рр. ситуація змінилася - люди почали купувати та шити собі нові речі з новим знаковим змістом. [6]

Елітні верстви радянського суспільства виділялися досить характерними речами-знаками – крепдешинові сукні, бостонові костюми, взуття з натуральної шкіри. Крім того, пільгами на отримання престижного одягу в умовах карткової системи користувалися передовики виробництва у вигляді премій, які найчастіше видавалися на з'їздах ударників.

На основі нормованого розподілу, що тривав до 1947 р., процвітала спекуляція.

Вже до січня 1918 р. місцеві ради обзавелися своїм власним житловим фондом, отримавши при цьому широкі повноваження щодо його використання. Головне завдання цих органів зводилося до переселення пролетарів, які того заслуговували в більш просторі приміщення за рахунок їх дореволюційних мешканців. З 8 серпня 1921 р. було дозволено і приватне житлове будівництво, а в 20-х рр. стало заохочуватися і кооперативне будівництво з отриманням державних позик [6].

Показово, що для отримання більшої житлової площі часто прописували близьких і далеких родичів. У більшості партійних лідерів і відповідальних працівників були не тільки няні для дітей, а й прислуга. Це також значною мірою підкреслювало їх особливий соціальний статус, привілейоване становище. У серпні 1921 р. інженери отримали право покращувати свої житлові умови шляхом отримання додаткової кімнати понад устанавлені житлові норми «для надомної роботи в професійних цілях». 16 січня 1922 р. додаткова кімната була дозволена й науковцям [7].

До 1917 р. в більшості російських міст існували форми житла, які розглядають як комуни. Це робочі казарми. Клас переможців вирішено було наділити вельми істотним знаком панування – квартирою. Жителів робочих казарм почали переселяти в квартири буржуазії та інтелігенції. Перші заходи житлової політики більшовиків, таким чином, не відповідали теорії соціалізму.

Зі зміною політичної ситуації в країні комунальні квартири мимоволі втягнулися в загальний психоз доносів. Арешт одного сусіда в умовах дії

права на самоущільнення обіцяв явне поліпшення житлового положення інших, тим більше що дефіцит вільної площі в країні нарастив.

Окрема квартира в 1930-х рр. ставала, як правило, маркером соціального статусу її власника. Нормою індивідуальне житло було в середовищі партійно-радянської еліти.

Висновки. Розглянуті вище привілеї суттєво різнилися як за своїм характером, так і за сферою їх застосування. На одному полюсі перебували численні і не настільки істотні привілеї, які на папері могли отримувати «в рівній мірі» всі без винятку члени суспільства. На іншому – привілеї, надання яких цілком залежало від влади.

За радянської доби ця тема не могла бути досліджена об'єктивно в першу чергу через цензурні та ідеологічні обмеження, по друге через недоступність архівів.

Радянський період характеризується продуктивним дефіцитом для основної маси населення, особливо у часи голодоморів. Ми також бачимо, як нове керівництво проводить лінію помірної диференціації при розподілі житлоплощі та одягу у відповідності зі своїми власними стандартами. Багато з відступів більшовиків від егалітаристських принципів можна документально засвідчити, але пояснити їх нелегко. Престижні права створювалися спеціально для того, щоб диференціювати та поставити в особливе становище порівняно з рештою маси населення найбільш активних прихильників більшовизму. Така система була досить ефективною для маніпуляцій та досягнення інтересів її організаторів. На жаль, вона була незмінна всі сімдесят три роки існування СРСР та частково перейшла у спадок республікам, що утворили незалежні держави після розпаду СРСР.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бібліотека нормативно-правових актів СРСР. URL: https://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_660.htm.
2. Дорошенко М. С. Номенклатура компартійно-радянська // Енциклопедія історії України: Т.7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2010. 728 с.: URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Nomenklatura>.
3. З історії повсякденного життя в Україні: монографічна серія / Інститут історії України Національної академії наук України. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN>.
4. КППС в резолюціях та рішеннях з'їздів, конференціях (1898-1953) в 2-х томах. Том 1, В-во 7. URL: <http://xn-80aagr1b17a.net/index.php?md=book&to=cat&id=7>.

5. Кульчицький С. В. Парти́но-радянський апарат у системі влади. *Український історичний журнал*. 1994. № 6. С. 3-15. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1994_6_3.
6. Лебина Н. Б. Советская повседневность: нормы и аномалии. От военного коммунизма к большому стилю. М.: Новое Литературное Обозрение, 2015. 488 с. URL: <https://books.google.com.ua/books?isbn>
7. Синчук С. Соціальні пільги як вид соціального забезпечення в Україні. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?d=311&i=&w=r>

Христина Розбицька

студентка І курсу магістратури

історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., ст. викл. **А. О. Сичевський**)

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ «ГАЛИЧИНА»

Українські військові формування, що розпочали свій процес творення за часів Другої світової війни, в найближчому майбутньому потребуватимуть більш детального дослідження. Зокрема, серед таких українських формацій слід виділити дивізію «Галичина», яка пройшла складний шлях формування. Її історія складна, неоднозначна та потребує переоцінки. Діяльність дивізії намагалися викривити радянська та польська історіографії. Окремі публікації, які будь-яким чином стосувалися дивізії мали здебільшого пропагандистсько-викривальний характер. Що ж стосується українських дослідників, то вони до цієї теми ставилися доволі стримано. Це пояснюється небажанням частини українців досліджувати історію дій своїх співвітчизників на боці Третього Рейху – країни, правлячий режим якої світова спільнота засудила. За такого тиску громадської думки значна частина західних істориків як помилку розцінювала дії українських політичних та військових діячів щодо створення власних національних військових підрозділів при Вермахті. Подібні причини зумовили небажання учасників тих подій писати та публікувати свої спогади. Наслідок цього – незначна кількість праць з даної проблеми.

Зі здобуттям Україною незалежності, деякі історики та дослідники зрештою звернулися до теми дивізії. Серед них А. Боляновський, який досліджував тему українських збройних формувань в збройних силах Німеччини, розглянув питання формування та бойові дії дивізії «Галичина», описав процес вишколу та оформлення військових структур.

Не менш важливим є праці Р. Колісника, який займався дослідженням діяльності Військової Управи та німецької політики відносно українських національних збройних сил в 1943 – 1945 рр. Слід окремо відзначити дослідження М. Гримич, яка займалася вивченням антропології війни створивши монографію, яка була присвячена дивізії.

Окрему увагу заслуговують спогади дивізійників, які були безпосередніми учасниками бойових дій та входили до складу дивізії. Серед них: Р. Лазурко, І. Нагаєвський, О. Лисяк та інші.

Мета статті – з'ясувати причини виникнення дивізії «Галичина»; дати оцінку подальшого формування дивізії; визначити проблеми, з якими дивізія зіштовхнулася в процесі формування; охарактеризувати вишкільний процес дивізії в офіцерських школах; дати коротку оцінку діяльності В. Кубійовича.

На території Генеральної Губернії, внаслідок приєднання до неї Галичини, збільшилася кількість української допоміжної поліції та участь українців у допоміжних військових формаціях, які були приналежні до поліційної влади. Без ніякого порозуміння з українськими чинниками, а іноді без відома центральної німецької влади, в Генеральній Губернії було рекрутовано людей до формації « Ваффен – СС». І тому, 28 квітня 1943 р. було оголошено про створення дивізії «Галичина». 30 липня того ж року, їй було надано статус іноземного з'єднання в структурі німецьких військ. Станом на 30 жовтня 1943 р. кількість добровольців, які прибули на призовні пункти дивізії і виїхали на вишкіл була такою: переглянуто – 25 971, не з'явилися на призовні пункти – 4 853, підлягали призову – 6 620, викликано на вишкіл – 13 001.

Підрахунок проводився з таких округів: Дрогобицький, Золочівський, Кам'янка-Струмилівський, Коломийський, Львів – місто, Львів – повіт, Стрийський, Станіславівський, Сяноцький, Тернопільський, Чортківський, Ярославський [2, с. 98].

У військовому плані дивізія формувалася як напівмоторизована піхотна дивізія. Вона мала певні риси, які відрізняли її від решти дивізій. По-перше, були присутні військові капелани. По-друге, дивізія мала власну регіональну відзнаку – галицький лев. По-третє, при дивізії постійно перебував представник Військової управи для рекрутування та опіки над вояками дивізії [1, с. 113].

В. Кубійович, голова Українського центрального комітету, єдиний законний представник українців під час німецької окупації у створенні дивізії вбачав можливість для українців стати політичним суб'єктом та об'єднати українців в рамках однієї військової одиниці. Будучи організатором Військової Управи, докладав чимало зусиль для формування частин дивізії військ СС «Галичина». Зокрема, йому вдалося

добитися того, щоб набір до української дивізії здійснювався не лише в Дистрикті Галичина, але й по всьому Генерал Губернаторству [7, с. 49].

Дивізію не обійшли і загальні проблеми. Зокрема, нестача кваліфікованого німецького офіцерського складу. У зв'язку з цим, дуже часто командування дивізій складалося із офіцерів поліції та запасу, які готувались для інших цілей. Багато з них брали участь у Голокості та були причетними до низки воєнних злочинів. Українські офіцери змушені були спочатку пройти передпідготовку, тому що німці не визнавали їхніх попередніх офіцерських ступенів [3, с. 21].

Починаючи з осені 1943 р. поступово наближався до кінця процес військового та організаційного оформлення дивізії, яка була 14 з-поміж 38 дивізій. Українські офіцери після підготовки в офіцерських школах були відправлені у жовтні 1943 р. до Гайделягера, який знаходився поблизу польського містечка Дембіца. Тут відбувалося загальновійськове навчання рядового складу та формувалося ядро дивізії. В грудні 1943 р. та січні 1944 р. відбувалося оформлення структурних частин дивізії. На самому початку частину добровольців було сформовано в окремі, так звані «поліційні полки», нумеровані 4, 5, 6, 7, 8, які лише пізніше вдалося включити до дивізії, а деякі лише в літку 1944 р. Серед більшості добровольців панувало обурення через те, що вони не мали бажання йти до таких полків. До того ж, деякі з тих полків німці хотіли відправити на Західний фронт. Хоча українцям було обіцяно, що дивізія не воюватиме проти Заходу. Замість того, щоб об'єднати в одному з'єднанні та ввести їх у бої проти більшовизму, вони розкомплектували добровольців на малі відділи [6, с. 29].

Про справжнє формування та вишкіл дивізії можна говорити лише після призначення командиром генерала Ф. Фрайтага. Він прибув до Гайделягеру наприкінці 1943 р. Генерал Фрайтаг був колишнім старшиною німецької охоронної поліції. Перед тим виконував обов'язки командира полку у німецьких збройних силах поліційної дивізії. З іншого боку, варто відзначити те, що доля дивізії багато в чому залежала від тих німецьких військових та політичних кіл, які сприймали її як звичайну бойову одиницю. Їм байдужим був сам факт того, що вона несла у собі вагоме політичне значення. Тому, дуже часто спеціальні органи відправляли до дивізії не зовсім відповідний старшинський персонал, що приносило шкоду дивізії [5, с. 34].

Загалом, до «Галичини», сформованої за зразком тодішніх німецьких піхотних дивізій належали такі з'єднання: три піхотні полки, один артилерійський полк, курені: фюзилерів (моторизованої піхоти), зв'язку; протитанкової (протипанцерної) оборони; зенітної артилерії; піонерів, тобто саперів; польовий запасний, а окрім них також вишкільно-запасний

полк, механічна сотня, кавалерія та деякі інші спеціальні частини [1, с. 148].

Окрема увага при формуванні дивізії зверталась на моральну та психологічну підготовку її вояків. Значну роботу при завершенні комплектування дивізії виконувала соціально-психологічна служба, діяльність якої була однією з найважливіших умов забезпечення ефективних бойових дій підрозділів «Галичина» [4, с. 201].

Отже, формування дивізії «Галичина» є надзвичайно складним процесом, який вимагав достатньо часу та витримки з боку військових і терпіння з боку вищого керівництва. Дуже часто дивізію розглядали як звичайну бойову одиницю, хоча для українського керівництва, зокрема Української військової управи це було не так. В першу чергу, це була можливість створити військову формацію, яка в майбутньому могла б стати в нагоді у створенні Української держави. Це була нагода виховати українського воїна та стати на політичну арену на рівні з іншими європейським державами. Це був шанс, який українська сторона не мала на меті втрачати.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боляновський А. Дивізія «Галичина». Історія. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 538 с.
2. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. 681 с.
3. Гайке В.-Д. Українська дивізія «Галичина». Історія формування і бойових дій у 1943–45 роках / Пер. з нім. Р. Колісника. Торонто – Париж – Мюнхен: Накладом Братства кол. вояків 1-ої УД УНА, 1970. 278 с.
4. Гримич М. Антропологія війни. Case study : дивізія «Галичина»: монографія. Київ: Дуліби, 2017. 256 с.
5. Колісник Р. Військова управа та українська дивізія «Галичина»: діяльність Військової Управи та німецька політика відносно українських національних збройних сил в роках 1943-1945. Вид. друге, доп. / Роман Колісник. Київ: Ярославів Вал, 2009. 312 с.
6. Маців Б. Українська дивізія «Галичина». Історія у світлинах від заснування у 1943 р. до звільнення з полону 1949 р. Львів: ЗУКЦ, 2009. 256 с.
7. Українська Дивізія «Галичина». Історія формування і бойових дій у 1943-1945 роках / за заг. ред. В. Кубійовича. Тернопіль: Мандрівець, 2012. 208 с.

Вікторія Чепель
учениця 10-го класу
ОЗЗСО Пулинської ЗОШ І-ІІІ ступенів
Житомирської області
(науковий керівник: вчитель історії
Ю. В. Грабовський)

НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ ОПОРУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ІСТОРІЇ МОГО КРАЮ

Становлення незалежності України зробило суспільним надбанням свідомості багато сторінок драматичного шляху, пройденого нашим народом, які ще недавно трималися від нього в таємниці.

В даній статті досліджуються події, пов'язані з діяльністю УПА у період Другої світової війни на Житомирщині, зокрема у Червоноармійському (нині – Пулинському) районі.

Резидентури націоналістичного підпілля в області найбільш активно діяли в п'яти районах: Андрушівському, Корнинському, Попільнянському, Ружинському та Червоноармійському [3, с. 119]. Це призводило до послаблення підтримки населенням радянської влади в області та сприяло підвищенню авторитету ОУН [2, с. 149].

І. Ковальчук зазначає, що обидві ОУН взяли за формування похідних груп. Початком їх формування більшість дослідників вважають ще середину травня 1941 р. Загалом було утворено 6 похідних груп – 3 бандерівські й 3 мельниківські. Похідні групи поділено на три великі напрямки: «Північ», «Центр», «Південь». А центр Червоноармійської районної ОУН під проводом жителя с. Фрайнвальд (Слобідка) знаходився у селі Стрибіж, де її очолював бандерівець Василь на позивний «Шум». Одним з її членів також був і священнослужитель, який у себе на квартирі переховував повстанців [4, с. 52].

До самого закінчення радянсько-німецької війни протрималась група повстанців з окружним провідником Володимиром Харьком, позивний «Сокіл», що діяла саме в Пулинському районі. Налічувала вона близько 20 чоловік з сіл Івановичі, Стрибіж, В'язовець, Чернявка. Група ця розширювалася за рахунок дезертирів із лав Червоної Армії та незгодних з радянським режимом. Найбільш активно оунівська структура діяла в с. Івановичі. Молодь не бажала віддавати своє життя, воюючи за радянську владу. В тому ж селі Івановичі було схоплено у червні 1943 року І.С. Бондарчука за розповсюдження націоналістичної літератури.

Група «Сокола» була озброєна ще з часів окупації нацистами. Мала два склади зі зброєю і продуктами харчування в одному з сіл Пулинського району.

1 квітня 1945 року біля села Болярка Пулинського району підрозділом НКВС була здійснена зачистка з метою ліквідації підпілля, внаслідок якої частину їх було знищено. В цілому група «Сокола» здійснила 25 диверсій, 14 пограбувань радянських установ, 3 терористичні акти. А в загальному плані це була величезна робота по підризу колгоспного господарства в Пулинському районі та знищення уповноважених каральних органів влади співробітників НКВС [3].

В Архіві управління СБУ Житомирської області зберігається чимало справ, що стосуються колишніх учасників національно визвольного руху в період нацистської окупації. Зокрема, нам потрапила до рук справа №15 по звинуваченню Кравченка Петра Кондратовича, Грибана Володимира Кондратовича, Черниша Івана Гнатовича. Так, з матеріалів слідчої справи дізнаємося, що Іван Гнатович Черниш після прибуття до призову в лави Червоної Армії втік, і в жовтні 1944 року вступив до ОУН, в складі якої діяв під позивним «Лис». Так як описується в звинуваченні, він у складі групи ОУН здійснив напад на магазин та колгоспну кантору села Очеретянка Червоноармійського району, під час якого було знищено документи колгоспу. Подібний напад відбувся на колгоспну ферму села Сколобів того ж району. Непоодинокими були виходи групи в райцентр, містечко Червоноармійськ. Як свідчать документи, слідчі органи НКВС намагалися звинуватити членів оунівського підпілля в розбійних нападах, нічим не пов'язаних з обороною і захистом населення. Але всупереч цьому, як свідчать ті ж документи, вони чинили опір саме радянському режимові [1, арк. 4].

Так, зокрема у звинувачувальній постанові вказано, що 8 листопада 1944 року цією групою було здійснено напад на сільську раду в селі Чернявка, де перебував оперуповноважений міліції Цвілінгер. В результаті нападу оперуповноважений був убитий. Під час нападу знищено документи сільської ради. Також здійснювався подібний напад на Сколобівську сільську раду. У квітні 1945 року оунівцями був знищений працівник НКВС, колишній радянський партизан Ревуцький із с. Білка Довбишського району, (тепер Пулинського) [6, с. 158-159].

Вся діяльність повстанців за карною справою була спрямована на знищення осередків колгоспної експлуатації селянства. Знищувались колгоспні документи і будівлі колгоспів ім. Чапаєва і 12-ї річниці Жовтня с. Кручинець Черняхівського району [1, арк. 21].

Щоб переховуватись від радянських органів безпеки, підпільники виготовили печатку і штамп Сколобівської сільської ради, за якою І. Г. Черниш виготовляв документи для себе й інших підпільників. Підпілля було викрито лише у квітні 1945 року. А за цими документами члени групи переховувались до весни 1947 року.

Після довгих переховувань вже по війні, радянські слідчі органи схопили І. Г. Черниша тільки у 1963 р. та ув'язнили. Радянське слідство звинувачувало І. Г. Черниша в злочинах, передбачених Ч. І. ст. 56, ст. 58, ст.ст. 60 і 64 УК УРСР. Як показують матеріали справи, радянське слідство намагалося очорнити вільнолюбні прагнення підпільників УПА [1, арк. 22].

Отже, на території Пулинського району Житомирської області у період Другої світової війни теж був опір радянській владі, який чинили місцеві жителі. Вони не хотіли бути заручниками війни і радянської тоталітарної машини. Ці обставини, а головне, прояви прагнення до незалежності Української держави мали велике суспільне значення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів управління Служби Безпеки України в Житомирській області. П. ф. Спр. 314861. 54 арк.
2. Войтенко А., Іващенко О., Кузьмін О. Житомирщина: Історичний нарис. Житомир: Вид-во «Полісся», 2008. 272 с.
3. Жилюк В. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941-1955 рр. Рівне: Волинські обереги, 2008. 308 с.
4. Ковальчук І. Соціально-політичний портрет керівного складу оунівського підпілля на Житомирщині у 1941-1943 рр. *Боротьба за Україну в 1943-1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство*. Зб. наук. праць. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. Вип. 6. С. 451-459.
5. Стельникович С. Ідейно-політичні засади та практика українського національного руху опору Тараса Бульби-Боровця (1941-1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2008. 20 с.
6. Шилюк Д. Маловідомі сторінки з історії Житомирщини (напередодні і в часи німецької окупації). Житомир: Вид-во «Волинь», 2010. 200 с.

Альона Костецька
студентка І курсу магістратури
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к.і.н., доц. **Г.А. Міщук**)

ОСОБЛИВОСТІ ПІДБОРУ ТА РОЗСТАНОВКИ КЕРІВНИХ ПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКИХ КАДРІВ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1944-1953 РР.)

З 1944 по 1953 роки західноукраїнські землі переживали важкий етап так званої «другої радянізації», метою якої було долучити населення цього

краю до сталінської тоталітарної системи. Саме кадрова політика стала однією із найважливіших складових цього процесу, головне завдання якої полягало у формуванні партійно-державної номенклатури.

Історіографія проблеми є доволі репрезентативною. Ця тема стала предметом науковою зацікавлення низки дослідників, серед яких виокремимо праці Г.М. Стародубець «Специфіка підбору та підготовки партійних кадрів у західних областях України в 1944–1945 рр.» [6], Т.С. Першиної «Формування управлінських кадрів в Західній Україні в 1944–1948рр.: регіональні особливості» [2], В.В. Гулая «Кадрова політика радянського режиму в західних областях України після завершення Другої світової війни (1945–1953 рр.)» [1] та ін.

Мета статті – проаналізувати особливості підбору та розстановки керівних партійно-радянських кадрів на західноукраїнських землях у 1944–1953-х роках.

Партійно-державна номенклатура являла собою сукупність найбільш важливих посад, які існували в радянському державному апараті та громадських організаціях, кандидатури на ці посади затверджували партійні комітети – від районних комітетів ВКП(б) до ЦК ВКП(б). Тільки за згодою партійного комітету відбувалося звільнення осіб які входили до нього. Радянська номенклатура являла собою працівників, які займали ключові посади в УРСР.

Формування партійно-державної номенклатури відбувалося під пильним контролем вищого партійного керівництва, яке і визначало алгоритм цього процесу. Чиновники західних областей України мали стати виразниками волі сталінської тоталітарної системи, головне їх завдання полягало у забезпеченні входження західноукраїнського регіону в загальносоюзну систему. Тому і не дивно, що вище партійне керівництво СРСР надавало важливу роль підбору і розстановці керівних кадрів, адже саме від цього процесу залежали якість і темпи радянзації Західної України [4].

Специфіка підбору та розстановки управлінських кадрів у західних областях УРСР визначалася низкою чинників. По-перше, різке скорочення кількості населення, в тому числі керівників різного управлінського рівня, по-друге, існування в Західній Україні потужного антибільшовицького руху Опору [6].

В передвоєнний період партійно-радянська номенклатура у західноукраїнському регіоні починала тільки формуватися. Вона складалася виключно із направлених сюди із союзних республік та східних областей УРСР представників. Кадровий дефіцит у Західній Україні був зумовлений низкою подій, які відбувалися тут напередодні війни та у післявоєнний час [2].

Проблема укомплектування владних структур управлінськими кадрами здійснювалася кількома способами. Ядро склали кадри резерву, який був створений ЦК КП(б)У ще задовго до звільнення західних областей від німців. 13 жовтня 1943 року вийшла постанова ЦК КП(б)У, яка зобов'язувала обласні комітети східних областей відправити сюди працівників, які раніше працювали в Західній Україні. Вище радянське керівництво формувало із резерву оперативні групи, які мали просуватися разом із частинами Червоної армії, вона вступали на територію областей, міст, районів і розпочинали там організаторську роботу [3, С. 34].

Джерелом поповнення партійно-радянської номенклатури Західної України можна вважати також демобілізованих бійців Червоної армії. Наприклад, у перші місяці після визволення Станіславської області сюди було направлено 84 демобілізованих червоноармійців, а до кінця 1944 року показники сягнули цифри у понад 386 осіб. Загалом у перші післявоєнні роки парторгани західноукраїнських областей поповнилися колишніми бійцями Червоної армії таким чином: Тернопільська – 7 %, Ровенська – 14 %, Львівська – 8 %, Дрогобицька – 14 %, Станіславська – 20 %.

Після завершення війни процес залучення колишніх червоноармійців до управлінських структур значно активізувався. Вони розглядалися вищим партійним керівництвом як значний резерв партійного та радянського активу, оскільки на відміну від місцевого населення питання їхньої політичної благонадійності не викликало сумніву. Однак, як засвідчують документи, колишні бійці Червоної армії активно залучалися до роботи у радянських та господарських структурах, а доступ до партійних був обмеженим. Це було зумовлено перш за все необхідністю використання їх бойового досвіду, шляхом залучення до служби в силових структурах [5].

Особливістю кадрової політики більшовиків на західноукраїнських землях було залучення мешканців до краю до низових посад у радянській структурі влади. Проблема заповнення вакансій на посади голів та секретарів сільських рад у період з 1944 по 1945 роки вирішувалася виключно за рахунок місцевого населення. Однак, доступу до партійних посад вихідці із місцевого населення фактично не мали.

Проте відсутність достатньої кількості працівників із східних областей, бажання привернути на свій бік місцевих жителів спонукали партійних функціонерів до ширшого залучення їх до управлінських посад. Для більшовиків було важливо втримати владу у своїх руках, придушити український повстанський рух. Головною опорою у цій боротьбі мали стати місцеві кадри, які знали культуру, мову, ментальність населення. При цьому під час відбору до уваги бралися не стільки професійні якості майбутніх управлінців, а їх соціальне походження, лояльність до

радянської влади. Однак на початку 1950-х років спостерігається тенденція до зменшення кількості вихідців із місцевого населення в управлінських структурах [1].

Отже, після повторного входження західноукраїнських земель до складу УРСР розпочався процес формування державно-партійної номенклатури в цьому регіоні. Вона складалася майже виключно з працівників, які були відправлені зі східних областей країни відповідно до рішень ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У. Процес залучення місцевих кадрів до управлінських структур відбувався досить повільно. Це було зумовлено тотальною недовірою до них, а також зверхнім ставленням як до громадян «другого сорту». Основним критерієм призначення на посаду виступав не професіоналізм працівників, а їх політико-ідеологічна благонадійність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гулай В.В. Кадрова політика радянського режиму в західних областях України після завершення Другої світової війни (1945-1953 рр.). URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/30934>
2. Першина Т.С. Формування управлінських кадрів в Західній Україні в 1944-1948рр.: регіональні особливості. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/95677/28-Pershyna.pdf?sequence=1>
3. Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Західноукраїнська інтелігенція та сталінщина. К.: Ін-т історії АН УРСР, 1990. 58 с.
4. Стародубець Г.М. Кадрова політика радянської влади як засаднича детермінанта трансформаційних соціальних процесів у західноукраїнському регіоні в повоєнний період. URL: file:///C:/Users/123/Desktop/Наукові_записк1.PDF
5. Стародубець Г.М. Джерела рекрутування партійно-радянської номенклатури західних областей УРСР в 1944-1946 роках. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/17127>
6. Стародубець Г.М. Специфіка підбору та підготовки партійних кадрів у західних областях України в 1944–1945 рр. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/5905>

Вікторія Сіончук
студентка III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. *Г.М. Стародубець*)

ОСВІТНЯ МЕРЕЖА ЖИТОМИРЩИНИ В 1944-1946 РР.: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Страшним смерчем над світом пронеслися події 1939-1945 рр. Друга світова війна залишила свій кривавий слід в історії багатьох країн, в тому числі в історії нашої держави. Післявоєнна відбудова торкнулася всіх сфер суспільного і культурного життя народу. Чільне місце в цих процесах займала відбудова системи освіти. Характерними рисами культурного розвитку України у перші повоєнні роки були: загальне патріотичне піднесення, курс на відбудову, а також намагання радянської влади спрямувати всі вектори політики до старої системи державного контролю.

Метою нашої статті є висвітлення основних проблем післявоєнної відбудови освітньої мережі крізь призму досвіду жителів Житомирської області.

Процес післявоєнної відбудови всіх сфер, в тому числі й освіти, відбувався з надзвичайними труднощами, пов'язаними з економічними і людськими втратами, що були наслідками війни, а також з небаченими масштабами руйнації шкільних приміщень. Упродовж 1941–1945 рр. освітня сфера республіки втратила 8104 шкільних приміщень, 44 тис. класних кімнат, 15 тис. кабінетів і лабораторій, 0,5 млн парт та класних дошок, 5 тис. шкільних бібліотек [1, с. 94].

Як ми зазначали в попередній публікації, ситуація ускладнювалась тим, що Житомирщина зазнала значних матеріальних втрат внаслідок знищення/спалення цілих сіл як покарання за нібито співпрацю з партизанами. Оскільки цей регіон переважно аграрний, то, відповідно, найбільших руйнувань зазнали приміщення сільських шкіл [7, с. 372].

У повоєнний період у галузі освіти необхідно було розв'язати низку важливих завдань. По-перше, відбудувати загальноосвітні школи в містах і районах, які постраждали від окупації; здійснити загальне навчання дітей по всій країні. По-друге, у п'ятій п'ятирічці завершити перехід від семирічної до загальної середньої освіти у великих промислових і культурних центрах країни [3].

Станом на кінець 1943 р., в результаті проведення обліку всіх шкільних приміщень Житомирській області, виявилось, що в більшості сіл вони збереглися, але були не придатними для проведення в них навчальних занять: вікна без шибок, меблі й шкільне приладдя попалені та

поламани [2, с. 169]. Місцеві жителі, сучасники тих подій згадують: «Ходили всі в школу, хто не ходив, приїжав голова сільради додом і заставляли батьків щоб діти ходили в школу. Бо я знаю що кончила я 5 класів, то пішла зароблять, копать картошку і 15 рублів заробили. А голова сільради приїхав до хати і сказав, то дівчина як не буде завтра в школі, то завтра будемо по начому балакати, то я на другий день пішла в школу. Як я ходила в школу, то вже зошити, книжки були. А в мене як сестра старша ходила в школу, то давали їм на якихось газетах писати. А ручка така була, трубочка приблизно в діаметрі 10 мм з двох сторін ковпачком закривалась, з однієї сторони перо з іншої карандаш зстружений. Удобне воно було» [4]. «Приміщення яке використовувалось під школою спочатку була гуральня, яка залишилась від замку Іллінських, там була початкова школа (сьогодні там частина деревообробної фірми ВІВАД). Початкова школа була ще навпроти кладовища, але приміщення не збереглось. Хто що мав, в тому і ходив. З зошитами і книжками була біда, писали на газетах в проміжутках, чорнило робили з бузини. Зошити ніхто не давав, купляли самі, пізніше можна було їх купити» [5]. «До школи ходили, проте після війни всі ходили в один клас, хоча була велика різниця у віці. Школа була у нас в селі в приміщенні будинку. Не всі діти ходили до школи, були ті кому не було в чому ходити до школи. Ходили в «трепах», плели на ноги «лапті». Після війни по різному було, хто краще ходив хто гірше одягався. Була одна свитка чи куфайка на всіх. Книжок тоді не було, писали на бумагах, журналах (де було місце), у колгоспі з середини викидав тато листки мені з журналу, щоб писати» [6].

Як бачимо, крім відсутності приміщень для навчання, учні відчували гостру потребу в зошитах, підручниках, канцелярських приладдях та одязі. Відтак, ключовим завданням державної влади як на вищому, так і регіональному рівнях була відбудова шкільної мережі, їх матеріально-технічне забезпечення і заповнення шкіл педагогічними кадрами.

Мешканці Житомирської області у своїх спогадах одноголосні в тому, що робота шкіл відновлювалась навіть у маленьких селах, розміщуючись у пристосованих для цього приміщеннях, в тому числі - й приватних будинках. Це свідчить про те, що влада на усіх рівнях приділяла увагу освітнім питанням. Однак, багато дітей через об'єктивні чи суб'єктивні причини не мали змогу відвідувати школу і залишались неписемними. Не варто відкидати і той факт, що, незважаючи на позитивні зрушення в відбудові освіти, якість освітнього процесу залишалась низькою як через відсутність матеріально-технічної бази, так і брак педагогів, особливо в сільських місцевостях.

Отже, як бачимо, наслідки війни торкнулися і освітньої сфери народного господарства. Учні та вчителі не мали елементарних речей для здійснення навчального процесу. Школи, особливо у сільських

місцевостях, були позбавлені матеріально-технічного оснащення та науково-педагогічних кадрів. Однак, попри несприятливі для освітнього процесу обставини, післявоєнна відбудова системи освіти активно відбувалась. Вона реалізовувалась за рахунок державного фінансування і методом народної будови, коли батьки, вчителі і самі ж учні займалися ремонтом шкільних приміщень і шкільного інвентарю. Це демонструє небайдужість і прагнення жителів нашої області відродити з попелу війни освітню систему заради майбутнього молодого покоління.

Список використаних джерел та літератури:

1. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917-1967 / гол. ред. А. Г. Бондар. К., 1967. 481 с.
2. Коваленко Н. Л. Соціально-економічний та культурний розвиток українського села наприкінці 1943 – першої половини 1953 рр. (на матеріалах Житомирської області) : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01. Житомир, 2017. 261 с.
3. Мічуда В. В. Радянська система освіти у повоєнний період (1945-1950 роки). Молодий вчений. 2016. № 12. С. 267-271. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_12.1_64
4. Записано 1 січня 2018 р. в смт. Іршанськ Хорошівського району, Житомирської області від Росинської Євгенії Михайлівни, 1939 р.н.
5. Записано 6 листопада 2018 р. в с. Романів від Повійчук (дів.Петько) Талі Семенівни, 1939 р.н.
6. Записано 25 грудня 2017 р. в с. Карвинівка, Романівського району, Житомирської області від Галіцької (дів. Ренькас) Галини Станіславівни, 1936 р.н.
7. Стародубець Г., Сіончук В. Особливості процесу відбудови радянської освітньої системи в 1944-1945 рр (на прикладі Житомирської області). *Вінничина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження*. Матеріали XXX Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 2019. 392 с.

Мирослава Завадська
студентка II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **Г. М. Стародубець**)

КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ЖИТОМИРЩИНИ В ПОВОЄННІ РОКИ

Житомирщина, як і кожен регіон України посідає значне місце в культурній ніші повоєнних років. Друга світова війна завдала значних втрат культурному простору Житомирщини, особливо вона вплинула на стан культурно-освітніх закладів.

Протягом останніх років збільшилась кількість наукових видань, присвячених цій тематиці. У різний час тема культурного простору Житомирщини розглядалася Копоть І., Хомичевським М., Мокрицьким Г., Яковенко Л. та іншими. Наше дослідження присвячене одному з культурно-мистецьких закладів Житомирщини повоєнного періоду - Житомирській обласній філармонії.

Мета статті – визначити роль і місце Житомирської обласної філармонії в культурно-мистецькому просторі Житомирщини в 1944-1947 роки.

Значною подією в музичному житті повоєнної Житомирщини стало відкриття в місті обласної філармонії. Будівля філармонії була зведена 1858 року і первісно була приміщенням театру та побудована за проектом відомого архітектора Івана Штрומма. Стиль - необароко. За історичними джерелами, це найстаріший театр на території України [3].

З перших місяців після визволення Житомира, а саме - 8 січня 1944 року, було розпочато зимовий сезон [5, с. 244]. Створюється музичний лекторій та естрадна бригада для обслуговування населення, концертна бригада (7 чол. по обслуговуванню бійців на фронті)[3]. У березні 1944 року директором обласної філармонії стає досвідчений режисер М.Д. Станіславський. У 1945 році художнім керівником був М.А. Бачихін, який приділяв значну увагу дальшому досягненню колективом сучасної теми, яка була пов'язана з подіями війни [5, с. 246].

На відміну від західноєвропейських, провідним завданням яких була організація симфонічних концертів, філармонії колишнього Радянського Союзу організовували концерти всіх жанрів – від академічних до циркових. «Культурне обслуговування» здійснювали так звані «концертні бригади» на чолі з «бригадиром» (пізніше його стали називати «творчим бригадиром»), які під час тривалих гастролей містами та селами області перебували на повній самокупності. За цей час артистам не виплачували

добові, квартирні, транспортні та зарплатню. Їхній заробіток складав 60 % валових зборів від концертів. Однак у шпиталях, військових частинах та окремих колгоспах вони давали концерти безоплатно [4, с.164].

Організовувалися творчі колективи за рознарядкою обласних виконавчих комітетів. У такий спосіб було дозволено «облвідділу мистецтв організувати про облфілармонії такі творчі колективи: Хоровий ансамбль в складі 25 чоловік; ансамбль бандуристів в складі 10 чоловік; естардно-філармонічну групу в складі 12 чоловік; музичний лекторій в складі 2 чоловік» [1, с.229]. Завдяки цьому розширюються форми концертної діяльності.

Атмосфера тих років вражає суворістю. Артистам забороняється виступати будь-де, окрім філармонії. Питання трудової дисципліни порушуються мало не щодня, часто-густо закінчуючись переданням справи до суду. В наказі № 15 від 5 квітня 1944 по Житомирському обласному концертно-естрадному бюро зазначено: «Суворо загострити питання щодо підвищення своєї кваліфікації окремими акторами та необхідність збагачення репертуаром кожного виконавця зокрема» [4, с.164.]. Звичайною для того часу практикою була участь артистів у збиранні врожаю, заготівлі лісу та інших господарських роботах. З архівних документів дізнаємося не тільки про концерти та гастролі, а й про те, що «28 вересня 1944 року артисти були відряджені на лісозаготівлю, на яку мали виїхати о 8 годині ранку, маючи при собі пили й сокири» [4, с.164].

Жорстке «ідеологічне керівництво» та уніфіковані форми організаційної діяльності – одна з провідних ознак діяльності закладу. Так, у постанові №183 виконкому Житомирської облради від 25 лютого 1947 року зазначається: «Виконком обласної ради депутатів трудящих відмічає, що як театри області, облфілармонія, так і обласний відділ мистецтва дуже повільно перебудовують свою роботу відповідно до вимог останніх постанов партії і уряду про літературу і мистецтво. Театри області і філармонія не виконали плану також по кількості нових п'єс. Це пояснюється лише тим, що гра акторів не задовольняє вимог глядача, а дирекція не займається питанням організації, не популяризує через радіо, пресу прем'єри, не своєчасно випускається реклама, не створено належних культурних умов для глядача» [2, с.148]. «В обласній філармонії, особливо в роботі естрадного колективу, мають місце й до цього часу факти бездіяльності й халтури, як в репертуарі так і в саму виконанні. А керівництво філармонії і обласного відділу мистецтв ніяких практичних висновків з цього не робило, хоч на це й звертала увагу керівників газета «Радянська Житомирщина» в своїх виступах» [2, с. 149].

З метою ґрунтовного поліпшення творчої роботи і забезпечення виконання виробничо-фінансових планів театральних-видавничих

підприємств виконком постановив: «Зобов'язати директора Облфілармонії цілком перебудувати роботу по організації глядача, шляхом зв'язку з підприємствами, установами, колгоспами, радгоспами, МТС і показу спектаклів на паралельних площадках в будинках культури, клубах та інше» [2, с. 151].

Ще одним важливим кроком було «прохання попередити директорів і художніх керівників театрів, філармонії, що вони несуть персональну відповідальність за виконання господарчо-фінансових і виробничо-творчих планів і надалі будь-які порушення будуть розглядатися як зрив державних завдань, а до винних вживатимуться заходи адміністративного покарання аж до зняття з роботи» [2, с.152]. Це, в першу чергу, було пов'язано з низькою виробничою дисципліною, зриву виробничо-фінансового плану 1946 року, а також з підривом фінансового стану філармонії і нанесенні значних збитків державі [2, с.148].

Як бачимо, ідеологічний контроль з боку партійних органів за репертуаром філармонії та театру був жорстко тоталітарним. Цензурний нагляд поширювався також за всіма видами засобів масової інформації, та будь-яких публічних виступів.

Слід зауважити, що, крім організації концертів, особливу увагу філармонія приділяла естетичному вихованню підростаючого покоління, роботі з дітьми й підлітками. Розвиток музично-просвітницької роботи в концертно-лекційному форматі дозволив охопити школярів, молодіжне середовище вищих і середніх навчальних закладів, а також трудових резервів. Симфонічні концерти-лекції для студентів проводилися за різноманітною тематикою: творчість українських, сучасних композиторів, оперні уривки, сучасна пісня. Нерідко лунали вказівки проводити показ концертів по зниженим цінам, шляхом організації глядача, основну увагу звертати на якість реклами, розповсюдження квитків, вчасний початок вистав і належний культурний прийом і обслуговування глядача [2, с.151].

Отже, Житомирська обласна філармонія відіграла значну роль у становленні й розвитку культурно-мистецького життя регіону повоєнного періоду. Завдяки обласній філармонії житомиряни та жителі області підвищували рівень культурного розвитку. Однак атмосфера тих років була доволі жорстокою, що було зумовлене сталінською політикою ідеологічного контролю за всіма сферами життя. Вплив партійного нагляду прослідковується у виборі репертуару, забороні артистам виступати будь-де, окрім філармонії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). Ф.П.-1150. Оп.2. Спр. 17.
2. ДАЖО. Ф.П.-1150. Оп. 2. Спр. 239.

3. Житомирська філармонія. URL: <https://web.archive.org/web/20151209113520/>
4. Копоть І.Є. Житомирська філармонія в культурному просторі міста: 80 років діяльності. *Аспекти історичного музикознавства. Зб.наук.статтей.* Вип.11. Харків; ХНУМ, 2018, 216 с.
5. Мокрицький Г.П. Тут музика живе уже віками...:Історія будівлі філармонії в Житомирі. Житомир: Вид-во “Волинь”, 2014. 260с.

Артем Супрученко

курсант І курсу факультету охорони державної
таємниці та інформаційного протиборства
Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова
(науковий керівник: к. і. н., доц. **А. А. Кавун**)

ПІДНЯТТЯ СИНЬО-ЖОВТОГО ЗНАМЕНА ЮНИМИ ПАТРІОТАМИ СЕЛА ПЕРЕРІСЛЬ НАДВІРНЯНСЬКОГО РАЙОНУ 31 ЖОВТНЯ 1953 РОКУ

Протягом ХХ-го століття блакитно-жовтий прапор пройшов шлях як народного визнання так і юридичного оформлення. Важливі події українського державотворення, боротьби за незалежність країни, акції протесту та непокори відбувалися під національним стягом. За комуністичного тоталітарного режиму український прапор був елементом спротиву населення радянській владі. Відомо, що у другій половині ХХ століття були, хоч і поодинокі, спроби піднести український прапор.

Така неординарна подія відбулася і 31 жовтня 1953 р. – уже після смерті Сталіна – у селі Перерісль тодішнього Ланчинського району Станіславської області. Семеро старшокласників місцевої школи: Абрата Катерина (1936 р. н.), Абрата Михайло (1937 р. н.), Гуйтин Катерина (1937 р. н.), Кравчук Ірина (1937 р. н.), Непеляк Михайло (1937 р. н.), Непеляк Ярема (1937 р. н.), Фединяка Іван (1937 р. н.) – наважилися підняти синьо-жовтий прапор в центрі рідного села. Це був палкий вияв дитячого протесту проти тоталітарного режиму. Він зародився у душах школярів на основі національних переконань у патріотично налаштованих родин.

Дана подія стала першим задокументованим фактом підняття жовто-блакитного прапора на Прикарпатті. За такий «злочин» патріотам загрожувало до двох роки ув'язнення за кримінальним кодексом, а родини патріотів могли бути вислані на заслання.

У ході спілкування із Яремою Непеляком та Катериною Абрата, які залишились в живих і пам'ятають ті події, ми з'ясували, що цей вчинок не був дитячою витівкою. Юнаки тверезо оцінювали можливі наслідки. Але жодного страху не відчували. Як розповідав Я. Непеляк, їх у школі

виховували на радянських традиціях, у тому числі – героїв «Молодої гвардії». Тому і у них виникла ідея зробити героїчний вчинок, піднявши національний прапор у центрі рідного села. Батьки не знали про намір своїх дітей. Переконавання школярів були твердими, оскільки їхні старші родичі вели підпільну боротьбу за незалежність України у лавах Української Повстанської Армії.

«Юні патріоти ґрунтовно підготувалися до здійснення запланованої акції. Матеріал для прапора віднайшла Кравчук Ірина. Катерина Абрат та Катерина Гуйтин пошили його. Хлопці підготували деревко, на яке повісили прапор. Вони спеціально вибрали місце – у центрі села, на стовпі навпроти сільської ради, до якого був прикріплений «гучномовець-брехунець», що щодня озвучував на все село новини. Час вибрали, коли у вечірню пору в місцевому клубі демонструвався художній фільм, хлопцям вдалося залишитися непоміченими. Глядачі, вийшовши з клубу, несподівано побачили національну святиню. Чутки про це швидко поширилися селом» [2].

Наступного ранку дільничний міліціонер разом з головою сільської ради зняли прапор. Почалися допити односельців та учнів у школі, але, так нікого і не знайшовши, справу закрили.

Ця подія є першим офіційно задокументованим фактом вивішування синьо-жовтого прапора у радянську добу після смерті Сталіна, як стверджує краєзнавець Ігор Андруняк про цей факт навіть не знали учасники події [2].

Усі учасники патріотичного вчинку навчалися в місцевій школі. А потім, після закінчення школи, їхні долі склалися по-різному. Зокрема, Непеляк Ярема після закінчення школи здобув освіту у нафтовому технікумі. А пізніше – в Івано-Франківському інституті нафти і газу. Служив у армії танкістом за часів радянської влади. Працював на локомотиво-ремонтному заводі в місті Івано-Франківську та старшим механіком на Надвірнянському нафтопереробному заводі. 1991 р. в рідному селі був одним із засновників осередку Народного Руху України. Пізніше його обрали головою сільської ради у Перерослі. Абрат Катерина працювала продавцем у Надвірнянському районному споживчому товаристві. Непеляк Михайло працював слюсарем на Надвірнянському нафтопереробному заводі. Абрат Михайло закінчив профтехучилище та працював токарем. Гуйтин Катерина працювала в колгоспі. Кравчук Ірина працювала в колгоспі. Була активною громадською активісткою. Фединяк Іван працював слюсарем-електромонтером на Надвірнянському РЕМ.

«Про відважний вчинок групи переріслянських юнаків і дівчат стало відомо завдяки краєзнавцю Ігорю Андруняку, який при підготовці чергового матеріалу для районного телебачення до Дня Державного

Прапора України натрапив на цікавий вищезгаданий документ з архіву» [3].

На підставі розшуканих матеріалів відбулось рішення виконавчого комітету Переріслянської сільської ради ОТГ від 03.09.2018 р. №112 «Про встановлення меморіальної плити з нагоди 65-річчя підняття синьо-жовтого прапора в селі Перерісль» [1, арк. 312]. 23 вересня 2018 р. відбулося урочисте відкриття меморіальної плити на будівлі Переріслянського Будинку культури. Участь у урочистих заходах прийняли ліцеїсти Прикарпатського військово-спортивного ліцею-інтернату.

Таким чином юні патріоти - переріслянці не прагнули слави. Вони самі ще до кінця не усвідомлювали значення та можливих наслідків свого вчинку. Тільки через 65 років їх подвиг став широко відомим на Прикарпатті, а їх імена увіковічені на меморіальній плиті, встановлений на Будинку культури відповідно до рішення Переріслянської сільської ради. А традиція державної символіки в поєднанні синьої і жовтої барв була відновлена лише в незалежній Україні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів Переріслянської сільської ради. Справа 2. 2018. 420 арк.
2. Андруняк І. М. 65 років тому у селі Перерослі вивісили національний синьо-жовтий прапор. Газета «Народна Воля». 23.08.2018. року;
3. Перша демонстрація з синьо-жовтими прапорами. Газета «Збруч». URL: <https://zbruc.eu/node/21879?theme=zbruc> (дата звернення 30. 11. 2018)

Владислава Перестюк
студентка IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

РЕЖИМ ТОДОРА ЖИВКОВА В БОЛГАРІЇ (1954-1989 РР.) У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Режим Тодора Живкова у Болгарії залишається актуальною темою досліджень для сучасної історичної науки, оскільки він дає можливість проаналізувати період, що передував сучасному розвитку країни.

Метою статті є дослідження характерних рис режиму Т. Живкова, його оцінки у сучасних наукових дослідженнях.

Опорою «живковізму» була саме правляча і досить монолітна партія. Кожен восьмий болгарський громадянин, якому було більше 18 років, був членом БКП. Сам Т. Живков говорив, що в країні не маж ні одного підприємства, села, наукового інституту, навчального закладу, де б не було комуністів партійного колективу. Це дозволяє партії здійснювати політичне керівництво будь-яким початковим способом, дає їй можливість впливати всюди, де живе і працює людина [3, с. 401].

Режим Тодора Живкова опирався також на армію, правоохоронні органи та спецслужби. Але не можна стверджувати, що він протягом десятків років виявляв життєздатність лише завдяки партійній дисципліні і лояльності силових відомств. Необхідно було проводити політику, яка надавала більшості народу реальне підтвердження переваг нового суспільного ладу перед минулим [7, с. 77]. Особливо у 1960-1970-х рр. в Болгарії відбулися великі соціально-економічні зрушення, які суттєво змінили її. Вже до середини 60-х рр. країна в структурі народного господарства, в котрій раніше переважало дрібне землеволодіння, перетворилася на індустріально-аграрну, де на частку промисловості припадало більше половини виробленого національного доходу. У 1952 - 1980 рр., за офіційною статистикою, національний дохід в зіставлених цінах у розрахунку на душу населення збільшився у 6,8 разів [1, с. 74-77].

Дослідники, політики, мемуаристи, публіцисти на сучасному етапі висловлюють різні судження про те, наскільки Т. Живков був щирий в своїх намірах перетворити Болгарію у 16-у радянську республіку і наскільки реальною була така можливість (він у 1973 р. зробив аналогічну пропозицію Брежнєву). Багато авторів схиляються до того, що все це були тактичні ходи Т. Живкова, спрямовані на зміцнення довіри до нього з боку керівництва ССРСР і забезпечення для болгарської економіки нових радянських впливів, у чому він і досяг успіху [4, с. 3]. Що стосується державно-політичного об'єднання Радянського Союзу і Болгарії, то воно навряд чи було потрібно Тодору Живкову. Він не міг не розуміти, що якби таке сталося, то його особиста влада була значно зменшена, а керівники авторитарно-диктаторського типу зазвичай вважають за краще бути повновладними господарями нехай в маленькому, але у власному домі. Крім того, радянсько-болгарське злиття не було потрібним ССРСР. Воно могло бути негативно сприйнято міжнародною спільнотою, і радянські керівники усвідомлювали це.

Сам Т. Живков категорично заперечував адресовані в його бік обвинувачення з приводу включення Болгарії до складу СРСР, які відкрито звучали після відсторонення його від влади, кваліфікуючи їх як інсинуації «шарлатанів від політики і журналістики»; за ними начебто проглядали брудні цілі деяких болгарських «перебудовників», котрі намагаються звеличувати себе, принижуючи попереднього багатолітнього

керівника держави, граючи на священному почутті патріотизму, характерному «для потерпілого і героїчного болгарського народу» [2, с. 11]. Він запевняв, що на практиці мова йшла не про приєднання Болгарії до ССРСР, а про їхнє зближення. Це був життєво необхідний курс, але він не завдавав збитку суверенітету країни.

Відмічаючи прагматизм Т. Живкова, можна сказати, що з моменту набуття державної незалежності, Болгарія ніколи не могла б самотійно, спираючись на власні ресурси, задовільно вирішувати свої внутрішні та зовнішні проблеми. Їй завжди було необхідно притулятися до якогось могутнього партнера, а співпрацю з ним, якщо ти «слабкий, зовсім складно налаштувати на рівноправній основі» [5, с. 206]. З іншого боку, стосовно відносин Болгарії та ССРСР у період «реального соціалізму» цілком зрозуміло, що, з точки зору психології, частину болгарського суспільства дратувала певна залежність країни, надлишкова сервільність її лідерів, що зароджували відчуття певної «вторинності». Загалом мало що змінилося і пізніше, коли Болгарія стала орієнтуватися на Захід. Як відмічала І. Баєва, реальності ХХ ст. змушують зробити неприємний висновок, що «наші політики завжди хотіли і хочуть бути слухняними перед сильними». Схожу думку висловив і І. Димитров, який сказав, що режими змінюються, але залишається відчуття неповноцінності перед агресивністю та амбіціями «великих» [6, с. 14].

Отже, для Болгарії режим Т. Живкова був часом певних досягнень в соціально-економічній сфері, спираючись на допомогу з боку ССРСР. Це зміцнило і політичні позиції Т. Живкова. Проте розвиток Болгарії та інших країн регіону, виявився тимчасовим і можливим за рахунок екстенсивних методів. Однак ці спроби зазнали краху, що вплинуло на долю її лідерів. Тодор Живков намагався залишитися при владі, але суспільство відмовило йому у довірі, у людей вичерпалося «соціальне терпіння», проте відкритих і масових сутичок між народом і тими, хто перебував при владі, не відбувалося.

Список використаних джерел та літератури:

1. Докашенко Г. Ідеологічний вплив тоталітарної держави на шкільну освіту в 1970-1980 роках (на матеріалах Болгарії). *Схід*. 2009. № 5 (96). С. 74-77.
2. Волкова Я. О. Турецкое меньшинство в Болгарии: эволюция двусторонней адаптации. *Міжнародні відносини. Політичні науки*. 2016. № 11. С. 11. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/issue/view/164.
3. Болгария в XX веке: Очерки политической истории / Отв. ред. Е.Л. Валева; Ин-т славяноведения. Москва: Наука, 2003. 401 с.

4. Валева Е. Л. Государственная политика Болгарии в отношении турецкой этнической общности (1980-е годы). *Славянский альманах: 2012*. М.: Издательство «Индрик», 2013. С. 4.
5. Валева Е. Л. Мифы и память о социализме в Болгарии. *Славянский альманах*. 2015. № 3-4. С. 206.
6. Баева И., Калинова Е. Социализмът в огледалото на прехода. «Изток-Запад», София, 2011. 438 с.
7. Круглов В.А. Сущность режима Т. Живкова и процесс десталинизации в некоторых странах Восточной Европы. *Известия вузов. Северо-Кавказский регион*. Ростов-на-Дону, 2009. №2. С. 77.

Вікторія Покальчук

студентка IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

КОНСТИТУЦІЙНА КРИЗА В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ 1992-1993 РР.: ПРИЧИНИ, ХІД ТА НАСЛІДКИ

Проблеми політичних криз у республіках колишнього СРСР на сучасному етапі є досить актуальною темою досліджень українських та зарубіжних істориків і політологів.

Метою нашого дослідження є комплексний аналіз проблеми конституційної кризи в Російській Федерації 1992-1993 рр., пошук об'єктивної оцінки цих політичних подій та їхніх наслідків.

Серед причин конституційної кризи цих років необхідно насамперед виділити комплекс соціально-економічних негараздів, кризових явищ у цій сфері, що супроводжували розвиток пострадянської Росії у перші роки після розпаду СРСР.

О. Островський зазначає, що у листопаді 1991 р. президент обіцяв недовгий час для відродження економічного розвитку Росії, однак криза продовжувалася до кінця його правління у 1999 р. [6, с. 506]. Радикальні реформи уряду Єльцина–Гайдара (1992–1993 рр.) передбачали за прикладом Польщі та інших країн проведення «шокової терапії», що мало своїми негативними наслідками: падіння виробництва; розвал ряду галузей промисловості; важке становище у науці, культурі, освіті, медицині та ін.; зниження життєвого рівня переважної частини населення, знецінення внаслідок великої інфляції ощадних внесків громадян; різку поляризацію суспільства тощо [7, с. 218]. В країні тривалий час

відбувалися дискусії, критика цих реформ, до них до цього часу немає однозначного ставлення чи оцінок з боку істориків та економістів.

Відомий російський економіст С. Меншиков зазначає, що особливостями новітнього капіталізму в Росії на сучасному етапі було те, що приватні підприємства створювалися майже виключно внаслідок приватизації державної власності, що супроводжувалося багаточисленними зловживаннями з боку новоявлених капіталістів та чиновників [4, с. 32].

Т. Христюк, аналізуючи причини появи та загострення конфлікту між законодавчою та виконавчою гілками влади виділяє, що Російська Федерація не мала досвіду взаємодії між різними гілками влади; отримавши незалежність, опинилась перед вибором свого майбутнього устрою: між президентською та парламентською формами державного правління; законодавці наділили себе й такими повноваженнями, які повинні бути прерогативою виконавчих і судових органів [8, с. 9-10].

21 вересня 1993 р. президент Російської Федерації Б. Єльцин видав указ про припинення повноважень Верховної Ради, формування нових двопалатних Федеральних Зборів і запровадження особливого (президентського) правління країною. Це призвело до опору з боку парламентарів та трагічних подій 3-4 жовтня 1993 р. У ці дні відбулися зіткнення прихильників Рад і силових структур – захоплення столичної мерії, криваві події у телерадіокомплексі «Останкіно» і загибель сотен людей; арешт керівників антипрезидентської опозиції [1].

Б. Мінаєв зазначає, що після цих трагічних подій Б. Єльцин втратив величезну кількість своїх прихильників, які вірили в те, що демократична революція в Росії була можливою без крові та збройної боротьби за владу [5, с. 292].

Нова Конституція 1993 р. встановлювала в країні президентську республіку. Президент наділявся великими повноваженнями, у т. ч. щодо розпуску Державної думи. Федеральні Збори (Рада Федерації і Держдума) отримували менші повноваження, ніж колишній З'їзд народних депутатів і Верховна Рада. Закон мав бути обов'язково підписаний президентом і тоді вступав в силу, а вето президентське могло бути подолане 2/3 голосами у Держдумі. Уряд формувався президентом, він же пропонував кандидатуру прем'єр-міністра [3].

Борис Єльцин у своїх спогадах про цю кризу зазначав, що у чорну смугу російське суспільство увійшло через конституційну двозначність, конституційні обов'язки президента та при цьому повну обмеженість його у правах [2, с. 269].

Отже, аналіз конституційної кризи в Російській Федерації 1992-1993 рр. показує, що вона була викликана як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, стала проявом перерозподілу влади в нових складних умовах переходу країни до ринкової економіки, значного зниження життєвого

рівня населення. Російське суспільство в тих умовах було розколотим, поляризованим, не мало досвіду компромісних варіантів вирішення кризи. Це значно посилило усі негативні наслідки протистояння.

Список використаних джерел та літератури:

1. Буровский А. Бойня 1993 года. Как расстреляли Россию. М.: Яуза-Пресс, 2013. 288 с.
2. Ельцин Б. Н. Записки Президента. М.: Огонёк, 1994. 512 с.
3. Конституция Российской Федерации: Принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 г. // Собрание законодательства РФ. 2014. № 31. Ст. 4398.
4. Меньшиков С. М. Наш капитализм: между олигархическим и бюрократическим. *Свободная мысль – XXI*. 2004. №10. С. 25-32.
5. Минаев Б. Д. Ельцин (Жизнь замечательных людей). М.: Молодая гвардия, 2010. 747 с.
6. Островский А. В. 1993. Расстрел «Белого дома». М.: Яуза, Эксмо, 2008. 640 с.
7. Травин Д.Я. Очерки новейшей истории России. Книга первая: 1985–1999. СПб.: Норма, 2010. 368 с.
8. Христюк Т. А. Політична опозиція в Росії (кінець 1980-х – 2000 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. Чернівці, 2005. 19 с.

Ярослав Школьник

студент I курсу магістратури
історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

СЕРБИЯ І ПРОБЛЕМИ КОСОВО У ХХІ СТ.

Косовська криза має глибоку передісторію і складний суперечливий характер. В її основі лежали внутрішні економічні, політичні та етнорелігійні причини. Ситуація, яка склалася навколо незалежності Косово, залишається однією з найбільш актуальних і обговорюваних проблем в рамках міжнародного співтовариства.

Історіографія проблеми є доволі репрезентативною. Ця тема стала предметом науковою зацікавлення низки дослідників, серед яких виокремимо праці Гуськової О.Ю. «История югославского кризиса», Строевої А.С. «Проблема признания Косова», Каравайцевої О.В.

«Незалежність Косово: історія та міжнародні наслідки конфлікту» та інших.

Мета статті – проаналізувати проблему врегулювання кризи в Косово у XXI ст.

Ескалація конфлікту в Косово сталася на початку 1998 року. Протистояння прийняло озброєний характер, почалися зіткнення між Збройними силами і поліцією Союзної Республіки Югославії. Конфлікт був названий Косовською війною.

З цього періоду відзначається активне втручання міжнародних організацій у вирішення косовського питання. У жовтні 1998 року Югославія була змушена погодитися на введення 2 тисяч спостерігачів ОБСЄ і надання неба над Косово для патрулювання літаків-розвідників НАТО. Переговори в Рамбуйє в лютому 1999 р. ставили за мету домогтися згоди Сербії на відділення Косово, але вони закінчилися безрезультатно.

Спочатку Косово чинило пасивний опір, в результаті непримиренної позиції Сербії щодо будь-яких претензій на територіальне самоврядування все більше і більше, а з 1997-го року самим радикальним чином, виливалося в збройне повстання, на яке Сербія відповіла з нещадною жорсткістю. Терор став засобом здійснення влади, масові порушення прав людини були повсякденним явищем, тиск на населення призвів до потоків біженців. З іншого боку, Визвольна армія Косово посилила насильницькі дії проти сербських установ і інститутів. Міжнародне співтовариство все частіше критикувало дії сербів і терористичні акти Визвольної армії.

24 березня 1999 р. Альянс почав військову операцію проти СРЮ. Протягом 78 днів тривали бомбардування території [5, с. 854]. Загинуло близько 2 тисяч осіб, інфраструктура країни була значно пошкоджена. В результаті, влада Югославії погодилася на умови Північноатлантичного альянсу. У Косово був введений «миротворчий контингент» під керівництвом НАТО в складі 50 тисяч чоловік. Косово повністю опинилося під контролем сил НАТО. Винні у військових злочинах були засуджені Міжнародним судом [1, с. 685].

Переломним моментом в косовському питанні стала дата – 17 лютого 2008 року. Саме в цей день парламентом Косово в односторонньому порядку, тобто без всяких переговорів з сербською владою, була прийнята декларація незалежності, згідно з якою, територія ставала незалежною державою – Республікою Косово. У тому ж році була прийнята Конституція нової держави. Згідно з Конституцією Республіки Сербія, дана територія є Автономним краєм Косово і Метохія, який входить до складу Сербії [3].

Сербія не визнає незалежності Косово, оскільки вважає її своєю територією, офіційний Белград не чинить ніяких дій проти незалежності Косово, на території краю знаходяться державні органи Сербії, тим паче,

що не всі жителі Косово визнають діючу владу на чолі з президентом країни Атіфете Ях'ягою.

Протягом 2008 р. 53 держави визнали незалежність Республіки Косово. З них 3 члени Ради Безпеки ООН (США, Великобританія, Франція), два члени СБ – Росія і Китай відмовляються визнавати самопроголошену державу. Україна також не визнала незалежності Косово. Позиція України формувалася виходячи з національних інтересів, одним з яких є цілісність держав на європейському континенті. Навколо надто багато сепаратистських проблем і гарячих точок, тому Україна вибрала позицію – не визнавати Косово.

Такі євро гранди як Франція, Великобританія, Німеччина, Італія, підтримують незалежність Косово, незважаючи на те, що самі стикаються з проблемою сепаратизму. Найбільшу активність серед європейських держав в процесі набуття краєм суверенітету проявила Німеччина. Ця країна має традиційно сильний вплив в албанських колах.

В Північному Косово 14 і 15 лютого 2012 року відбувся референдум з питання визнання сербським населенням органів влади так званої республіки Косово, за результатами якого стало відомо, що 99,74 % населення не визнає органи влади в республіці і лише 69 громадян проголосували за їх визнання. До участі у голосуванні було допущено 35,5 тис. виборців, явка склала 75,28 %. Однак, керівництво Республіки Косово і Сербії засудили дії влади Північного Косова. Так, в заяві уряду республіки підкреслюється, що проведення референдуму демонструє хворобливі амбіції і територіальні претензії Сербії відносно краю.

В Брюсселі 17 січня 2013 р. пройшла зустріч глав урядів Сербії і Косова. Головним сенсом переговорів для уряду Сербії стало «зондування ґрунту» з приводу обміну Північного Косова на Прешевську долину. 30 січня пройшов 10-тисячний мітинг, учасники якого прийняли декларацію про те, що ніхто не має права ліквідовувати сербські органи влади, які діють на півночі Косово. У декларації відкидаються всі угоди між Белградом і Приштіною, досягнуті в Брюсселі за посередництва ЄС [1].

Косовський конфлікт – один із найважливіших проблем сучасних міжнародних відносин. Балканський регіон завжди був місцем, де точилася боротьба за сфери впливу. Ескалація конфлікту у 90-х роках минулого століття, призвела до втручання міжнародної спільноти за для його вирішення. Вирішальним моментом цього процесу стало проголошення незалежності Косово та визнання її 98 державами-членами ООН.

Отже, проблема взаємовідносин між Косово і Сербією на сьогоднішній день залишається дуже напруженою і нерозв'язною, про це свідчить ситуація, що ускладнилася в північних районах Косова і небажання косовських сербів підкорятися інститутам влади

самопроголошеної держави Косово. Ситуація, яка склалася навколо незалежності краю, залишається однією з найбільш актуальних і обговорюваних проблем в рамках міжнародного співтовариства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гуськова Е. Ю. История югославского кризиса (1990-2000). М.: Русское право, 2001. 714 с.
2. Каравайцева О.В. Незалежність Косово: історія та міжнародні наслідки конфлікту. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/appol_2013_50_13.pdf/
3. Конституция Республики Сербии. URL: <http://mspa7520.ru/konstituciya-respubliki-serbiya>.
4. Строева А. С. Проблема признания Косова. *Актуальные проблемы российского права*. 2011. №4. С. 280
5. Югославия в XX веке: очерки политической истории / под общ. ред. К. В. Никифорова (отв. ред.), А. И. Филимонова, А. Л. Шемякина и др. М.: Индрик, 2011. 888 с.

Ірина Прокопчук

студентка І курсу магістратури
історичного факультету Житомирського
державного університету імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ХОРВАТІЯ ТА СЛОВЕНІЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ДОСВІД ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Досвід євроінтеграції Хорватії та Словенії на сучасному етапі є предметом наукових досліджень українських та зарубіжних істориків, економістів, правознавців і політологів. Він є актуальним і для України.

Метою нашого дослідження є вивчення процесів євроінтеграції названих країн, їхніх проблем та здобутків у цьому напрямі.

Історіографія проблеми представлена низкою досліджень сучасних науковців, серед яких необхідно виділити праці С. Горопахи, С. Вонсович, І. Чміль, М. Нагірного, О. Губрієнка, І. Боровець та ін.

З розпуском РЕВ і ОВД (1991) очікування Росії зберегти гідне місце і колишній вплив в балканському регіоні не виправдалися. Це було пов'язано, на думку Ю. Буланнікової, з труднощами становлення російської державності, а також диктувалося принциповим прагненням

держав Південно-Східної Європи (за винятком Союзної Республіки Югославії) якомога швидше і з найменшими втратами інтегруватися у європейські та євроатлантичні структури, що й визначило їх зовнішньополітичну і зовнішньоекономічну стратегію [2, с. 23].

Насамперед важливо відмітити, що після розпаду СФРЮ Хорватія і Словенія перебували у перехідному стані розвитку свого суспільства. С.Вонсович зазначає, ці дві країни об'єднували католицизм і близькість менталітету західної моделі, що будувалася саме на цій релігійно-культурній традиції. Однак, у Словенії влада отримала кредит довіри суспільства на реалізацію складних ринкових реформ, змогла провести їх досить швидко і результативно. У Хорватії ці процеси були сповільнені, що призвело до створення нестійкої «олігархічної демократії» [4, с. 5, 8].

На відміну від Словенії, яка рухалася до європейських інституцій мирним шляхом, Хорватії після отримання незалежності довелося вирішувати довготривалі внутрішні конфлікти із сербами (1991-1995 рр.), що супроводжувалося низкою проблем та втрат для самої країни [5, с. 171].

Відносини Хорватії з ЄС та США у 1990-х рр. були складними й суперечливими. М. Нагірний зазначає, що західні політики критикували режим Ф. Туджмана, звинувачували його в авторитарних методах керівництва. Хорватській владі не подобалося втручання західних держав й інституцій у його внутрішню та боснійську політику, але при цьому цілями країни було членство у провідних західних організаціях та інтеграція у європейський простір [7, с. 170, 175].

Середня зарплата в Словенії складала на 2010 р. більше 1000 євро на місяць, у той час як у Хорватії – близько 700 євро.

Влада Хорватії піддавалася критиці з боку ЄС за незадовільне співробітництво з Гаазьким трибуналом з колишньої Югославії щодо видачі осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів проти людства і військових злочинів під час війни в Боснії, що було перепорою на шляху членства Хорватії в ЄС [6, с. 25].

До і після набуття Хорватією членства в ЄС гострим та проблемним залишалося питання розмежування територіальних вод між Словенією і Хорватією двосторонніх хорватсько-словенських відносин, що у 2015 р. на підставі рішення Хорватського Сабору, призвело до виходу Хорватії з арбітражного процесу зі Словенією [1, с. 209].

Відносини між Хорватією та Сербією на сучасному етапі були особливо конфліктними у 1990-х рр. Процес нормалізації їх на початку XXI ст. був пов'язаний значною мірою із пріоритетними завданнями обох країн на шляху демократизації, вступу до НАТО та ЄС. Хорватія з 2013 р. є повноправним членом ЄС, тоді як Сербія продовжує бути кандидатом на вступ до цього союзу. Різняться позиції обох країн і в інших міжнародних

питаннях: наприклад, у питаннях санкцій проти Росії, проблемі незалежності Косово позиція Хорватії співпадає з офіційними рішеннями ЄС [3, с. 138].

На думку С. Сабича, незалежно від того, хто перебуває при владі, існують чіткі критерії регіональної політики. Відповідно до цих критеріїв хорватські державні інтереси полягають в тому, щоб прискорити вступ сусідніх держав до Євросоюзу і НАТО, оскільки тоді зросте рівень національної безпеки. Найбільше невирішених питань у Хорватії є з Боснією і Герцеговиною. Вони пов'язані з нинішньою територіальною структурою країни, сформованої на основі Дейтонської угоди та іншими проблемами [9, с. 155, 158].

За індексом рівня демократії серед країн Центрально-Східної Європи станом на 2017 р. Словенія займала 1-е місце, Хорватія – 8-е, після неї Сербія, Чорногорія, Македонія, Боснія і Герцеговина [8, с. 132].

Отже, досвід євроінтеграції Хорватії і Словенії мав свої особливості у кожній країні. Словенія досягла більших успіхів на цьому шляху, проводячи реформи мирним шляхом. Хорватії довелося вирішувати низку внутрішніх проблем та конфліктів, що ускладнювало процес остаточного вступу до ЄС. На сьогодні за різними показниками розвитку Словенія випереджає Хорватію, хоча обидві країни мають свої позитивні здобутки, перебуваючи в європейській спільноті.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боровець І. Політичні критерії членства та "політика обумовлення" як дієвий механізм ЄС у євроінтеграційному діалозі з Республікою Хорватія. *Україна-Європа-Світ*. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2017. Вип. 19. С. 202-213.
2. Буланникова Ю. А. Стратегия интеграции балканских государств в ЕС и НАТО: сравнительный анализ: 1989-2007 гг.: автореф. дис... канд. ист. наук: 07.00.03. Москва, 2011. 24 с.
3. Власюк І. Сербо-хорватські відносини у 90-х рр. XX – XXI ст. *Емінак: наук. журн.* Миколаїв. 2019. № 2 (26). С. 132-140.
4. Вонсович С. Г. Специфіка і перебіг політичного транзиту: центрально східно-європейський варіант. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 114(2). С. 3-9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2013_114%282%29__3
5. Горопах С. В. Інтеграція Республіки Хорватія в Європейський Союз (1992-2013 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2018. 226 с.
6. Губрієнко О. Особливості політико-правових змін у державах колишньої Югославії (на прикладі Словенії та Хорватії). *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2011. № 4. С. 20-26.

7. Нагірний М. Республіка Хорватія: державно-політичний розвиток у 1990-х роках: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Львів, 2004. 200 с.
8. Осадца І. Вплив інтеграційних намагань на еволюцію партійних систем країн ЦСЄ. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*: збірка наукових праць. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2017. Том 5. С. 126-138.
9. Сабич С. С. Региональная политика Хорватии в контексте вступления страны в ЕС. *Политическая наука*. 2014. № 2. С. 143-161.

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Вікторія Хотинська

студентка I курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ТАЄМНИЦЯ ЛІНІЙНОГО ПИСЬМА «А» ТА «Б»

Найдавніші, писемні артефакти критського письма дійшли до нас приблизно з 2100 р. до н. е. Знайшли їх на печатках зі слонової кістки в некрополі в Арханесі за 7 км від Кносського палацу. Вони представляють собою ієрогліфічні знаки, які, незважаючи на тісні контакти мінойської та єгипетської цивілізацій, не мають нічого спільного з письменами останньої. Незважаючи на те, що майже всі давньокритські записи, які збереглися до наших днів, носять господарський характер, розшифрувати лінійне письмо «А» та ієрогліфічне письмо не вдалось за ціле століття. Письмена стародавнього Криту можуть бути цікавими не тільки для лінгвістів, але й як джерела інформації про тогочасну культуру.

Пізніші писемні артефакти, глиняні таблички з облікового архіву Малії, виконані ієрогліфічними знаками, відносяться до 1700 р. до н. е. Багато з них присвячені обліку майна та математичним операціям з ним: за такими глиняними табличками можна побачити, що критяни мали десяткову систему числення.

Паралельно з ієрогліфічним письмом застосовується і лінійне письмо «А», і «Б» – спрощене, за окремими символами в якому вже можуть закріплюватись не цілі поняття, а склади.

Метою нашої статті є дослідження писемних артефактів критського письма лінійного письма «А» та «Б».

Лінійне письмо «А», умовна назва написів на глиняних табличках, зроблених в різний час і виявлених приблизно в 30 пунктах острова Крит і інших територіях островів Егейського моря.

Лінійна писемність «А», названа так А. Евансом, який проводив археологічні розкопки на Криті на початку XX ст. Вона виникла в XIX-XVIII ст. до н. е. і належить до найдавніших (Logo-Syllabia Writting), що включають шумерську, єгипетську, хеттську системи, а також лінійне письмо «Б», дешифроване М. Вентрісом [4, с. 3].

Писемні пам'ятки лінійного письма «А» виявлені на найрізноманітніших предметах – від глечиків для зберігання вина до судин на лиття, чаш і рукояток сокир. Усі ці написи ділять на господарські та релігійні. Для запису використовувалися глиняні таблички завжди

прямокутної форми. Знаки на табличках ділять на три класи: 1) знаки, які зустрічаються групами в різних поєднаннях. Їх називають «Фонетичними» або «складовими» знаками; 2) знаки, які зустрічаються по одному, в більшості випадків перед цифрами. Ці знаки тлумачаться як «ідеограми». «Лігатури», тобто стандартні комбінації двох або більше знаків, також вважають різновидом цього типу; 3) знаки заходи – числівники і дробі. Величезна заслуга в класифікації цих знаків належить А. Евансу.

На жаль, дотепер залишається незрозумілою мова лінійного письма «А». Скоріше всього це була мова доіндоєвропейського, найдавнішого населення егейського регіону, можливо, споріднена мовам Кавказу. Подальші дослідження, очевидно, повинні дати нам ключ до глибшого розуміння мови стародавнього Крита [1, с. 84].

Фестський диск – унікальний пам'ятник письма «А», ймовірно мінойської культури епохи середньої або пізньої бронзи. Його точне призначення, а також місце і час виготовлення достовірно невідомі.

Пам'ятка – диск із теракоти, виготовленим без використання гончарного кола. Його діаметр коливається в межах 158-165 мм, товщина становить 16-21 мм. На боках нанесені борозни у вигляді спіралі, що розгортається з центру і містить 4,5 витка. Обидві сторони всередині спіралі вкриті малюнками-ієрогліфами та розділені поперечними лініями на групи (поля). Кожне таке поле містить від 2 до 7 знаків. Ієрогліфи-знаки втиснені за допомогою дерев'яних або кам'яних печаток у м'яку глину до випалення диска, і, таким чином, являють собою відбитки, а сам Фестський диск є найдавнішим відомим науці друкованим текстом [3, с.90].

Прекрасний зразок (спірального розташування) дає напис з 19 знаків лінійного письма «А» на золотому перстні з некрополя Мавро-стиглих в Кноссі, нагадує про улюблений орнаментальний мотив в мистецтві стародавніх критян. Питання про те, в якому напрямку слід читати напис на диску, справа наліво або зліва направо, від краю до центру або навпаки, також можна вважати вирішеним остаточно. Вже один з перших дослідників Фестського диска – Алессандро делла Сета вказав на те, що послідовне розгортання надписів, як нескінченної низки знаків, йде проти годинникової стрілки: спочатку по краю диска, потім стрічка напису в кінці першого витка спіралі «натикається» на його початок і різко «перестрибує» у другий ряд, починаючи таким чином наступний виток. Останнім переконливим аргументом на користь читання справа наліво – результати спостережень над тим, як чисто технічно виконувалося нанесення окремих знаків на диск [2, с. 56-57].

Імена мінойських правителів (батька і сина) в написі на сокирі з Аркалохорі, приблизно сучасні з текстом на Фестському диску, в разі їх приналежності царям Кносса, що дуже ймовірно, досить істотно

поповнюють групу особистих імен, що відносяться до очолюваної родом кноських володарів критської династичної традиції. Запропонована інтерпретація цього напису дозволяє припускати, що ім'я кноського царя називають і дві інші мінойські написи, зроблені лінійним письмом «А» (абсолютно ідентичні і складаються з одного чотирискладового слова) [2, с. 96].

Дослідженню Фестського диска присвячено чимало праць, як фахівців, так і ентузіастів, причому останні неодноразово робили заяви про дешифрування написів. Проте жодна із запропонованих розшифровок не була визнана в науковому співтоваристві.

Лінійне письмо «Б» – один з трьох видів писемності (більш досконале письмо), яку археолог А. Еванс виявив на глиняних табличках на початку XX століття. (два інших – ірогліфічне письмо і лінійне письмо «А»). Цей вид письма зберіг 50% знаків письма «А» і поширився із середини XV ст. на Криті і в Південній Греції. Близько тисячі написів було знайдено в материковій Греції (Пілосі Мікенах, Фівах тощо). Зміст прочитаних пам'ятників дає багато нових відомостей про соціальну структуру рабовласницьких суспільств Егеїди і відкриває нову сторінку в історії Греції другої половини II тис. до н. е.

За своїм змістом і навіть мовними особливостями тексти табличок лінійного письма «Б», відносять до сфери матеріальних цінностей, які найбільше наближені до пам'ятників давньогрецької писемності – документів господарської звітності, написаними в Єгипті елліністичного і римського часу на папірусі [1, с. 207-209].

Над розшифровкою лінійного письма «Б» працювало багато вчених наприклад Б. Грозний. Він прийшов до правильного висновку, що мова написів не належить до індоєвропейської сім'ї мов. Важливо зауважити, що Грозний не тільки зробив спробу прочитати критські написи, а й спробував використовувати їх як джерело для вивчення історії мінойського суспільства. М. Вентріс довгий час намагався вирішувати проблему лінійного письма «Б» шляхом зближення мінойських текстів з етруськими. Однак всі його спроби закінчувалися невдачею. У 1950 р. він вирішив взяти за відправну точку грецьку мову і відразу ж відчув, що знаходиться на правильному шляху. Його висновки були узагальнені в трьох статтях, дві з яких були ним написані спільно з молодим Оксфордським мовознавцем Дж. Чадвіком [5, с. 70-73].

Розшифровка лінійного письма «Б» відкрила нові широкі горизонти для дослідження історії народів Егейського басейну в II тис. до н. е. Лише те, що ці написи складені на грецькій мові, змусило переглянути ряд поширених у науці неправильних положень і концепцій. Перш за все з'явилися докази, що грецькі племена з'явилися на Пелопоннесі не в кінці,

а принаймні в першій половині II тис. Дата появи найдавніших пам'ятників грецької мови відсунулася на 700 років назад [1, с. 58].

Упродовж декількох століть лінійне письмо «Б» залишалося єдиним способом ведення господарського та інвентарного обліку в містах-державах мікенської Греції і Криту. Лише після 1200 р. до н.е., коли дорійське нашествя з півночі обернуло в руїни Тірінф і Мікени, письмо вийшло з вживання і незабаром було повністю забуте греками. Довгий час, судячи з історичних даних, населення Греції зберігало якусь недобру пам'ять про лінійне письмо: мабуть, це було пов'язано з тим, що ним користувалися складальники податків, тоді як простому народу такий незрозумілий шрифт був недоступний. П'ять століть опісля греки винайшли свій власний алфавітний шрифт.

Вивчення мови лінійного письма «Б» аж ніяк не вичерпало себе ні в чисто внутрішньому плані, ні в «прикладному». Поява нових написів, нових читань табличок часом змушує переосмислювати висловлені раніше положення, вносити корективи в попередні теорії і гіпотези.

Список використаних джерел та літератури:

1. Истрин В.М. Возникновение и развитие письма. Москва: Наука, 1961 480 с.
2. Молчанов А.А. Таинственные письменна первых европейцев. Москва: Наука, 1980. 117 с.
3. Кондратов А. М, Шеворошкин В.В. Когда молчат письменна. Загадки древней Эгеиды. Москва: Наука, 1970. 277с.
4. Livintsev Vlad. Vas. LINEAR SCRIPT OF CLASS A. THE DECIPHERMENT. 2009. 278 с. URL: <http://www.reforef.ru/outozuc/Ливинцев+Влад.+Вас.+Livintsev+Vlad.+Vas.+Линейное+письмо+класса+a.+Дешифровка.+Linear+script+of+class+ac/main.html>.
5. Лурье С.Я. Догреческие надписи Крита. *Вестник древней истории*. 1947. №4. С. 70-87.

Ліза Шуняєва

студентка I курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ТАЄМНИЦІ СТВОРЕННЯ ВЕЛИКОЇ КИТАЙСЬКОЇ СТІНИ

Ще у 2005 р. китайські вчені, використовуючи дані космічних супутників, склали детальну карту великого муру і дійшли остаточних

висновків, що Китайська стіна – це серія стін або ж оборонних укріплень, які різні династії Піднебесної зводили з третього століття до нашої ери і аж до 1664 р.

Стіна проходить по північному кордоні стародавнього Китаю, простягнувшись від морського узбережжя до глибин монгольських пустель. Протяжність стіни становить до 6 тисяч км. Стверджують, що стіна включала 25 тисяч веж. Незважаючи на багаторічні зусилля, стіна систематично руйнувалася і занепадала. За три століття правління Цинь Велика стіна майже зруйнувалася під впливом часу. Лише незначні її ділянки біля Пекіна – Бадалин – підтримувався в порядку – він служив свого роду «воротами в столицю». У 1899 р. американські газети пустили слух про те, що стіна була і зовсім знесена, а на її місці побудовано шосе [1].

Розпочав велике будівництво імператор Цинь Шихуанді. Згідно з легендою, душа Цинь Ші Хуан-ді під час сну злетіла на Місяць і звідти побачила Землю. Китайська імперія видалася йому маленькою беззахисною цяткою. Тоді й народилась в імператора думка спорудити мур, що захистив би всю імперію від набігів жорстоких варварів. Він був першим правителем, який нарешті об'єднав усі воюючі царства на території сучасного Китаю в одну велику державу. Імператор чітко усвідомлював: новостворену державу потрібно захищати від ворога усіма можливими способами. Тому він дав завдання генералу, якого звали Мен Тянь – закрити весь північний кордон високою стіною аби жоден кочівник не зміг потрапити до Піднебесної [2, с. 15].

Китайська армія взялася вербувати людей для будівництва. У кожне село приїздили імператорські солдати та забирали чоловіків аби відвести їх на північ. Перший мур будувало 300 тисяч військових та півтора мільйона китайців-кріпаків. В результаті епідемій і непосильної праці загинули, як мінімум, десятки тисяч людей. Обурення мобілізацією на будівництво стіни викликало народні повстання і послужило однією з причин падіння династії Цинь [3, с. 130].

Роботу починали втрамбовуючи шари землі. Потім робили каркас із прутів, після чого пресували глину, гальку та інші підручні матеріали. Окремі ділянки кордону забудовували великими кам'яними плитами, які також з'єднувалися пресованою землею.

Будівельники Китайської стіни для того, щоб цемент став міцнішим, додавали рисову кашу упереміш з вапном [4, с. 427].

Під час правління династії Мін будували вартові башти, аби попередити про монгольську навалу. Солдатів розміщували в кожній вежі. Коли вони побачили наближення ворога, то сигналом про небезпеку був дим.

Висота мурів сягала дев'яти метрів, ширина – близько семи метрів. На кожні 200 метрів будувалася сторожова вежа. Для проїзду в стіні було зроблено дванадцять воріт, які з часом зміцнилися в потужні застави

Зв'язок між військовими підрозділами вздовж Великого муру, включаючи можливість підкріплень та попередження війська про наближення ворога, мав велике значення. Простягаючись на тисячі кілометрів, Великий мур з'єднав в одну цілу фортецю, застави, гірські проходи і сигнальні вежі, які ставилися на певній відстані одна від одної. Вночі запалювався вогонь, таким чином система передачі утворювала цілісний ланцюжок зв'язку. Вежі над муром мали 2-3 поверхи, у них жили воїни, зберігалася зброя, вони зіграли важливу роль у військовій обороні.

Велику Китайську стіну можна вважати найбільшим кладовищем у світі, тому що за час побудови стіни загинуло від 400 тисяч до мільйона людей. Загиблих залишали прямо там і замурували в стіну.

Деякі вчені вбачають в ломаних лініях стіни постать гігантського дракона, який на віки завмер і надійно охороняє «Піднебесну імперію» [5, с. 150].

Недивно що навколо такої масштабної споруди бродить безліч міфів і легенд. Наприклад те, що це цілісна, безперервна стіна, побудована за один підхід – справжнісінький міф. Насправді стіна – переривчаста мережа окремих сегментів, побудованих різними династіями, щоб захистити північний кордон Китаю. Одна з найбільш ранніх відсилянь до міфу про видимість стіни з Місяця міститься в листі від 1754 р. англійського антиквара Вільяма Стьюклі. Стьюклі писав: «Цю величезну стіну довжиною вісімдесят миль (мова йде про валі Адріана) перевершує тільки Китайська Стіна, яка і на глобусі он скільки місця займає, та на додачу її з Місяця видно». Про це згадує і Генрі Норман, англійський журналіст і політик. У 1895 році він повідомляє: «... крім свого віку ця стіна єдине творіння людини, яке видно з Місяця». У кінці XIX століття тема Марсіанських каналів яка на той час була популярна, вона можливо, і привела до подання, що довгі тонкі об'єкти на поверхні планет помітні далеко з космосу.

І хоча на супутникових знімках Велику Китайську стіну видно, її все ж не можна побачити неозброєним оком з орбітальної станції. У Шанхайгуане є місце, де Велика Китайська стіна стикається з морем [6, с. 134].

У сучасній китайській культурі стіна набула нового значення. Незалежно від невдач, пов'язаних з її військовим застосуванням, вона перетворилася в символ стійкості і творчої міці народу. Біля входу на відреставровану частину стіни нанесена фраза Мао Цзедуна: «Якщо ти не побував на Великій Китайській Стіні, ти несправжній китаєць» [6, с. 167].

Велика стіна була включена в список Всесвітньої Спадщини ЮНЕСКО в 1987 році, як одна з найбільших китайських історичних пам'яток. До всього іншого, це одна з найбільш відвідуваних визначних пам'яток в світі – щорічно тут буває близько 40 мільйонів туристів.

Сміливо можна сказати, що Велика Китайська стіна – символ національної гордості, багатовікової боротьби, і величі Китаю.

Список використаних джерел та літератури:

1. Оборовская И. Е., Пак Д. А., Терешкова Н. С. Великая Китайская стена: история и легенды. Молодой ученый. 2015. №19. С. 105-109. URL: <https://moluch.ru/archive/99/22346/> (дата звернення: 18.03.2020).
2. Пашутин В. Интересные факты китайской истории и культуры. Южно-Сахалинск, 1991.
3. Грицак Е. Н. Пекин и Великая Китайская стена. Москва: Вече, 2005. 272 с.
4. Всеобщая история архитектуры в 12 томах: Том 1. Архитектура древнего мира. Ленинград; Москва: Издательство литературы по строительству. 1970. 512 с.
5. Ионина Н. А. 100 великих чудес мира. Москва: Издательский Дом «Вече», 2005. 150 с.
6. Ловелл Дж. Великая Китайская стена = Julia Lovell. The Great Wall / Джулия Ловелл; Пер. с англ. А. Юрьева. Москва: АСТ; АСТ Москва, 2008. 448 с.

Анастасія Філенко

студентка І курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ПОЛІТИЧНИЙ ЛАД ГРЕЦЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА ПОЕМАМИ ГОМЕРА «ІЛІАДИ» ТА «ОДІССЕЇ»

У роботах видатних істориків представлена в епосі система політичних відносин, яка визначається терміном «військова демократія».

Народні збори фігурують у поемах як твердо встановлений звичай й освячений релігійною традицією політичний інститут, без якого поет не уявляє собі нормальне людське життя.

На своїх зборах народ (а саме чоловіки – воїни у віці від 17 до 60 років) приймає рішення, якими в значній мірі визначається все внутрішнє життя громади. У компетенцію народних зборів входять, наприклад, різні питання «фінансового» характеру, у тому числі розподіл військової здобичі, розподіл земельних ділянок, устрій колективних бенкетів і т.д.

Кожна із цих операцій містить у собі виділення особливої почесної частки (землі, здобичі, вина або м'яса), призначеної в нагороду царям й особливо героям, що відзначились. Цікаво, що самі царі розцінюють ці дарунки саме як дарування народу за їхню військову доблесть й інші заслуги перед громадою [2, с. 94].

В окремих епізодах поем народ виступає на сцені як реальна політична сила, що змушує зважати на себе найбільш могутніх людей громади:

Буйно вся площа гула, аж земля застогнала від люду,
Що розміщавсь по сидіннях; скрізь гомін стояв, його стримать
Дев'ять окличників, аж надриваючись криком нестямним,
Довго змагались, щоб чуть було паростків Зевса, державців [3,

II, 95-98].

Однак у загальному балансі політичних сил, що діяли в середині гомерівської громади, питома вага елементів демократії не настільки велика. Головна роль в «Іліаді» як і в «Одіссеї» аж ніяк не народна маса, а сильна героїчна особливість, що нерідко виступає у відкритий конфлікт із громадою і підкоряючи її собі [1, с. 337].

Вражає крайня пасивність демосу в центральних, найбільш гострих і драматично напружених епізодах поем, таких як сцена «сварки царів» в 1 пісні «Іліаді», сцена «випробування війська» у наступній пісні тієї ж поеми, сцена народних зборів на Ітаці в 2 Пісні «Одіссеї» й ін. У розумінні самого Гомера ця пасивність юрби коріниться в самій її природі, низинній та інертній, далекій всьому героїчному. Її доля тому – сліпа покора наказам «кращих людей», тобто царів і героїв. Ця думка із граничною відвертістю виражена в ставленні Одиссея до «чоловіка з народу» – Терситу, що на зборах під Троєю виступив з різкою викривальною мовою проти басилеїв:

«От божевільний! Ти б тихо сидів та інших би слухав,
Кращих за тебе, – ти ж – боягуз, воювать незугарний,
Ні на війні, ані в раді на тебе й не числять ніколи [3, II, 200-202].

Безпосередньо наступна за цим сцена «посоромлення Терсита» служить як би наочною ілюстрацією до попередньої сцени, демонструючи повну перевагу героя – аристократа над людиною юрби, демагогом і вискочкою, як і в розумовому, так й у фізичному відношенні [2, с. 95].

Тема безсилля демосу перед свавіллям сильної особистості, її неприборканою спрагою самоствердження, своєрідним лейтмотивом проходить через весь епос.

Мовчать і громадяни Ітаки, яких Телемах скликав на площу (уперше за 20-літню відсутність Одиссея) для того, щоб поскаржитися їм на розбій і свавілля, що коїлись в його будинку нареченими Пенелопи. У душі народ співчуває Телемаху й жаліє його, але з якихось причин не зважується

встати на його захист. На першу вимогу одного з наречених Леокрита збори безмовно розходяться, так нічого й не почавши. Сам народ нездатний управляти собою. Отже, він має потребу у вожді – ось висновок, до якого підводить нас Гомер всією логікою свого оповідання [2, с. 97-99]. Таким вождем племені або роду був басилей. Варто зазначити, що він виконав окрім військових ще жрецькі та суддівські повноваження.

Щодо ради старійшин, то вона була дорадчим органом при басилеї. До її складу входили представники найдавніших і найбагатших родів, незалежно від їх віку (геронти). Разом вони виносили свої рішення на обговорення й затвердження в народних зборах.

Нерідко ми бачимо, як царі вирішують важливі питання у своєму колі, навіть не спитавши у народу про його згоду, хоча формально вважається, що вони в цих випадках діють від його імені [1, с. 346]. Суд ще не відділений від народу, хоча рішення суду виносяться старійшинам, а народ тільки криками висловлює співчуття тій або іншій стороні, що сперечаються. Остаточне рішення по справі виносив суддя, узгоджуючи його з висловлюваннями старійшин і криками народу.

Гомін стояв навкруги: свого підтримував кожен.

Люд вгамувати старались окличники. Колом священним

Сіли старійшини всі на обтесанім гладко камінні,

Берла у руки взяли від окличників дзвінкоголосих

І, встаючи із сидінь, вирікали по черзі свій вирок [3, XVIII, 497-508].

Отже, формальне народовладдя при фактичному пануванні верхівки родової знаті – ось, мабуть, найбільш точне визначення суті тієї системи політичних відносин, що зображує Гомер у своїх поемах. Безсилля демосу не можна вважати продуктом поетичного вимислу, тому що тут знаходить своє природне вираження внутрішня слабкість родової громади, що вже вступила в стадію свого розкладання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андреев Ю.В. Гомеровское общество. Основные тенденции социально-экономического и политического развития Греции XI-VIII вв. до н. э. СПб.: Издательство Санкт-Петербургского института истории РАН «Нестор-История», 2004. 496 с.
2. Андреев Ю.В. Раннегреческий полис (гомеровский период). Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1976. 141 с.
3. Гомер. Іліада / Переклад Б. Тена. К.: Дніпро, 1978. 430 с. URL: http://www.ae-lib.org.ua/texts/homer_iliad_ua.htm#02 (дата звернення: 04.03.2020).

Віталій Гарячий
студент I курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ЛЕГІОН РИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Армія у Стародавньому Римі була основою життя. Багато дослідників вважають, що мілітаризація римського суспільства, особливо в ранній період, була всеохоплюючою і це проявлялася навіть сильніше, як у Стародавній Спарті. Навіть римська державність по своїй суті сама була побудована за армійським принципом.

Римській армії присвячено багато наукових праць, серед них: Г. Дельбрюк «История военного искусства в рамках политической истории» [2], П. Коннолли «Греция и Рим. Энциклопедия военной истории» [4], Є. Разін «История военного искусства» та багато інших. Автори звертають увагу саме на особливості розвитку та формування армії.

У цій статті нами проаналізовано римський легіон періоду Римської республіки.

У ранній період Республіки армія складалася із звичайних римських громадян, які йшли на війну із тією зброєю та обладунками, які могли дозволити собі придбати. Пізніше було створено мінімум спорядження, яким повинен був володіти кожен легіонер. Військові призивалися в армію тільки при необхідності, а по закінченню військових дій армія розпускалася. Громадянин був військовозобов'язаний з 17 до 46 років, максимальний строк служби був 16 років. Набір в армію проводили консули на основі цензорських списків.

Легіоном Римської республіки командували шість воєнних трибунів почергово, кожен по два місяці. Спочатку вони призначалися консулами, згодом став обирати народ по трибам, а у випадку диктатури – диктатор. Варто зазначити, що у пізній Римській республіці, майже всі трибуни були із патриціїв і вершників.

Адміністративну і бойову одиницю вищого порядку у римському війську складав легіон (legio – набір) (4-6 тис. воїнів), до якого входили лінійна піхота, легка піхота, або веліти, і кіннота. Він поділявся на 30 маніпул. Із них десять, кожна в 120 осіб лінійної піхоти, складали першу лінію і називалися маніпулами гастатів (hastate – молоді воїни). Десять – другу лінію і називалися маніпулами принципів (principes), якими були легіонери не старші 40 років та вже мали військовий досвід. Третю лінію або резерв складали десять маніпул тріаріїв (кожна по 60 осіб). Це були

старі вояки, яких називали *pilani*, від їх зброї *pilum*. Люди з нищих прошарків римського суспільства – *velites*, легкоозброєні замість попереднього іррегулярного загону (*rogario*), які нападали першими [6, с.141, 5, с. 351].

Маніпули вишиковувалися у три лінії по мірі досвідченості. У глибину воїни маніпул, найймовірніше шикувалися у 4 шеренги. Маніпулярна побудова легіону, у порівнянні з фалангою, мала ряд переваг. Зокрема, вона була переривчастою, гнучкою, досить рухливою. Також мала гарну здатність до наступальних операцій. Оскільки легіон складався із трьох ліній, то це давало змогу вести бій наполегливо, користуючись резервом для підтримки передніх ліній і для відновлення удару.

Зазначимо, що завдяки військово-політичній реформі Гая Марія у римську армію стали вербувати малозаможних і позаіталійських союзників без цензу. При таких умовах до римських легіонів долучилась надзвичайно велика кількість бідняків, які були готові служити все життя.

Ця реформа, яка наповнила армію незаможними солдатами, готовими на все, щоб заробити свою платню і збільшити її військовою здобиччю, налаштованими слідувати куди завгодно за своїм полководцем, який їм платив, мала дуже сумні наслідки для Республіки.

Внаслідок реформи стиралися відмінності між легіонерами: чотири розряди воїнів (*hastati*, *principes*, *triarii*, *velites*) змішувался в один. Те ж озброєння, та ж гідність для всіх: легіони утворили однорідне військо, де стародавня класифікація відбивалася лише в ієрархії центуріонів [3].

За Марія було введено когортну, яка складалася з 3 маніпул, кожна з яких складалася з двох центурій. Тепер шиккування у три лінії нагадувало шахматий порядок. Саме в цей час були закладені основи професійної армії, правда, ще не постійної [4, с.186].

Окремої уваги варто приділити легіонам Гая Юлія Цезаря. В. Конн зазначав, що за Цезаря і нижчі класи підлягали набору, а армія була знаряддям честолюбних вождів, але вона ще складалася з римлян. У легіонах панував національний дух, який, без сумніву, вміли підтримувати її трибуни і легати. Щодо кінноти, то вона складалася із призваних за договором варварських племен галлів, германців та іспанців. У загальному бойову порядку Цезар мав кавалерію або на обох флангах порівну, або на одному з флангів, іноді за лінією легіонів.

У I ст. до н. е. за Цезаря легіони стали постійними, та отримали свої знамена і орлів, у кожного легіонера з'явився номер та була підвищена платня, яку вже можна було вважати гідною. Усі солдати тепер були озброєні мечем і пілумом. Після війни за громадянські права всі італійці, що жили на південь від річки По, отримали римське громадянство. Це

означало, що всі відмінності між римськими і союзними легіонами були ліквідовані. Відтепер легіон стає саме легіоном [4, с.187].

Цезар удосконалив тактику когорти до вищої межі, і в цьому була сила його легіонів. Крім того, Цезар, як ніхто, опанував мистецтво взаємодії різних родів військ [1]. Тільки таку армію можна було зупинити під час її відступу і, повернувши кругом, кинути в контратаку. Дисципліна залишалася вирішальною силою.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андреев А. Р. Анатомия войны: Александр Македонский, Ганнибал, Юлий Цезарь и их великие победы. URL: <https://history.wikireading.ru/219435> (дата звернення: 08.02.2020).
2. Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории, в 4-х т.: Том 1. Античный мир. Санкт-Петербург : Наука, 1999. 418 с.
3. Канья Р. Исчерпывающая информация о всех аспектах устройства римской сухопутной армии. URL: <http://xlegio.ru/ancient-armies/military-organization-tactics-equipment/legion/p1-development.html> (дата звернення: 08.02.2020).
4. Конноли П. Греция и Рим. Энциклопедия военной истории. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2000. 320 с.
5. Копп В. Описание военного дела римлян // История военного искусства древности. Москва: Альтернатива, 2004. С. 349-366.
6. Сахаров В. Военное искусство римлян. Организация вооруженных сил. Борьба Рима с Карфагеном // История военного искусства древности. Москва: Альтернатива, 2004. С. 140-154.

Максим Коржак

студент IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ПРОТИСТОЯННЯ ОПТИМАТИВ ТА ПОПУЛЯРИВ У ПІЗНІЙ РИМСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ І СТ. ДО Н. Е.

Тема боротьби оптиматів та популярів у період пізньої Римської республіки залишається актуальною і на сьогоднішній день. Адже це стало праобразом політичного протистояння двох партій, які мали різні групи підтримки, погляди на розвиток держави та методи здобуття прихильності серед населення. Досвід та ідеї цього періоду згодом

трансформувалися та передалися сучасній політичній культурі багатьох країн світу.

Мета дослідження – охарактеризувати окремі етапи боротьби двох ворожих таборів і показати, яким чином це впливало на політичний, економічний та соціальний розвиток Пізньої Римської республіки.

Питання політичного життя Римської держави у різні періоди було предметом наукового дослідження античних авторів Аппія Александрійського [1], Веллея Патеркула [3]; науковців XIX ст. Макса Вебера [3], Т. Моммзена [5]; радянського історика Ю. Циркіна [6].

На початок 80-х р. до н.е. у Римській республіці склалася важка політична ситуація, адже внутрішні проблеми викликані боротьбою італіків за громадянство та союзницькими війнами ослаблювали державу зсередини. Цим намагався скористатися цар Мітридат VI Євпатор, який прагнув відродити могутню елліністичну державу. На початку I ст. до н.е. він зумів створити царство на південному березі Чорного моря, території яка була під впливом Римської республіки. Але Рим не зміг дати гідного опору, адже політичну верхівку охоплювали розбрат та суперечки між двома партіями за право очолити армію [2, с. 418].

На 88 р. до н.е. консулами було обрано Суллу та Квінта Руфа, армію за жеребом очолив перший. Відразу виникли суперечки, адже це призначення означало ослаблення популярів. Тому представники партії знову пішли на зближення з Гаєм Марієм та народним трибуном Сульпицієм Руфом. Тому цей період ознаменувався початком нового етапу боротьби між двома впливовими партіями оптиматів та популярів відповідно [1, с. 46].

Сульпицій Руф вніс у народні збори кілька пропозиції, які представляли інтереси всіх станів прихильних до Марія. Найважливішою пропозицією було призначення Марія на посаду головнокомандуючого. Перепоною для прийняття законів став опір сенату, який зумів зламати Сульпицій. Сулла вирішив скористатися радикальними настроями в армії і спрямував шість легіонів на Рим, під приводом звільнення міста від тиранії. Ця подія назавжди змінила хід та наслідки громадянських воєн, адже до цієї події жоден римський полководець не спрямовував армію на власну столицю, для задоволення власних амбіцій та бажань вузького кола аристократів [5, с. 49]

Після жорстоких боїв перемогу отримали сулланці, а розбиті маріанці мусили рятуватися втечею. Полководець став господарем у Римі, але загроза зі сходу посилювалася, тому він мусив йти у похід. Щоб заспокоїти настрої у столиці Сулла провів ряд законів для посилення впливу сенату: 1) відмінив всі закони Сульпиція; 2) збільшив чисельність сенату своїми прихильниками; 3) зупинив законодавчу ініціативу народних зборів. На 87 р. консулами було обрано оптимата Гнея Октавія

та демократа Корнелія Цинну. Після цього Сулла нарешті зумів відправитися у похід, де одразу почав перебирати ініціативу у свої руки, але отримати повну перемогу не вдалося через новий виступ маріанців у столиці [3, с. 86].

Між новообраними консулами відразу ж почалися суперечки з питань громадян та розподілу їх по трибах. У день голосування на Форумі відбулася справжня битва, прихильники Цинни змушені були покинути місто під захист армії. Консул зумів переманити воїнів на свій бік і на Рим знову рушили римські легіони чисельністю 30 тисяч. Повернувся також Гай Марій, який на чолі 6-тисячного загону висадився в Ертурії. Війська демократів оточили столицю і заблокували постачання продовольства. У червні 87 р. сенат капітулював після чого почався жорстокий терор, який супроводжувався вбивствами та конфіскаціями майна прихильників Сулли [1, с. 53].

Консулами на 86 р. до н.е. було обрано Марія та Цинну, але обраний всьоме консулом Марій через декілька днів помер. На його місце обрали Луція Флакка, після чого репресії припинилися. До 85 р. до н.е. Цинна очолював державу, будучи фактично диктатором. Закони Сулли були скасовані, але становище маріанців у столиці було хитким [4, с. 296].

Навпаки авторитет Сулли зростає, адже його східна кампанія складалася успішно. Він взяв Афіни та Пірей, згодом були здобуті важливі перемоги у Беотії. Становище Мітридата ставало критичним, що зумовило початок переговорів. У серпні 85 р. при особистій зустрічі полководців у м. Дардані був укладений мирний договір [1, с. 57].

Сулла швидко повернув старі порядки в Азії та почав готуватися до походу на Рим. Сенат прийняв рішення розпочати переговори з полководцем, але Цинна не погодився і почав збирати армію для походу. Невдоволенні солдати збунтувалися і вбили консула в м. Анконі. Сулла у 83 р. до н.е. висадився в Брундізії з 36-тисячною армією. Армія маріанців чисельністю 100 тисяч осіб готувалася до оборони, але це була лише чисельна перевага. Солдати Сулли були набагато краще озброєні, підготовлені тактично та забезпечені фінансово. На бік талановитого полководця переходили міста, партія оптиматів та навіть вороги демократи. Перша важлива перемога сталася у Кампанії над консулом Карбоном, другий консул Сципіон здався без бою [4, с. 302].

Новим консулом на 82 р. було обрано Гая Марія Молодшого. Вирішальна битва відбулася на околиці столиці, перед Коллінськими воротами, де армія сулланців здобула важку перемогу. Сулла наказав вбити всіх полонених прямо на Марсовому полі, така ж доля чекала на тих хто підтримував демократів. Після підкорення Риму відразу був відновлений контроль над Сицилією та Сардинією, а Гней Помпей

підкорив Африку, таким чином у руках Сулли опинилися вся повнота влади [5, с. 74].

Отже, у 80-х р. I ст. до н.е. Римська республіка потопала у політичних чварах між двома партіями популярів та оптиматів. Вони настільки запекло ворогували та прагнули заволодіти владою, що ослабили саму державу зсередини. У результаті чого зміцніли вороги Риму, які прагнули його загибелі. Корнелій Сулла вийшов з цієї боротьба переможцем, як захисник республіки від зовнішнього ворога та як оптимат, який знищив популярів та їхніх лідерів. Але основними наслідком стало захоплення влади однією особою, що супроводжувалося великими жертвами серед військових, аристократів та простих громадян. Після чого Римська республіка отримала диктаторську форму правління, яка назавжди змінила перебіг політичних та соціальних протиріч у державі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аппиан Александрийский. Гражданские войны. Ленинград: ОГИЗ Государственное социально-экономическое издательство, 1935. 351 с.
2. Вебер М. Аграрная история Древнего Рима. Москва: КАНОН-пресс-Ц, 2001. 207 с.
3. Веллей Патеркул. Римская история. Воронеж: Просвещение, 1985. 312 с.
4. Моммзен Т. История Рима. Санкт-Петербург: Наука. Т.2. 2005. 335 с.
Циркин Ю.Б. Гражданские войны в Риме. Победенные. Санкт-Петербург: СПбГУ, 2005. 304 с.

Юлія Кириченко

студентка I курсу магістратури

історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ОБРАЗ ЦЕЗАРЯ В ДЖЕРЕЛАХ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

Гай Юлій Цезар – людина, яка залишила значний слід в історії. Увага до римського полководця не згасає протягом століть. Сьогодні важко знайти людину, яка б не знала цю історичну особистість. Багато дослідників, починаючи з античної доби, досліджували життя та діяльність Юлія Цезаря. Описували його особистість, характер та формували загальний образ.

Сьогодні Цезар відомий як видатний полководець, державний діяч та різносторонній геній[4, с. 3]. Проте слід зважати в якій час жив дослідник, який писав про диктатора Риму. Оскільки кожна історична епоха створює свої критерії для окреслення героїв. Тому мета даної статті висвітлити шлях формування образу Цезаря в різних історичних періодах та наукових працях, присвячених Юлію Цезарю.

Одним із перших джерел, з яких ми можемо формувати образ Цезаря є його власні праці – «Записки про Галльську війну», «Записки про громадянську війну». Варто зазначити, що про себе Цезар говорить тільки в третій особі, щоб підкреслити об'єктивність і щирість викладу [4, с. 5]. Зокрема в «Записках про Галльську війну» багато присвячено військовому таланту Юлія: мобільності, швидкості у прийнятті важливих рішень та навичкам передбачення намірів ворога. Військові дії описанні професійно, тому можна говорити про автора як талановитого та досвідченого полководця. Також висвітлюються і інші риси Цезаря: милосердя, популярність серед солдатів.

Про диктатора Риму багато писав і його сучасник Цицерон, який був пов'язаний з Цезарем. Проте Цицерон подає нам дві протилежні думки про Юлія. Протягом своєї політичної кар'єри оратор кілька разів змінював думку про Цезаря. У період тріумвірату Цицерон писав про полководця, як про «найщедрішу та найславнішу людину». Проте з початком громадянської війни думка Цицерона різко змінюється, він описує Юлія як політичного авантюриста, людину яка прагне одноосібної влади. Після перемоги Цезаря Цицерон у своїх публічних виступах висвітлює думки, що полководець може стати мудрим державним діячем та возвеличує його вдалі військові дії в Галлії. Неодноразово Цицерон говорить про милосердя яке має Цезар, про його мудрість та грандіозні плани реформ, які виношував Юлій.

Проте Цицерон завжди з обережністю ставився до Цезаря, а після вбивства диктатора Цицерон описує його як тирана і що, він заслуговував на таку смерть. Тут нам подається зовсім інший образ Цезаря – людину тирана та узурпатора, який виступав проти держави і намагався захопити владу з юнацьких років [4, с. 12]. Проте ми не можемо вважати дану оцінку об'єктивною, через особисте ставлення Цицерона до Цезаря та його діяльності. Адже філософ у своєму трактаті «Про обов'язки» виражає явну антицезаріанську направленість.

Біографічні дані Юлія Цезаря висвітлив Гай Светоній Транквілл, який написав «Життєписи дванадцяти цезарів». Светоній подає нам як позитивні так і негативні характеристики Юлія. Зокрема, історик пише про намагання Цезаря здобути собі гарну посаду. Після того, як Цезар полишив надію отримати провінцію, почав домагатися найвищого понтифікату, не гребуючи навіть найбільшими підкупамі, через що й

потрапив у великі борги [3, с.12]. Можна зробити висновки, що Цезар не нехтував будь якими засобами або досягти успіху. Паралельно в даній праці описується військова майстерність диктатора, який в «усіх цих громадянських війнах не зазнав жодної поразки» [3, с. 23]. Проте характеризуючи Юлія як державного діяча, Светоній пише про надмірне честолюбство і тяжіння до царської влади.

В епоху Відродження суспільство пройнялося інтересами до античної історії і її діячів. Проте особистістю Цезаря мало цікавилися, і вже після Великої французької революції увага до відомого полководця Риму зростає. Зокрема, відомий німецький історик Теодор Моммзен створив міф про Цезаря, який закріпився в європейській історіографії. Даний міф полягає у звеличенні полководця, появі виключно позитивної характеристики Юлія Цезаря. Моммзен описав Цезаря не тільки як військового, але і як оратора, письменника, державного діяча. Юлій володів повною гармонією між своєю особистістю та державною діяльністю, і тому він зміг досягти такого успіху. Німецький історик називає Цезаря ідеальним монархом.

Радянський історик Михайло Гельцер написав біографію Цезаря, де визначає його переможцем. Оскільки, історія Риму продовжила розвиватися у напрямку, який задав Юлій Цезар. Саме римський полководець створив основи на яких виросла імперія [4, с. 36]. Гельцер також відмітив майстерність політичної діяльності Цезаря, не будо такої ситуації яка б привела його у розпач. Монархічні погляди Юлія сформувалися через довгострокове перебування за межами Риму, де він сформував нову модель управління державою, вважаючи, що республіка більше не відповідає інтересам римлян.

Англійський історик Джон Балсдон також написав біографію Юлія Цезаря, де відмітив головні здобутки полководця: захоплення Галлії і наведення порядку в Римі. Історик говорив про наміри диктатора захопити Схід та визнавав його блискучі здібності у військовій справі. Проте у Цезаря були й промахи у його діяльності. Зокрема він знехтував віковою традицією і готовий був знищити несправну машину (республіку) [4, с. 38]. Балсдон визнавав тяжіння Цезаря до влади, проте в очах своїх союзників та ворогів він перетворювався на тирана якого потрібно було вбити. Вчений, як і більшість дослідників, поділяє думку про те, що Октавіан Август зміг добитися таких успіхів завдяки попередньої діяльності Цезаря.

У книзі «Юлій Цезар» Філіп Фриман намагається показати всі аспекти життя полководця. У передмові Фриман зазначає, що не бажає відстоювати якусь позицію стосовно Цезаря і хоче об'єктивно висвітлити діяльність видатного полководця Риму. Проте він формує певний образ Цезаря як людини, що є великим державним діячем, але його вчинки

інколи викликають жах. У ньому одночасно поєднувалися героїчні якості і егоїзм, талант політика, який має недалекоглядність, що часто шкодить його кар'єрі, дар письменника та оратора, який одночасно прагне до неосяжної влади.

Отже, сьогодні існують два підходи до визначення образу Юлія Цезаря. Одні – вважають його одним з найбільших героїв і історії людства, інші – негативною особою в історії, яка знищила республіку та замінила її монархічною владою. Відмітимо, що дані суперечності мали місце ще за життя самого Цезаря. Проте існують певні факти, які ніхто не заперечить. Зокрема це те, що Цезар був майстром військової справи і його військові походи принесли славу Юлію ще за життя.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гай Юлій Цезарь. Записки о Галльской войне. URL: https://librebook.me/zapiski_o_gallskoi_voine (дата звернення: 10.03.2020)
2. Гай Юлій Цезарь. Записки о Гражданской войне. URL: https://librebook.me/zapiski_o_grajdanskoj_voine (дата звернення: 9.03.2020)
3. Гай Светоний Транквілл. Життєписи дванадцяти цезарів. Львів: Сполом, 2012. 278 с.
4. Утченко С.Л. Юлий Цезарь. Москва: Мысли, 1976. 350с.
5. Фриман Ф. Юлий Цезарь. Санкт-Петербург: Изд-во «АСТ», 2010. 416 с.

Анастасія Михалюк

студентка III курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **А. В. Шевчук**)

ПЕРІОД РЕСТАВРАЦІ В ІТАЛІЇ (1815–1820 рр.)

XIX сторіччя стало епохою творення національних держав. Саме об'єднання Німеччини й Італії визначило сучасне обличчя Європи. Проте шлях творення нових держав був непростим і супроводжувався багатьма складнощами. Повалення Наполеонівської імперії в 1814–1815 рр. завершилося проведенням Віденського конгресу, на якому представники великих держав-переможниць розпоряджалися долею народів і розділили території Європи між собою. Апеннінський півострів, де була відсутня єдина держава, змушений був підкоритися рішенням конгресу. На його території розпочалося відновлення старих порядків, яке увійшло в історію під назвою «Реставрація».

Вивченням історії Італії періоду Реставрації займалося багато дослідників. Як окремі історики (Е. Лавісс [3]), так і автори фундаментальних досліджень по історії нового часу [4; 5] й Італії [2] звертають увагу на реакційність режимів в Італії, аналізують заходи по приборканню національно-визвольного руху тощо.

Метою статті є з'ясування особливостей Реставрації на території Апеннінського півострова після Віденського конгресу.

Реставрація – це період відновлення існуючих до Великої Французької революції порядків в європейських країнах. В Італії вона тривала протягом 1815–1820 рр. [6]. За цим визначенням криється цілий етап у суспільно-політичному житті регіону, з ліквідацією багатьох прогресивних інституцій і змін, запроваджених Францією. Віденський конгрес (1815 р.) запровадив у дію так звану віденську систему, в основу якої було покладено принцип легітимізму – повернення влади «законних» династій, а також забезпечення гарантій проти відродження бонапартистської династії у Франції [4, с. 512]. На початковому етапі Реставрація була спробою ідеологічного обґрунтування повернення дореволюційних порядків в Європі та полягала у боротьбі проти революційних потрясінь і національних рухів [5, с. 315].

Політична карта Європи була радикальним чином оновлена. Австрію, яка втратила т. зв. Іспанські Нідерланди, було винагороджено за рахунок ряду територій на Апеннінському півострові [1, с. 132]. Ломбардія і володіння колишньої Венеціанської республіки утворили Ломбардо-Венеційське королівство, яке було включене до складу Австрійської імперії. Пармське, Тосканське і Моденське герцогства перейшли під владу різних представників династії Габсбургів. Було відновлено Сардинське королівство і до його складу знову увійшли Савойя, Ніцца, Генуя. Повністю була відновлена світська влада Папи, а його володіння навіть розширилися за рахунок Равенни, Феррари і Болоньї. З Неаполітанським королівством, де знову запанували іспанські Бурбони, Австрія уклала секретний договір про спільні дії в боротьбі з конституційними і реформаторськими силами і настроями [3, с. 491].

Важливим засобом тиску Австрійської імперії на італійські держави було зосередження в Ломбардсько-Венеційському королівстві значних збройних сил, а в ряді важливих в стратегічному відношенні пунктів Центральної Італії були розташовані військові гарнізони. Відсутність у більшості італійських держав скільки-небудь значних збройних сил робило їх безпорадними перед владою Австрії [4, с. 513].

Повсюдно в італійських державах посилився вплив реакційних прихильників абсолютизму, які прагнули викоринити всі нововведення [4, с. 274]. Широко використовувалися поліцейсько-репресивні методи розправи з таємними організаціями карбонаріїв. Були запроваджені

жорсткі цензурні заходи проти поширення зарубіжних ліберальних і демократичних видань; в університетах та інших навчальних закладах відновлено контроль над викладачами і студентством з боку релігійних конгрегацій, у т. ч. з боку відродженого Папою Пієм VII єзуїтського ордену. Церква і духовенство прагнули відновити втрачений духовний контроль над суспільством, активно пропагували консервативні переконання ідеологів Реставрації Ж. де Местра і Л. Бональда. Римські понтифіки були ініціаторами широкої пропагандистської кампанії, спрямованої проти індустрії як такої, наукових і технічних ідей і нововведень [2, с. 80-81].

Найбільш жорстким режим Реставрації був у П'ємонті, де аристократія займала провідні позиції в армії, бюрократичних структурах, дворянам належали величезні латифундії й маєтки середньої величини. Якщо в роки панування Наполеона більшість земель здавалося в оренду, то тепер здійснювалося масове зганяння селян-орендарів. Промисловість і торгівля були малорозвинені, а приєднана Генуя, де традиційно процвітала комерція, відчувала величезні труднощі внаслідок невмілої торгівельної політики й утисків з боку уряду [2, с. 90].

У Королівстві Обох Сицилій (Неаполітанському королівстві) французьке панування залишило міцний слід в законодавстві і адміністративному устрої. Проте режим Бурбонів проявлявся в придушенні свободи друку, науки, викладацької діяльності, в поліцейському свавіллі, у відсутності незалежності судової влади [5, с. 316]. Проте загального невдоволення Бурбонами не було: багато селян, які встигли за часів французького панування стати власниками угідь, а також селяни-орендарі (крім Калабрії) в економічному плані не постраждали. Дворянство підтримувало уряд, оскільки було зайнято службою в армії і бюрократичних структурах. Промисловість і торгівля розвивалися, а головною статтею експорту залишався експорт вина і оливкової олії [3, с. 493]. Що ж до Сицилії, то тут панували латифундисти і зберігалися пережитки феодальних відносин. Землевласники майже поголовно були сепаратистами і дивилися на владу як на чужинців. Селяни страждали від жорстких умов оренди, а також сплачували високі податки, тому прихильності до правлячої династії не відчували. 1812 р Бурбони провели на Сицилії деякі реформи, Фердинанд I дарував острову Конституцію, яку вже в 1816 р. скасував. Проте контакти між сицилійською і неаполітанською опозицією були відсутні [2, с. 98].

Отже, Віденський конгрес, всупереч зростанню національної самосвідомості італійців, санкціонував збереження політичної роздробленості Апеннінського півострова. Своїми рішеннями Віденський конгрес, а потім і конгреси Священного союзу, прагнули повернути старі часи і законсервувати суспільно-політичні та соціально-економічні

відносини. Проте боротьба проти ліберальних, демократичних, національних і соціальних рухів, що поширювалися в Європі в 20-40-і рр. XIX ст. були приречені на поразку. Але потрібно було ще майже півсторіччя, багато крові патріотів, щоб успішно завершилося Рісорджіменто.

Список використаних джерел та літератури:

1. Акунін О. Нова історія країн Західної Європи та Північної Америки (1492–1918 рр.): хронологія подій: навчально-методичний посібник. Миколаїв: Іліон, 2013. 604 с.
2. История Италии: (в 3 т.). 2 т. Редкол.: С. Д. Сказкин и др. Москва: Изд. «Наука», 1970. 610 с.
3. Лависс Э. История XIX века. Том III. Время реакции и конституционные монархии. 1815-1847 гг. Часть первая. Москва: ОГИЗ, 1938. 600 с.
4. Новая история стран Европы и Америки: учеб. для вузов; под ред. И. М. Кривогуза. Москва: Дрофа, 2005. 909 с.
5. Новая история стран Европы и Америки XVI–XIX века. В 3 ч. Ч. 3; под. ред. А. М. Родригеса, М. В. Пономарева. Москва: Гуманитар. изд. центр. ВЛАДОС, 2008. 615 с.
6. Италия в период Реставрации. URL: https://spravochnick.ru/istoriya/italiya_v_xix_v/italiya_v_period_restavracii/

Марія Хилевич

студентка III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Г. А. Міщук**)

ДЖУЗЕППЕ ГАРІБАЛЬДІ – БОРЕЦЬ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ІТАЛІЇ

Джузеппе Гарібальді -- історична постать світового масштабу. Його життя та праця надихали в XIX ст. масові народні рухи, суспільні перетворення. Ім'я Гарібальді пов'язане з поворотними подіями в Італії - визволенням з-під чужоземного панування й об'єднанням в єдиній національній державі.

Мета статті – відтворити політичний портрет Джузеппе Гарібальді. Основним джерелом для написання статті стали праці самого Джузеппе Гарібальді [1,2], незважаючи на суперечливу оцінку їх дослідниками.

В Італії в ХІХ ст. зароджується рух, учасники якого прагнуть об'єднати Італію. Рух отримує назву – Рісорджименто.

Одним із провідників руху став Джузеппе Гарібальді. Він був людиною в яку вірили, яку поважали. був людиною з народу. Народився в французькому місті Ніцца (у 1814 р., коли Наполеон відрікся від престолу, вона увійшла в склад італійського, Сардинського королівства). Був освіченим, у 15 років пішов працювати матросом на корабель. І вже в 1832 р. стає капітаном торгового судна «Клорінда». Багато подорожуючи, він спостерігає за життям багатьох народів і саме ці спостереження вплинули на його світогляд. «Рим здавався мені всесвітньою столицею, а зараз – це столиця найгіршої із сект» - зазначав сам Гарібальді [1] .

Майбутній революціонер став свідком піднесення національного руху, що охопив Європу. Повернувшись до Ніцци, він приходить до думки, що папство і Австрія заважають об'єднанню Італії, стали перепорою Рісорджименто.

У 1833 р. Гарібальді, стає членом таємної революційно організації «Молода Італія». Знайомиться тут з Джузеппе Мадзіні, захоплюється ідеями єдності, свободи, національної боротьби, бере участь у повстанні в П'ємонті, яке повинне було перерости в революцію. Через переслідування влади довго Італії він не затримується, в 1835 році емігрує в Південну Америку й залишається там на 13 років. Щоб хоч деось брати кошти для існування, Гарібальді вдається до піратства. У Південній Америці уперше проявляється його військовий талант. Вісім років на чолі партизанських загонів він майже без перерви боровся за волю і незалежність республік Ріу-Гранде і Уругвай. У цій боротьбі сформувався полководець, що з малим загонам перемагав цілі армії. Партизанські загани Гарібальді не знали поразок.

За боротьбою Гарібальді в Південній Америці стежила вся революційна Італія, його ім'я стало тут найпопулярнішим, пригноблені народні маси чекали його як рятівника. Сам же Гарібальді розглядав свої американські походи як підготовку до майбутньої боротьби за визволення Італії. Знаходячись за океаном, Джузеппе листувався з Мадзіні, запевняючи його у своїй відданості та захоплюючись їм. У Латинській Америці Гарібальді став франкмасоном, що зробило його радикальним противником римсько-католицької церкви. У ХІХ ст. стати масоном з погляду католиків значило вступити в союз з дияволом, що відразу вело до відлучення від церкви. Це сприяло зближенню з президентом республіки Ріу-Гранді Бенто Гонсальвесом, також членом масонської ложі. Пізніше в Італії, де папство представляло могутню силу, приналежність до франкмасонства привела до того, що Гарібальді став одіозною фігурою для католицької церкви. Відтепер між Гарібальді та нею, крім політичних розбіжностей, з'явилося протистояння на

релігійному ґрунті, що не закінчилося навіть зі смертю національного героя Італії [3].

Американський період - вирішальний для формування особистості Гарібальді. Тут він знайшов військовий досвід та загартувався, беручи участь у безперервних війнах між південноамериканськими державами. Тут зміцнилися його демократичні ідеали та республіканські погляди, а також проявився інтернаціоналізм. У 1846 р. Гарібальді дозволяють повернутися до Італії.

Король Сардинії, щоб не втратити владу, вирішив застосувати національне піднесення у власних цілях і піти шляхом реформ. Це надихнуло Гарібальді: «Не йти проти нових течій в політиці правлячих кіл, а підтримувати у всіх починаннях і діяти разом з ними» [2].

Але бажання підтримувати владу швидко зникло після підписання принизливої угоди з Австрією. Джузеппе остаточно вирішив, що буде боротись за незалежність Італії. Після падіння римської республіки, він здійснює невдалий похід на революційно налаштовану Венецію. В цей час помирає його дружина, яку через переслідування він не зміг навіть поховати. Його заарештовують і висилають з країни. П'ять років він поневіряється на різних роботах, щоб просто прогодувати себе.

У 1853 р. Мадзіні піднімає повстання в Мілані, але спроба заколоту привела лише до чергових репресій. Невдачі не зупиняють Мадзіні. Він створює революційну «Партію дії», що повинна була повести за собою маси. Гарібальді ж відкрито заявляє, що не схвалює ці приречені на провал спроби до повстання. В одному з листів до друга він пояснював свою тимчасову пасивність: «Якщо я не ризикую собою, то тільки тому, що не бачу ніякої надії на успіх» [1]. Гарібальді при всій своїй сміливості та любові до ризику, у порівнянні з Мадзіні й іншими радикально налаштованими республіканцями, виявився самим помірним, самим тверезим. Краще розуміючи політичну ситуацію, не схильний ні до боягузтва, ні до розрахунку, він вирішив перечекати тимчасовий революційний спад, не відмовляючись від своїх ідей і цілей. У 1855 р. Гарібальді повертається з вигнання на батьківщину. Згодом п'ємонтська влада, призвала Гарібальді як командира 3000 тисячного корпусу стрілків. Мілан і Ломбардія стали Італією, Ніцца відійшла до Франції [1].

1860 року відбувається експедиція на південь Італії, відома як «похід гарібальдійської тисячі». Південь звільнено від влади Бурбонів, Джузеппе стає на деякий час диктатором. Він відразу розпочинає реформування, але головна його мета залишалася незмінною – проголошення єдиної італійської держави на чолі з Віктором Еммануїлом, після походу на Рим. 1861 року оголошено про створення незалежного королівства, але без Риму та Венеції. Під гаслами «Рим або смерть» розпочався новий похід на Рим. Гарібальді називають

повстанцем, бо все це робиться без дозволу короля. Гарібальді ув'язнюють, але згодом відпускають, оскільки він мав велику підтримку народу.

Генерал продовжував воювати майже все своє життя, проте вже в останні роки через хворобу відходить від військових справ. Наприкінці життя Джузеппе повністю відходить від політики, закликає не братися до зброї, оскільки зброя це не вихід, потрібно шукати мирні шляхи розв'язання суперечок. У 1870 р. Італія стає незалежною державою, його мрія здійснилась, але Джузеппе в даний час знаходиться на своєму острові, заробляв гроші на життя займаючись літературою та сільським господарством. Лише наприкінці життя, через важкий стан здоров'я, погоджується на грошову допомогу від королівської влади. Своїм нащадкам залишає послання: «Я залишаю свою любов до правди та волі та свою ненависть до брехні і тиранії». Помер революціонер у 1882 р. на острові Капрера де і похований [1].

Джузеппе Гарібальді – це людина яка все своє життя присвятила боротьбі за незалежність Італії. Прагнучи дружби між всіма націями, його життя було дуже складним, проте жодні обставини не зламали його волю, прагнення до миру. Ім'я Гарібальді стало символом боротьби за волю та незалежність.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гарібальді Дж. Мемуари. Москва: Наука, 1966. 135 с. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=238452&p=1>
2. Гарібальді Дж. Жизнь Джузеппе Гарібальді, рассказанная им самим. Москва: Наука, 2014. 244 с. URL: <https://iknigi.net/avtor-dzhuzeppe-garibaldi/128244-zhizn-dzhuzeppe-garibaldi-rasskazannaya-im-samim-dzhuzeppe-garibaldi/read/page-1.html>
3. Муромцева О. В. Жизнь и деятельность Дж. Гарібальді. Современный взгляд. Новая и новейшая история. 2002. № 1. URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/HISTORY/GARIBALDI.HTM>

Аліна Козачук

студентка III курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і н., доц. **А. В. Шевчук**)

РОЛЬ КОРОЛЕВИ ВІКТОРІЇ У ДЕРЖАВНОМУ ЖИТТІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Вікторіанська епоха є одним з найбільш значущих періодів в англійській історії. До сих пір британські політики й історики з ностальгією згадують часи процвітання, коли економіка була найкращою,

колоніальна імперія – найбільшою, грошова одиниця – стабільною, а влада – уособленням всіх можливих чеснот. З одного боку, у XIX ст. відбувалися швидкі зміни в різних сферах життя суспільства, що стало можливим завдяки відсутності великомасштабних воєн за участю Англії, прогресу в науці, промисловості. З іншого боку, інститут монархії на чолі з королевою Вікторією (1837–1901) став символом величчя й могутності країни, її домінування в світі. Незважаючи на те, що правління королеви закінчилося більше сторіччя тому, але пам'ять про неї залишається у серцях британців.

Історіографія правління королеви Вікторії та її епохи є надзвичайно великою. Без сумніву, що королева була найуспішнішою жінкою XIX ст., її кроки в державному житті детально проаналізовані. Ми ж хочемо зупинитися на поглядах російських істориків В. Яковлева [5], Г. Остапенко [4], Н. Басовської [1] та ін., які зазначали велике значення монарха для успішного функціонування державних інститутів Великобританії у досліджуваній період.

Мета – з'ясувати значення королеви Вікторії в державному житті Великобританії, її вплив на функціонування владних інституцій.

Александріна Вікторія народилася 24 травня 1819 р., спочатку її шанси на британський престол були невисокими, але серія смертей від гемофілії спадкоємців престолу зробили її головною претенденткою. Вступивши на престол в 1837 р. 19-річною недосвідченою дівчиною, Вікторія, яка отримала непогану освіту, під керівництвом лорда Мелборна швидко освоїла парламентські традиції та конституційні звичаї. З початком її правління в державному житті Британії настав період глибоких внутрішніх перетворень, поступово був змінений старий аристократичний лад в дусі сучасного демократизму, але зі збереженням консерватизму. Не в останню чергу це можна пояснити з наполегливістю та владністю молодой королеви. [3, с. 38]

Зміни, які переживала країна стали настільки масштабними, а участь у них королеви настільки важливими, що з'явилося навіть поняття «Вікторіанська епоха». У цю епоху Великобританія досягла неймовірних успіхів, передусім через прискорений розвиток промисловості та сільського господарства. У першу чергу, цьому сприяла відмова від протекціонізму і перехід до вільної, безмитної торгівлі (фрітрейдерство. – *Авт.*) окрім цього, було проведено ряд інших економічних реформ, які сприяли збільшенню робочих місць і, як наслідок, зниженню рівня безробітних. Варто зазначити, що в цей період все сильніше проявляє себе демократичний рух населення, виникають профспілки. Внаслідок цього уряд проводить соціальні реформи, наприклад, відміняє рабство в англійських колоніях тощо [3, с. 39].

Цікаво, що процес індустріалізації не супроводжувався падінням моралі в країні. Формувався суворий моральний кодекс британського суспільства (Вікторіанська мораль), що закріпив консервативні цінності. Наскільки сильно королева Вікторія розуміла суть подій, які відбувалися на той момент і на що могла вплинути? Остаточної відповіді немає, але чітко зрозуміло одне, що Вікторія усвідомлювала необхідність створення особливого образу правителя, який не розчарує підданих, покаже їм достойний приклад та буде стійкою опорою протягом тривалого часу [2, с. 106].

На той час Велика Британія була обмеженою конституційною монархією, де провідну роль відігравали демократичні інститути суспільства, в першу чергу, парламент (законодавча влада), уряд (виконавча влада) та незалежна судова влада. Королева Вікторія суворо дотримувалася всіх законів, що регламентували діяльність парламенту, але водночас вона високо ставила королівські прерогативи і нікому не дозволяла посягати на них. Королева здійснювала опосередковане керівництво країною, але всі прем'єр-міністри з величезною повагою та відчуттям необхідності порад відносилися до королеви. Вона була досить розумна, щоб зберігати спокій, коли їй щось не подобалося в політиці. Наприклад, спочатку їй не припав до душі прем'єр-міністр Б. Дізраелі, який посів цю посаду в 1868 р. Згодом він знайшов до неї підхід. Але ж і сама Вікторія напевно оцінила і ділові якості Дізраелі, помітивши в ньому талановитого політика [1, с. 3].

При королеві були прем'єр-міністрами приголомшливі люди, такі як Роберт Піль, Генрі Джон Палмерстон, Бенджамін Дізраелі, Вільям Гладстон. І ні з одним з цих великих державних діячів їй вдалося не вступити в серйозну конфронтацію. Вікторія не впала ні в одну з крайнощів: ні абсолютної насолоди владою, ні абсолютного розчарування і горя. Безумовно, що реальної політичної влади у неї не було, проте була інша, особлива влада, яку не можна охарактеризувати, не взявши до уваги її долю як жінки. Вікторія була палкою прихильницею добропорядності та загалом моральних цінностей. Тому у Вікторіанську епоху утвердилося таке явище, як Вікторіанська мораль, яка стала основою уявлення про вікторіанське суспільство і яка знайшла величезний відгук та прихильність серед суспільства, яке було втомлене війнами, революціями та рядом невдалих королівських правлінь. Нація хотіла знову поважати монархію. Нікому не потрібен був абсолютизм з його тюрмами і відрубанням голів у дворі Тауера. Королева Вікторія підняла престиж інституту монархії, який особливо похитнувся за правління Георга IV [1, с. 2].

Важливо і те, що в Англії переміг протестантизм в своєрідній формі англіканської церкви. Ця конфесія особливо культивувала сімейні

цінності. І більшість підданих хотіло, щоб королівський двір став прикладом доброчесності. Так і вийшло, сама королева стала прикладом порядності, символом громадянських і сімейних чеснот [3, с. 40].

Отже, Вікторіанська епоха стала особливим періодом в історії Великої Британії. Процвітання в економічній площині, успішна зовнішня політика, знаходження балансу всередині країни (в країні не було революцій, як у Європі) не в останню чергу пов'язано з постаттю правителя. Королеві Вікторії вдалося знайти баланс між королівською владою і парламентаризмом, що призвело до співробітництва в усіх сферах внутрішньої та зовнішньої політики. Не маючи реальної політичної влади, королева працювала над формуванням і підтриманням образу могутнього монарха, який так необхідний був на той момент країні. Вікторія стала символом стійкої та могутньої Британії, непохитним фундаментом величезної імперії, втіленням моральних чеснот, чого так потребувало суспільство.

Список використаних джерел та літератури:

1. Басовская Н. Королева Виктория – символ на троне. Москва: Издательство Лекторий. Прямая Речь, 2017. 16 с.
2. Карасева А. Мифологизируя образы власти: жанровая и историческая живопись Викторианской эпохи. *Научный электронный журнал «Артикульт»*. 2018. № 30 (апрель-июнь). С. 106-118.
3. Новая история стран Европы и Америки. Первый период: Учеб. по спец. «История». Под ред. Е.Е. Юровской и И.М. Кривогуза. Москва: Высшая школа, 1998. 415 с
4. Остапенко Г. Британская монархия от королевы Виктории до Елизаветы II: Концепция управления и личности суверена. Москва: Наука, 2006. 303 с.
5. Яковлев В. Королева Виктория и золотой век Британии. Москва: АСТ-Пресс Книга, 2012. 128 с.

Марина Панчук
студентка III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **А. В. Шевчук**)

УТВОРЕННЯ ДУАЛІСТИЧНОЇ МОНАРХІЇ В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ФРАНЦА ЙОСИФА I

У другій половині XIX ст. Австрійська імперія вступила в складний період. Несприятлива зовнішньополітична ситуація, поразка у німецьких справах та, особливо, відцентрові тенденції у багатонаціональній Дунайській імперії вимагала від австрійської політичної еліти неабиякої гнучкості заради збереження своєї влади. Головний тягар ліг на плечі австрійського імператора Франца Йосифа I (1848–1916), головним завданням якого після «весни народів» стало лавірування між вимогами різних народів заради збереження «клаптикової монархії». Найбільше проблем для австрійського істеблішменту становила Угорщина, яка поставила своїм завданням здобуття незалежності. Від успіху в пошуку компромісу з угорським дворянством залежало майбутнє Австрійської імперії.

У різні роки проблему утворення Австро-Угорщини у своїх дослідженнях розглядали зарубіжні та вітчизняні історики. Серед визначних дослідників необхідно звернути увагу на праці Е. Цьольнера [5], І. Мандрика [2], Ш. Сеньобоса [3] та інших, які детально проаналізували всі складнощі процесу трансформації Австрійської імперії в Австр-Угорщину.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей утворення дуалістичної монархії, аналізі специфіки утвердження нового типу державного устрою і характеристиці ролі австрійського імператора Франца Йосифа I в цьому процесі.

Відносини з Угорщиною займали одне з ключових місць у зовнішній політиці австрійського уряду. Після поразки Відня у австро-пруській війні 1866 р. позиції держави значно послабились. Угорці, зайнявши далекоглядну позицію, запропонували партнерство, яке на той момент було здатним покращити становище обох сторін. Проте, після підписання Празького миру 1866 р., або як його часто називали «дипломатичного шедевр Бісмарка», Австрія зберегла свою цілісність. Криза була подолана і союз з угорцями вже не мав нагального значення [4, с. 124].

Зі зміною уряду на початку 1867 р. до влади прийшов барон Фердинанд фон Бойст, якому вдавалося успішно вести переговори з

угорцями. Велику роль в підтримці угорських державних діячів відіграла дружина цісаря Єлизавета Баварська, яка спонукала чоловіка до переговорів ще після поразки під Кьонігсретцом. У ході перемовин виокремилася два крила: стримуюче, до якого належали цісар і лідер угорських лібералів Ференц Деак і група натиску – Фердинанд фон Бойста та угорський емігрант Дюла Андраші. Коли Франц Йосиф дав згоду на перемовини, то відпали всі сумніви стосовно їх результативності [5, с. 399].

Стратегічне значення мало питання про державну систему: дуалізм, який передбачав поділ цісарства між двома націями чи федералізм, за яким могло бути утворено невизначену кількість держав. Міністерство Бойста переконало Франца Йосифа відкинути ідею федералізації й вибір було зроблено на користь дуалізму і конституційного правління.

Основою Австро-Угорщини стала угода 1867 р. Цісарство поділялося на дві рівноправні держави, але під різними титулами – цісаря Австрії та апостольського короля Угорщини. Відтепер монархія офіційно носила подвійну назву – Австро-Угорщина. Що стосується територіального поділу держави, то він базувався на історичній традиції. До Угорської держави відійшли території, які були складовими корони св. Стефана (Угорщина, Хорватія, Славонія, Семигород, Сербія, Військова Країна). Австрія залишила за собою решту 17 країв [3, с. 49]. Межею стала річка Литава. Обидві держави мали власні провідні народності, що надавали урядам суто національного характеру: німецький в Австрії та мадярський в Угорщині. Решта народів були позбавлені таких же прав, як австрійці і мадяри [3, с. 50].

Об'єднавчу угоду в історичній літературі також називають «компромісом 1867 р.». Австрія поступалася управлінням в Угорщині, а Угорщина відмовлялася від вимоги повної державної незалежності. Утворення дуалістичної монархії вплинуло і на традиційну владу Габсбургів, яка відтепер позбувалася необмеженої влади та зверхності над обома державами [1, с. 220].

Проте фактично компроміс був саме між імператором та угорцями. Останні погодилися на управління військовими та міжнародними справами з боку великої держави, а цісар, у свою чергу, передав внутрішні справи в руки угорцям. Внаслідок угоди було утворено три інституції: «спільна монархія», що обмежувалася імператором з його двором та міністрами військових та закордонних справ; економічний союз і дві окремі держави Австрія і Угорщина [4, с. 128]. У межах саме цієї бази закладались підвалини подальшого існування та розвитку монархії.

Неофіційно Коронна Рада імператора виконувала функції уряду, до якого входили два прем'єр-міністри, міністри, ерцгерцоги та начальник штабу. Фактично верховна влада залишалася за цісарем, що, як це не

парадоксально, було вигідним і для угорців, оскільки делегації до парламенту мали лише дорадчий статус. Не бажаючи співпрацювати з іншими народами імперії, угорці сприяли зосередженню влади в руках імператора [4, с. 129].

Варто підкреслити особливе ставлення монарха до революційно налаштованих угорців. Розуміючи важливість порозуміння з ними для творення могутньої держави, він здійснив досить прихильний жест. З нагоди коронації 8 червня 1867 р. спеціальним розпорядженням оголошувалася амністія політичним в'язням, відмінялася цензура, учасникам революції було повернуто конфісковане майно. Існувала єдина умова – засвідчити відданість королю та обіцяти дотримуватися державних законів. Такий крок був спрямований перш за все на обеззброєння внутрішніх противників дуалізму і прибічників повної незалежності Угорщини, а також на примирення з революційною еміграцією [2, с. 67].

Що стосується правової системи, то вона ґрунтувалася на конституціях 1867 р. Угорщина, за наполяганням цісаря, перейшла на конституцію 1848 р., що дало можливість Францу Йосифу I призначати всіх міністрів. Законодавча влада передавалася двопалатному парламенту, виконавчу владу здійснював власний уряд. В Австрії конституція 1861 р., змінена законами 1867р., теж ставала ліберальною і парламентською [3, с. 52].

Отже, утворена під впливом зовнішніх обставин і внутрішніх непорозумінь, Австро-Угорщина стала виразником національних інтересів двох народів. Таке об'єднання було стратегічним та необхідним для того, аби виступити на міжнародній арені як сильна держава. Проте згодом у внутрішній політиці проявлялися прорахунки і до початку XX ст. вони лише заглубились, що поставило під сумнів доцільність існування подібного державного утворення. Проте потрібні були жахіття Першої світової війни, щоб Австро-Угорська імперія зазнала краху.

Список використаних джерел та літератури

1. Исламов Т, Пушкеш А., Шушарин В. Краткая история Венгрии: С древнейших времен до наших дней. Москва: Наука, 1991. 606 с.
2. Мандрик І. Організація системи державного управління Угорщини у перші роки дуалізму (1867–1871). *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Історія*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 29. С. 67-73.
3. Сеньобос Ш. Австрія в XIX ст. Львів, 1901. 105 с.
4. Тейлор А. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. 268 с.
5. Цольнер Е. Історія Австрії. Львів: Літопис, 2001. 712 с.

Ірина Усик
студентка III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к.і.н., доц. **А. В. Шевчук**)

РАБСТВО Й АБОЛІЦІОНІСТСЬКИЙ РУХ НАПЕРЕДОДНІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ У США (1861–1865)

Рабство в Сполучених Штатах Америки стало однією з найбільш гострих і дискусійних проблем, як серед професійних істориків, так і пересічних громадян не лише США, але й інших країн світу. У Радянському Союзі до вивчення рабства приступали під кутом ідеологічного чинника, європейські історики звертали увагу також і на економічний фактор. До сих пір афроамериканці болюче реагують навіть на найменші згадки про рабство. Частина дослідників вважають рабство однією з причин Громадянської війни або як її ще називають Другої Американської революції, інші вказують на часткове розв'язання проблеми після перемоги Півночі.

Тема рабства та вплив рабовласницьких відносин на Громадянську війну знайшли відображення у працях багатьох істориків. Радянські та марксистські історики США [1; 2; 5; 6] зауважували на ганебності рабства, важкому становищі чорношкірого населення Півдня та його активну участь у подіях Громадянської війни. Боротьба за звільнення рабів розглядалася як класова, а сама Громадянська війна – як революція, при цьому Північ розглядався як революційна сила, а Південь – контрреволюційна. Своєрідним підсумком є дослідження російського вченого А. Тайгільдіна [4, с.52-62], який зазначає, що в сучасній російській історіографії стали більше уваги звертати на економічний, політичний та соціальний устрій Півдня, вивчається ментальність, побут, повсякденне життя рабів і вільних негрів. Проблема рабства вже не розглядається єдиною причиною Війни 1861–1865 рр.

Мета статті – з'ясувати процес зародження та розвитку рабства, зародження та розвиток аболіціоністського руху, спроби досягнути звільнення рабів.

Поява рабства на території США датується кінцем серпня 1619 р., коли англійський піратський корабель «Білий лев» пришвартувався біля мису Комфорт в Чесапікській затоці. На борту судна, згідно з документами, перебували більше 20 африканців, захоплених у португальських работорговців. Бранці «Білого лева», перші в історії африканці, які прибули до берегів колоніальної Вірджинії. Подальший

розвиток рабства пов'язаний з трансатлантичним «трикутником торгівлі» між Африкою, Європою і Новим світом. Європейці везли до Африки тканини, зброю і метали, продаючи або обмінюючи їх на бранців, які потім поставлялися в якості «живого товару» до Америки. Раби працювали на американських плантаціях, вирощуючи цукрову тростину, рис, бавовну і тютюн, на які завжди був попит в Європі [2, с. 7-10].

У 50-х роках ХІХ ст. загострюється боротьба за владу між Північчю і Півднем, тому що на Півночі переважала приїжджа промислова буржуазія, яка була проти переважання плантаторів (нащадків перших колоністів) в уряді. Більшість ключових постів федерального апарату знаходилося в руках рабовласників. Вони контролювали Сенат, Верховний суд, президентську владу. Цей факт досить ясно усвідомлювали сучасники. Відомий громадський діяч, стійкий противник рабства Т. Паркер заявляв: «Тривалий час американський уряд контролюється плантаторами. Верховний суд США є рабовласницьким судом. Те ж саме можна сказати і про конгрес ... Більшість північних політиків ... тільки наглядати за власністю рабовласників ... А притаманний дух свободи урядовцям? Майже всі вони є вірними прислужниками рабства» [1, с.362-367]. Процвітаюче на Півдні рабство і велике землеволодіння сковували розвиток країни по капіталістичному шляху. Але плантаторська олігархія Півдня не мала наміру поступатися, а бажала поширити рабство і на території інших штатів [4, с. 50-51].

Як один з елементів боротьби за владу громадяни північноамериканських штатів почали використовувати рух на захист прав негрів, який отримав назву аболіціоністів. Початок зародження даного руху припадає на початок 30-х рр. ХІХ ст. У грудні 1833 р. було утворено Американське антирабовласницьке товариство на чолі з У. А. Гаррісоном, А. Таппаном, Т. Велдом, Дж. Смітом та ін. В аболіціоністському русі брали участь фермери і ремісники, міська дрібна буржуазія, робочі та інтелігенція [3, с. 72-80].

У жовтні 1851 р. в м. Сірак'юс штату Нью-Йорк аболіціоністи, очолювані священиком С. Меєм і лідером Партії свободи Дж. Смітом, напали на будівлю суду та звільнили раба-втікача Д. Макгенрі (допомогли йому переїхати до Канади). Також у м. Крістіана (штат Пенсільванія) відбувся збройний конфлікт з агентами рабовласників, в ході якого було вбито кілька мисливців за рабами-втікачами. Найбільше зіткненням на ґрунті «Закону про втікачів-рабів» стала справа Антоні Бернса, раба-втікача з м. Александрія (штат Вірґінія). У травні 1854 р. його було схоплено владою на вулицях Бостона. Аболіціоністи виступили на захист Бернса. Спроба його звільнення була невдалою і, за рішенням суду, його було повернутий своєму власнику [6, с. 175].

Після цього випадку в легіслатурі Массачусетса був прийнятий закон про особисту свободу, який фактично відміняв попередній «Закон про втікачів-рабів». Закон про особисту свободу передбачав різні покарання: від штрафу до тюремного ув'язнення за переслідування рабів-утікачів, якщо не було доведено, що вони належать тому чи іншому господарю. Цей закон був прийнятий і в інших містах – Вісконсин, Коннектикут, Нью-Йорк, Огайо, Пенсильванії. У 50-х рр. почала діяти так звана «підземна залізниця», яка активно допомагала рабам-втікачам. За рік відправлялося по 800–1000 чоловік до Канади. Тому її називали найефективнішим засобом у боротьбі з рабством [6, с. 175].

30 травня 1854 р. Конгресом США був прийнятий Закон Канзас-Небраска, який підготував Стівен Дуглас. Даний закон давав можливість населенню новоутворених штатів вирішувати питання узаконення чи заборони рабства. Після прийняття цього закону виникає збройний конфлікт «Кривавий Канзас» між прихильниками і противниками рабства. Загострення конфлікту відбулося після проведення каральної операції під керівництвом Джона Брауна проти рабовласницького поселення (було вбито 5 осіб). В атмосфері загального протистояння, що панувала в Канзасі, президент Франклін Пірс і його наступник Джеймс Бьюкенен відкрито стали на сторону захисників рабства. Однак вибори, що пройшли в Канзасі в 1858 р., продемонстрували переважання противників рабства. Лише в 1861 р., коли розпочалася Громадянська війна, Канзас увійшов до складу США на правах вільного штату [1, с. 370-371].

Отже, протягом двох століть велася жорстка боротьба між двома прихильниками рабовласництва, які представляли перші покоління колоністів і противниками рабства – промисловою буржуазією та емігрантами наступних хвиль. Саме останні для боротьби за владу почали використовувати проблему рабства. Для звільнення рабів було засновано аболіціоністський рух, що в кінцевому рахунку призвело до Громадянської війни і скасування рабства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Болховитинов Н. История США. В 4-х т. Том 1 (1607–1877). Москва: Наука, 1983. 688 с.
2. Бурин С. На полях сражений Гражданской войны в США. Москва: Наука, 1988. 176 с.
3. Сакай Дж. Поселенцы. Мифология белого пролетариата. С. 72-80. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Sakai/index.php
4. Тайгильдин А. Изучение вопроса о рабстве накануне Гражданской войны в США в отечественной историографии. *Вестник Марийского государственного университета. Серия «Исторические науки. Юридические науки»*. 2018. Т. 4. № 2. С. 52-62. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/izuchenie-voprosa-o-rabstve-nakanune-grazhdanskoy-voyny-v-ssha-v-otechestvennoy-istoriografii/viewer>

5. Уманский П. Из истории борьбы негров США за свободу: (Негры в аболиционистском движении, 30–50-е годы XIX в.). Казань, 1963. 240 с.

6. Фостер У. Негритянский народ в истории Америки. Москва: Издательство иностранной литературы, 1955. 806 с.

Ірина Кузьміч

студентка III курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **А. В. Шевчук**)

ОСОБИСТІСТЬ ТА РОЛЬ БІСМАРКА В ПРОЦЕСАХ ОБ'ЄДНАННЯ НІМЕЧЧИНИ

XIX ст. стало періодом кардинальних змін у Європі. Всі успіхи і провали Західного світу беруть свій початок у цю епоху. Якщо говорити про XIX ст., то на думку спадають Наполеонівські війни, революція 1848 – 1849 рр., скасування кріпосного права тощо. Але найголовнішим успіхом стало творення національних держав. Об'єднання Німеччини й Італії, фактична незалежність Угорщини свідчили про творення нової Європи. Визначну роль в об'єднавчих процесах відігравали особистості, без яких, на наше переконання, не було б ні Німеччини, ні Італії. Не було б Німецької імперії без Отто фон Бісмарка, Італійського королівства без Каміло Бенсо Кавура і Джузеппе Гарібальді, Угорщини без Ференца Деака і Дюли Андраші. Саме впливу особистості на політичні процеси присвячене дане історичне дослідження.

Вивчення процесу об'єднання Німеччини одразу ж опинилося у центрі уваги істориків. Не оминули вони і постать творця Німецької імперії – Отто фон Бісмарка, «залізного» канцлера, який зробив країну головним претендентом на гегемонію в Європі. Дослідженням особистості та ролі Отто фон Бісмарка займалися історики Н. Власов [1], А. Єрусалимський [2], І. Кривогуз [3], А. Патрушев [4] та інші.

Мета статті – дослідження процесу об'єднання Німеччини та встановити роль у цьому процесі канцлера Отто фон Бісмарка.

Довге XIX ст. на теренах німецьких земель проходило із головним питанням – відбудеться чи ні об'єднання всіх територій в єдину державу. Як і в більшості країн Європи, «Весна народів» у 1848–1849 рр. на німецьких землях посилювало національне питання, яке у подальшому призвело до об'єднання великої кількості німецьких монархій і вільних міст у Німеччину.

Отто фон Бісмарк народився 1 квітня 1815 р., що дало підстави згодом йому жартувати: «Самим провидінням мені було призначено стати дипломатом, адже я народився 1 квітня». У 1847 р. він вперше став депутатом. Цікаво, що вже у перші роки своєї політичної кар'єри Отто виявляв неприхильність до Австрійського панування в німецьких землях. Це у подальшому зіграло роль у обранні ним малонімецького шляху об'єднання Німеччини навколо Пруссії, без доручення Австрійської держави. Провадження цієї політики відбувалося під відомим гаслом – «залізом та кров'ю», що у подальшому мало відображення на прізвиську державного діяча – «залізний канцлер». Будучи прихильником проведення об'єднання конституційним шляхом, намагався зробити це за допомогою дипломатичних відносин [1, с. 149].

Конституційна криза 1861 р., спричинена суперечностями приходу до влади короля Вільгельма I, який зустрів протидію опозиції у справі реформування армії, гальмувала процес об'єднання. Бісмарк, якого було покликано врятувати монархію і процес утворення єдиної Німеччини, обіцяв служити королю як своєму сюзерену. Він отримав високу посаду – міністра-голови уряду Пруссії з широкими повноваженнями. Спочатку головним завданням для політика стало усунення Австрійської імперії від майбутнього об'єднання. Австрійський імператор Франц Йосиф I спробував скликати конференцію, на якій мали б бути присутніми представники від усіх німецьких держав. Це мало б забезпечити підтримку його майбутнім реформам і проведенню майбутніх виборів у новостворений національний парламент. Проте, маючи довірливі стосунки із королем, Бісмарк домігся відмови останнього приймати участь у конференції у Франкфурті-на-Майні. Керівництво інших німецьких земель прийняло рішення про неможливість утворення єдиної держави без Пруссії. Така дипломатична перемога Бісмарка над Австрією не лише підняла авторитет канцлера, але і показала майбутній шлях до об'єднання [3, с. 198].

Наступним кроком в процесі об'єднання стали війни, що були підтвердженнями шляху «заліза та крові». Заключення миру із Данією у 1864 р. допомогло Пруссії разом із Австрією отримати контроль над територіями Шлезвігу та Гольшейну. У планах Бісмарка було повне відчуження Австрії від зазначених територій. Через 2 роки йому вдалося спровокувати Австрію на початок війни з Прусією. Бісмарк, розбивши Австрійську імперію, у результаті бажаного мирного договору, отримав контроль над територією Гольштейну разом із анексією ряду інших земель. Наслідком військових дій стало утворення у 1866 р. Північнонімецького союзу. Отто фон Бісмарк намагався уникати конфліктів із Росією та Великобританією, уникаючи їхнього втручання.

Окремою складовою виступали конфлікти всередині армії, які канцлер долав своїм впливом та оточенням із знайомих людей [5, с. 310].

Північнонімецький союз був заснований об'єднанням рішенням 22 держав 18 серпня 1866 р. Виконавчі та законодавчі функції належали бундесрату, що створювався як союзна рада. Інша палата – Рейхстаг мав виступати у ролі виборного парламенту. Утворення союзу дало поштовх для об'єднання «зверху», що означало підтримку процесу із боку правлячої верхівки. Метою залишалась підтримка зв'язку із південними німецькими землями [4, с. 288].

Для завершення процесу об'єднання необхідно було провести велику війну проти зовнішнього ворога – противника створення Німецької імперії. На роль «жертви» було обрано Францію Наполеона III. Для загострення відносин було використано іспанську проблему. Дипломатичний хід Бісмарка у вигляді того, аби знову спровокувати іншу сторону на початок ведення бойових дій, у результаті приніс тріумфальну перемогу німецькій стороні. Перемога у франко-німецькій війні 1870–1871 рр. остаточно допомогла завершити об'єднавчий процес. Патріотичний настрій охопив не лише Північнонімецький союз, а і південні німецькі землі. 18 січня 1871 р. у Дзеркальному залі Версальського палацу було проголошено утворення Німецької імперії, що стало найбільшим тріумфом канцлера Отто фон Бісмарка. Переможні битви та патріотичне піднесення допомогло завершити процес об'єднання імперії, розпочатий за десятки років до цього. У революції «згори» не варто применшувати роль особистості Отто фон Бісмарка [1, с. 152].

Отже, вдала внутрішня і зовнішня політика канцлера Отто фон Бісмарка дозволила прискорити інтеграційні процеси серед німецьких земель. Вміння знаходити компроміси, вміло маневрувати між інтересами юнкерства, буржуазії та робітничого класу дали можливість проголосити утворення Німецької імперії. Як наслідок, за короткий проміжок часу Німеччина змогла претендувати на світову першість, що у майбутньому призвело до Першої та Другої світових війн із десятками мільйонів жертв і величезними руйнуваннями. Особистісні риси, а саме впевненість і правильна оцінка власних сил, які були притаманні Бісмарку із самого початку, допомогли у процесі об'єднання земель [6, с. 265].

Список використаних джерел та літератури:

1. Власов, Н. С. Великий Бисмарк. «Железом и кровью». Москва: Яуза, 2011. 292 с.
2. Ерусалимский, А. С. Германская история в Новое и Новейшее время. Москва: Наука, 1970. 390 с.
3. Кривогуз, И. М. Очерки истории Германии с древнейших времен до 1918 г. Москва: Учпедгиз, 1959. 360 с.

4. Патрушев, А. И. Германские канцлеры от Бисмарка до Меркель. Москва: Изд-во Московского университета, 2009. 432 с.
5. Стейнберг Дж. Бисмарк. Биография. Москва: АСТ, 2013. 736 с.
6. Бисмарк О. Мысли и воспоминания. Харьков: Фолио, 2014. 576 с.

Артем Захаров
студент I курсу магістратури
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ПЕРШІ ВИПРОБУВАННЯ ЗБРОЇ МАСОВОГО УРАЖЕННЯ ЯК ПОЧАТОК ЯДЕРНОГО ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ США ТА СРСР В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-Х РР. XX СТ.

Закінчення Другої світової війни для США та СРСР, й для світу в цілому ознаменувався новою зовнішньо-політичною і геополітичною обстановкою - Холодною війною. Її передумовою стало посилення та збільшення впливу США та СРСР в Європі та світі, що передусім пов'язане з першими випробуваннями ядерної зброї влітку 1945 р. США наприкінці Другої світової війни (Хіросіма та Нагасакі, Японія) та влітку 1949 р. СРСР (Семіпалатинський полігон)

Серед досліджень даної теми передусім варто виділити дослідження українського історика Поповича О., який у своїх наукових працях висвітлив військово-політичні і технологічні аспекти ракетно-ядерного протистояння між США та СРСР. Варто відзначити також дослідження російських та радянських дослідників Ільїна О., Круглова А., Гончарова Г. та Барковського В., які у своїх працях висвітлили розвиток ядерної галузі в СРСР і протистоянню останнього з США, а також приділили увагу причинам початку і розвитку протистояння у сфері ядерної зброї між двома наддержавами. Серед іноземних авторів варто виділити американського історика Девіда Хеловея, який у своїх працях дослідив початки ракетно-ядерного протистояння між США та СРСР, охарактеризував внутрішньо-політичний аспект протистояння. Особливий вклад у розвиток даної теми зробили американські дослідники Джон Бейліс та Джон Гарнет, які у своїх публікаціях дослідили стратегії розвитку ядерного озброєння, творців ядерної стратегії в США та світі.

Мета статті: висвітлити перші випробування ядерної зброї у контексті ракетно-ядерного протистояння між США та СРСР.

Упродовж Другої світової війни, у ході різноманітних переговорів союзників спостерігалась певна напруженість, зокрема між США та СРСР, особливо після Сталінградської та Курської битви. Така напруженість спостерігалась у ході переговорів щодо відкриття другого фронту проти нацистської Німеччини. Уряд США і Великої Британії розпочали все активнішу підготовку до наступу у Нормандії, передусім щоб запобігти радянським військам дійти до умовного Рейну. Але США, маючи на меті збільшити свою роль у світі, передусім у військовій сфері, з 1939 року почали розробляти зброю масового ураження, а в 1943 році розробки перейшли в активну фазу під кодовим ім'ям «Проект Манхеттен», в якому брали участь вчені із Великої Британії, Канади, Європи і США [2, с. 105].

Уже 16 липня 1945 р. на американському полігоні Аламогордо була випробувана перша ядерна бомба «Штучка» (англійською «Gadget») за день до початку Потсдамської конференції (17 липня – 2 червня 1945 року), яка повинна була знизити напруженість після завершення бойових дій у Європі і закласти основи післявоєнного світоустрою. Виходячи з політичної логіки, Трумену був життєво необхідний вагомий аргумент, щоб на рівних опонувати і Сталіну, політична вага якого серед союзників по антигітлерівській коаліції на 1945 р. була найвищою, і Черчиллю, який звик жорстко відстоювати національні інтереси своєї країни. Наявність атомної бомби було саме таким аргументом. 6 та 9 серпня 1945 р. піддались ядерному бомбардуванню японські міста Хіросіма та Нагасакі. За приблизними оцінками, атомний вибух в Хіросімі забрав життя від 70 до 80 тис. осіб протягом перших секунд, а до кінця 1945 р. від опіків і променевої хвороби померло близько 165 тис. осіб. Протягом наступних десяти років кількість померлих від променевої хвороби і від онкологічних захворювань перевищувало 200 тис. осіб. Бомбардування Нагасакі спричинило загибель 40-60 тис. осіб у момент вибуху і близько 140 тис. померлих від опіків і від променевої хвороби протягом наступних п'яти років [6, с. 24].

За деякими оцінками японці капітулювали б до 1 листопада 1945 р., але така акція мала передусім політичний аспект. США продемонстрували свою військову міць і наявність зброї, яка «не мала аналогів у світі» передусім Радянському Союзу, який встановив свій вплив у Східній Європі та на Балканах. Також важливим є те, що завдяки такій акції США могли диктувати свої умови в кінці війни [4, с.81-83].

На керівництво Радянського Союзу ядерна акція з боку США мала потужний ефект, тому в СРСР прискорили темпи розробки даної зброї, в якому вже велися подібні розробки до ядерних випробувань США. Постанова ДКО СРСР про створення Лабораторії № 2 для вивчення методів отримання плутонію і досліджень в області поділу ізотопів урану було прийнято 11 лютого 1943 р. після того, як були отримані відомості про ядерні розробки в США і Великобританії. Спеціальний Комітет з

вирішення атомної проблеми було засновано в СРСР 20 серпня 1945 р., незабаром після атомних бомбардувань Японії [5, с. 60].

З кінця 1945 р. було розпочато пошук місця для розміщення секретного об'єкту, який пізніше буде названий КБ-11. Постановою РМ СРСР № 1286-525сс «Про план розгортання робіт КБ-11 при Лабораторії № 2 АН СРСР» були визначені перші завдання КБ-11: створення під науковим керівництвом Лабораторії № 2 (академіка І. В. Курчатова) атомних бомб, умовно названих в постанові «реактивними двигунами С», в двох варіантах: РДС-1 – імпульсивного типу з плутонієм і атомної бомби РДС-2 гарматного типу з ураном-235 [1, с.87].

Успішне випробування першої радянської атомної бомби було проведено 29 серпня 1949 р. на побудованому полігоні в Семипалатинській області Казахстану, яке трималося в таємниці. 3 вересня 1949 р. літак спеціальної метеорологічної розвідувальної служби США взяв проби повітря в районі Камчатки, і потім американські фахівці виявили в них ізотопи, які вказували на те, що в СРСР був проведений ядерний вибух [3, с. 59-62].

Отже, з другої половини 40-х рр. ХХ ст. США та Радянський Союз завдяки першим випробуванням ядерної зброї розпочали новий етап у відносинах між обома «наддержавами» – ракетно-ядерне протистояння між США та СРСР. Завдяки наявності такої потужної зброї ці держави почали диктувати свої умови у світі. Тоді ж світ у геополітичному відношенні розділився на дві частини – блок СРСР або країни-учасники Варшавського договору та блок Північноатлантичного альянсу (НАТО) під егідою США. Обидва блоки мали на меті стримувати один одного, й у разі нападу відповісти потужним ударом. Протистояння ядерним арсеналом між США та СРСР змусили поринути світ у Холодну війну.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гончаров Г. А., Рябев Л. Д. О создании первой отечественной атомной бомбы. Саров:ФГУП «РФЯЦ-ВНИИЭФ», 2014. 109 с.
2. Дельгадо Дж. П. Атомная бомба. Манхэттенский проект: Начало нового отсчета истории человечества; пер. с англ. А. Ефремова. Москва: Эксмо, 2011. 208 с.
3. Орлов А.С. Тайная битва сверхдержав. Москва: Вече, 2000. 480 с.
4. Пархитко Н.П. Хиросима и Нагасаки: преступление которого можно было избежать. *Вестник МГИМО Университета*. 2016. № 4 (49). С. 79-87.
5. Медведев Ж. Сталин и атомная бомба. *Вестник РАН*. 2002. №1. С.57-66.
6. United States Strategic Bombing Survey. Summary Report. United States Government Printing Office, 1946, p.22-25. URL:

Ірина Лісогурська
студентка I курсу магістратури
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ПРОБЛЕМИ СЕПАРАТИЗМУ В РЕГІОНАХ ІСПАНІЇ: КАТАЛОНІЇ ТА КРАЇНІ БАСКІВ

На сьогодні два регіони Іспанії – Каталонія та Країна Басків – демонструють чіткі сепаратистські наміри. І мова вже йде не лише про розширення автономії, а все частіше лунають лозунги на підтримку самостійності. Безперечно, утворення нових незалежних держав змінить не лише існуючу карту Європи, але й систему міжнародних відносин. Отже, наша тема є актуальною й потрібною з огляду на ті політичні процеси, які зараз відбуваються в усьому світі.

Метою даного дослідження є висвітлення причин виникнення сепаратистських рухів в Каталонії й Країні Басків та їх особливостей.

Про сепаратизм каталонців писав А. Баранов. Він охарактеризував поточний стан справ та описав політичні стратегії сторін. Л. Гуцало звернула увагу на схожість ситуації в Іспанії та в Україні. Сепаратизм басків став предметом дослідження А. Орлова, який описав історичні передумови виникнення сепаратизму в Країні Басків. Одним із найбільш ґрунтовних є дослідження С. Хенкіна, в якому він детально описав причини та можливі наслідки баскського сепаратизму.

Регіон, який населяють баски не дарма отримав назву «атлантичні ворота Іспанії». У економічному плані – це один із найбільш розвинених регіонів Іспанії, адже він став центром суднобудування, торгівлі, гірничої промисловості. Тому зрозумілим є невдоволення басків податковою політикою Іспанії, адже кошти із їхнього регіону переправляються у менш розвинуті. Також географічне положення регіону разом з унікальною культурою, мовою, менталітетом жителів, які зовсім не схожі на іспанців, не могли не відбитися на політичному кліматі автономії.

«Батьком» баскського націоналізму став Сабіно Арана. Він активно проповідував ненависть до всього іспанського й стверджував, що Іспанія перетворила Країну Басків в свою колонію й загрожує існуванню виняткової баскської раси. Також С. Арана вимагав повної незалежності

баскських земель шляхом створення конфедерації чотирьох іспанських й трьох французьких провінцій [7, с. 41].

У 1950-х рр. у національному житті на провідні ролі виходять молоді, радикально налаштовані баски, які в 1959 р. утворюють організацію ЕТА. Терористичні дії ЕТА почала у 1968 р., а всього, згідно з різними даними цією організацією вбито приблизно 800 осіб.

Одним із найбільших проявів радикальної налаштованості ЕТА можна вважати теракти в Мадриді 2004 р. 3 березня в країні стався теракт, подібного якому Західна Європа ще не бачила. Зранку на залізничному вокзалі Мадрида з проміжком у кілька хвилин вибухнуло 10 бомб. Тоді загинула 191 людина, ще півтори тисячі було поранено. Ця кривава подія сталася рівно через 911 днів після теракту у Сполучених Штатах. Тому її назвали «європейським 11 вересня» [7, с. 45-49].

Між проурядовими силами та «етеровцями» неодноразово заключалися перемир'я, однак, вони були нетривкими. Проте вже у 2017 році ЕТА заявляла про припинення вогню та продовження боротьби політичними мирними методами. В квітні цього ж року вона заявила про своє повне роззброєння. У травні 2018 стало відомо, що ЕТА вирішила оголосити про завершення її історичного циклу і діяльності, поклавши кінець своєму існуванню [6].

На сьогоднішній день Країна Басків має статус автономії, баскська мова має статус державної, а рівень життя в провінції перевищує середній по країні. Більш того, це єдина з усіх іспанських автономій, в бюджет якої нараховуються всі зібрані на її території податки. Однак окремі групи населення регіону продовжують наполягати на самовизначенні, хоча офіційно вважається, що їх підтримка в суспільстві постійно знижується [6].

Причини ж сепаратизму в Каталонії лежать не лише в економічній (населення регіону складає 16% населення королівства, але виробляє 23% ВВП, а економічне зростання Каталонії – 3,3% на рік) та етнічній (власна мова, культура) площинах, але й в історичній.

Напруженість між Іспанією й Каталонією посилилася через фінансову кризу 2008 р. Каталонці висловили думку, що економічна політика держави загрожує стабільності, зростанню й розвитку власне Каталонії. 11 вересня 2012 р. близько 1,5 мільйонів чоловік вийшло на вулиці Барселони, щоб вимагати у іспанського уряду надання регіону незалежності від решти Іспанії. У цьому ж році Артур Мас, що був президентом Женералітету Каталонії з 2010 по 2016 рік, виграв вибори й заявив про бажання провести референдум, згідно із результатами якого Каталонія могла б отримати незалежність [1, с. 95-97].

У 2014 р. влада Іспанії на офіційному рівні визнала прийдешній референдум з питання про незалежність в Каталонії нелегітимним, що ще

сильніше загостило й без того напружені відносини між Мадридом й Барселоною [4, с. 178].

У 2017 р. сепаратистські рухи Каталонії знову почали вимагати незалежності й, навіть, провели референдум з цього приводу. Але близько 57% жителів Каталонії (так звана «мовчазна більшість») не прийняли участі в референдумі, зробивши його повністю нерепрезентативним. Більш того, позиція супротивників відділення від Іспанії була потужно продемонстровано 8 жовтня, коли по вулицях Барселони пройшла багатотисячна хода під гаслом «Повернемося до здорового глузду»[3, с. 178].

Референдум у Каталонії викликав обурення не лише офіційного Мадрида, його не підтримали й структури Євросоюзу. Так, у Єврокомісії заявили, що Каталонія опиниться за межами Євросоюзу, якщо вийде зі складу Іспанії. Лідери сепаратистського руху змушені були покинути країну. Проте боротьба не припинилася. 11 вересня 2018 р. знову відбувся багатотисячний марш вулицями Барселони [5, с. 7].

На сьогоднішній день становище у Барселоні є досить напруженим. У жовтні 2019 року десятки тисяч людей вийшли на вулиці міста, щоб взяти участь у маніфестації проти руху за незалежність Каталонії від Іспанії. Сутички між поліцією та протестувальниками за незалежність регіону відбулися й в аеропорту Барселони, внаслідок чого значна кількість людей постраждала, більше ста рейсів було скасовано [2].

Отже, питання із незалежністю Каталонії не є вирішеним, сепаратистські настрої в регіоні зростають з кожним днем. Головними джерелами сепаратистського руху в Каталонії є величезний економічний потенціал регіону й несправедлива (на думку каталонців) податкова політика держави. Що стосується соціального аспекту, то тут в каталонському суспільстві розвинена ідентичність на територіальній основі. Також сепаратизму сприяє те, що Каталонія має власний парламент й кількість партій, які підтримують ідею незалежності постійно зростає.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баранов А. Сепаратизм в современной Каталонии: Ресурсы и политические стратегии. *Актуальные проблемы Европы*. 2014. № 2. С. 95-113.
2. Волкова Г. Каталонский национализм и проблемы территориальной целостности Испании. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/katalonskiy-natsionalizm-i-problemy-territorialnoy-tselostnosti-ispanii>
3. Гуцало Л. Каталонська криза: спроби врегулювання. *Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Міжнародні*

- відносини: історія, теорія та практика*». Суми : ФОП Цьома С.П., 2019. С. 177- 179.
4. Гуцало Л. Каталонський клінч. *Матеріали ІХ Волинської Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції: Збірник наукових праць*. Житомир: Полісся. 2017. С. 177-179.
5. Гуцало Л. Сучасний сепаратистський рух у Каталонії. *Суспільні науки: напрямки та тенденції розвитку в Україні та світі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2019. С. 5-8.
6. Орлов А. Баскский терроризм уходит в историю. URL: https://www.imemo.ru/files/File/ru/Articles/2018/Observer_052018_contents.pdf
7. Хенкин С., Самсонкина Е. Баскский конфликт история и современность. *Новая и новейшая история*. 2008. № 4. С. 41-59.

Дмитро Андрійченко
студент І курсу магістратури
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ПРИНЦИП БАГАТОНАЦІОНАЛЬНОСТІ ТА БІЛІНГВІЗМУ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ ОСВІТИ В СІНГАПУРІ

Сучасний Сінгапур – це глобальний центр розвитку передових комп'ютерних технологій, виробничої та ділової активності. Сінгапур – це історія унікального і успішного досвіду колишньої англійської колонії, яка не маючи історичної бази, перетворилась в одну з найбільш передових та процвітаючих держав світу. Після проголошення незалежності уряд Сінгапуру стикнувся з проблемою націотворення в зв'язку багатонаціональністю міста-держави.

Принцип багатонаціональності та рівності громадян незалежно від етнічної приналежності, соціального статусу та віросповідання гарантований конституцією Сінгапуру. Уряд повинен «піклуватися про інтереси національних і релігійних меншин», «визнаючи особливе становище малайців як корінного населення Сінгапуру», «зобов'язаний захищати, підтримувати, стимулювати і заохочувати їх політичні, освітні, релігійні, економічні, соціальні та культурні інтереси і малайську мову».

Відповідно до Конституції, в 1970 р. при президенті Сінгапуру була створена Рада із захисту прав національних меншин, в функції якої

входить контроль за вмістом законопроектів (щоб уникнути релігійної або етнічної дискримінації), а також представлення доповідей уряду з проблем національних і релігійних громад [1, с. 98].

Малайська мова, відповідно до конституції, є державною, а офіційними мовами визнаються малайський, китайський, тамільська та англійська. 7 з 10 державних свят, згідно з відповідним законом, – це релігійні свята різних конфесій. Велика роль в консолідації населення приділяється заходам, що проводяться щорічно 9 серпня в День незалежності і 21 липня в День національної гармонії. В цілях зміцнення зв'язків між різними національними і релігійними громадами, уряд закликає населення активно брати участь в святкуваннях і заходах інших релігійних груп.

Принцип багатонаціональності і рівності громадян, покладений в основу націобудування повинен, за задумом влади, згладити сформовану диспропорцію в етнічному складі населення, оскільки в 1965 р. частка китайської етнічної групи становила 76,2%, малайської – 14,6%, індійської – 7,1%, та – 2,1% були представниками інших етнічних груп [3, с. 17]. Варто зазначити, що з плином часу це співвідношення практично не змінилось. Останній перепис населення відбувся в Сінгапурі в 2010 р, за її даними китайці становили 74,1%, малайці – 13,4%, індійці – 9,2% і інші – 3,3% населення [5, с. 10]. Система багатонаціональних категорій, при якій в населенні країни виділялися чотири основні етнічні групи – китайська, малайська, індійська і інші, була необхідна для спрощення гомогенізації населення. Класифікація етнічної приналежності шляхом віднесення до однієї з чотирьох «основних» категорій дозволяла на цьому рівні затушовувати мовні, релігійні та культурні відмінності. Кожна етнічна група мала б бути особливою, але при цьому рівноправною частиною нової нації [4, с. 35].

Етнічна приналежність встановлювалася по батьківській лінії до 2010 р., коли вийшла постанова сінгапурського уряду, що надавала право батькам в змішаному шлюбі самостійно вибирати національність своїй дитині, а в січні 2011 р. вступила в дію постанова про можливість реєстрації «подвійної національності». Ця нова система національної класифікації обмежена двома компонентами, перший з яких стає так званою «домінантною» національністю, яка використовується не в сенсі переваги однієї нації над іншою, а для зручності реалізації різних державних програм. Наприклад, при статистичному обліку використовується перший компонент подвійної національності, при цьому будь – яка інша національність крім «китайської», «малайської» і «індійської» буде віднесена до категорії «інші» [1, с. 304].

В умовах Сінгапуру приналежність до певної етнічної групи має вирішальне значення, оскільки від неї залежить, зокрема, вибір рідної

мови при отриманні освіти, а також умови проживання та придбання державної житлоплощі.

Наріжним каменем системи освіти Сінгапуру, та й усього суспільного устрою, є «білінгвізм». Уже в 1966 р. в загальноосвітню програму було введено обов'язкове вивчення двох мов – англійської та рідної (mother tongue).

Відповідно до політики сінгапурського уряду в мовній сфері, вивчення англійської мови дає представникам різних етнічних груп рівні можливості для навчання, спілкування, роботи, в той час як вивчення рідної мови долучає їх до національних коренів (хоча, найчастіше, «офіційна рідна мова» по суті не є рідною для значного числа представників глобальної етнічної групи). Таким чином, англійська мова стає мовою міжнаціонального спілкування, знаряддям різних економічних і духовних зносин, забезпечує можливість взаємного розуміння [2, с. 143].

Уряд Сінгапуру не заохочує використання місцевого (вуличного) варіанту англійської (singlish, manglish). З цією метою діє програма «Говори гарно англійською», яка була запущена в 2000 р. прем'єр-міністром Го Чок Тонгом. Основна ідея руху – переконати сінгапурців в необхідності використання стандартної англійської мови, «як мови науки, технології, торгівлі і інтернету, сприймати його як портал до знань»; закріпити в свідомості громадян, що «в багатомовному, багатонаціональному сінгапурському суспільстві англійська – нейтральна мова, що дозволяє спілкуватися один з одним» [4, с. 73].

З 1987 р. англійській мові було надано статус офіційної мови в системі освіти, однією з головних завдань якої є створення «бі-грамотної» робочої сили, оскільки комунікативні навички – один з найважливіших факторів робочої сили XXI століття. Сьогодні приблизно 80% дисциплін в школах Сінгапуру викладаються англійською мовою.

Активно закликаючи використовувати англійську мову в груповому спілкуванні уряд, при цьому, вказує на необхідність вивчення рідних мов. Проблема в тому, що все більша кількість сімей використовують англійську мову в якості основного, в тому числі етнічно і лінгвістично змішаних, однак, англійська мова як нейтральна мова для групової комунікації не може бути офіційно визнана в якості рідної мови, тому що це може порушити всю систему двомовного освіти.

Інший важливий аспект цієї проблеми полягає в тому, що відмова від використання рідної мови стає свого роду проявом вестернізації, і навіть в якійсь мірі християнізації, що веде до відмови від традиційних азійських культурних цінностей і, тим самим, на думку урядовців, до підриву основних принципів існування сінгапурського суспільства [1, с. 104].

Для збереження культурної самобутності і рідної мови різних етнічних громад в Сінгапурі реалізуються різні програми.

У 1978 р. прем'єр-міністр Лі Куан Ю почав програму «Говори на офіційному китайському» (speak mandarin). Лі Куан Ю акцентував увагу на тому, що необхідність вивчення двох мов була важким вантажем, оскільки всі три «рідні мови» не мають нічого спільного з англійською. Проте, підкреслював він, «якщо б ми продовжували говорити тільки на рідних мовах, то ми не змогли б вижити. Використання тільки англійської мови також було б кроком назад, тому що, ми б втратили свою самобутність, спокійну впевненість в собі і розуміння нашого місця в світі ... Використання англійської мови в якості нашої робочої мови запобігло конфліктам, що виникали між людьми різних національностей» [2, с. 150].

З 1979 по 1981 р. кампанія по впровадженню офіційної китайської мови була спрямована на спрощення мовного середовища, поліпшення взаємодії і взаєморозуміння усередині самої китайської общини; а також на створення сприятливих умов для успішної реалізації програми двомовної освіти. З політичних заходів в цей період необхідно відзначити заборону на використання діалектів китайської мови в місцевих ЗМІ.

Однак з плином часу в середовищі освічених китайців з'явилася тенденція до відмови від використання китайської мови на користь англійської. Такий розвиток подій призвів до зміни цілей кампанії. У 1991 р. основні зусилля були спрямовані на заохочення сінгапурських китайців, які здобули освіту на англійській мові, використовувати літературну китайську мову, щоб вони не втрачали зв'язок з національним корінням. Однак, популярність використання англійської мови в якості основного в китайській етнічній групі продовжує зростати, збільшившись з 23,9% у 2000 р. до 32,6% в 2010 [5, с. 26].

У 1981 р. для нагляду за станом і розвитком малайської мови був створено Раду з питань малайської мови (Majlis Bahasa Melayu Singapura). Також з 1962 р. проводяться так звані Місячники малайської мови, спрямовані на забезпечення наступності мови як значної частини малайського спадщини [2, с. 173].

Тамільська мова є одним з чотирьох офіційних мов Сінгапуру, однак всередині індійської етнічної групи використовуються і інші мови, зокрема, хінді, урду, бенгальська, пенджабі, гуджараті, малаялам. На сьогоднішній день тільки 37,6% індійців Сінгапуру використовують тамільську мову, віддаючи перевагу англійській – 41,6%.

Підводячи підсумок можна констатувати, що система освіти є одним з найбільш ефективних інструментів реалізації урядового курсу щодо формування національної ідентичності. Це не тільки система навчання різних предметних дисциплін, це система комплексного виховання, через яку учням прищеплюється почуття відповідальності перед сім'єю і суспільством, розуміння їх ролі в формуванні майбутнього сінгапурської нації. Політика націобудування в школах характеризується з одного боку

послідовністю і спирається на пануюче використання англійської мови в навчанні, а з іншого, – гнучкістю, яка виражається у мовному та національному плюралізмі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бектимирова Н. Н., Ефимова Л. М., Липилина И. Н. Электоральные процессы в странах Юго-Восточной Азии в XXI веке. Москва: Институт востоковедения РАН, 2015. 315 с.
2. Ли Куан Ю. Сингапурская история: из третьего мира в первый; пер. с англ. Москва: МГИМО (У), 2010. 655 с.
3. Лю Юн-ань. Современный Сингапур. Москва: Наука, 1976. 165 с.
4. Пахомова Л.Ф. Модели процветания. Сингапур, Малайзия, Таиланд, Индонезия. Москва: Институт востоковедения РАН, 2007. 256 с.
5. Census of Population 2010. Singapore Department of Statistics, Singapore, 2011, р. 198. URL: https://www.singstat.gov.sg/-/media/files/publications/cop2010/census_2010_release1/cop2010sr1.pdf (дата звернення: 02.03.2020).

Наукове видання

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 9

Відповідальний за випуск:
І. М. Власюк

Надруковано з оригінал-макета авторів

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк.
Наклад 100 пр. Зам. №

Видавець О. О. Євенок
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А
тел.: (0412) 422-106

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції України
серія ДК №3544 від 05.08.2009 р.*

Друк та палітурні роботи ФОП О. О. Євенок
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А
тел.: (0412) 422-106, e-mail: book_druk@i.ua